

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

ЧАСОПИС СОЦИОЛОШКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

БРОЈ 5

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК: - пишу: Милан Брдар, Ненад Сузић, Драган Коковић, Божо Милошевић и Марица Шљукић, Зоран Аврамовић, Слободан Антонић, Лазо Ристић, Брацо Ковачевић, Гордана Вуксановић, Милош Марјановић и Ката Марјановић, Срђан Шљукић, Данијела Здравковић и Драгана Станојевић, Милојица Шутовић, Урош Шуваковић и Јасмина Петровић, Златиборка Попов Момчиновић, Драгомир Вуковић, Миле Вукајловић и Бојан Ђорлука

ПАЛЕ, ДЕЦЕМБАР 2010

У финансирању часописа учествује Министарство
за науку и технологију Републике Српске

Социолошко друштво Републике Српске уписано
је у Регистар издавача Републике Српске под
редним бројем 212

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

СОЦИОЛОШКИ ЧАСОПИС

Издавач

Социолошко друштво Републике Српске

За издавача

др Рајко Куљић

Редакција

Зоран Аврамовић, Рајко Куљић, Лазо Ристић, Божо Милошевић,
Драган Коковић, Бисерка Кошарац

Главни и одговорни уредник

Зоран Аврамовић

Секретар редакције

Бисерка Кошарац

Техничка и компјутерска припрема

Миле Вукајловић

Штама

“Dis-Companу” д.о.о. Пале

Тираж

200 примјерака

Социолошки годишњак излази једном годишње

Адреса редакције

Филозофски факултет Пале, 71420 Пале

Интернет презентација

www.sd.org.rs

Електронска пошта

socioloskodrustvo@gmail.com

РАДОВЕ ОБЈАВЉЕНЕ У ОВОМ БРОЈУ ЧАСОПИСА АУТОРИ
СУ ИЗЛАГАЛИ НА НАУЧНОМ СКУПУ СОЦИОЛОГА
ОДРЖАНОМ У СЕПТЕМБРУ 2010. ГОДИНЕ У ПАЛАМА

ЗНАЧАЈ И ДОМЕТ ФУНКЦИОНАЛИСТИЧКОГ КОНЦЕПТА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ

Сажетак: Аутор у раду настоји да изложи домете и улогу социјализације у оквиру Парсонсове функционалистичке теорије друштвеног система. Полазећи од варијабли образаца (универзалност-партикуларност, специфичност-дифузност, квалитети-поступци, неутралност-афективност, оријентација ка себи-ка колективу) као неопходних услова делања, с обзиром да актер мора да изврши избор међу њима пре него почне да дела, аутор истиче да појединца у друштву очекују готови и институционализовани избори које мора да усвоји. Избор, усвајање и интериоризовање готових решења чини основну сврху социјализације. А тај начин социјализација повезује два нивоа: ниво појединца пре социјализације, с једне стране, и ниво институционални ниво друштвених пракси (улога и очекивања везаних за њих), вредности, норми и правила.

Сврха социјализације је да уздигне појединца од природног дна до институционалног нивоа образовањем умешине и одговорне личности способне за вршење различитих друштвених улога односно за испуњавање очекивања које за њих везују други актери у друштвеној интеракцији. Према основном закључку друштвена рационалност ограничава домете социјализације, утолико што би пуна институционална пракса била ирационална и дисфункционална за друштво као и за појединца. У прилог рационалности иде и то што се сам појединац од једне тачке супротставља потпуној институционализацији, у залагању за степеном слободе и аутономије као условом рационалног вршења својих улога. Према томе, друштвену рационалност чини институционални и ванинституционални ниво праксе у јединству, а не само један од њих. То значи да на распону од потпуног конформизма до пуне девијантности имамо многе варијације у индивидуалном обављању улога идентичног типа. Зато поред конформног и девијантног морамо да додамо варијантно понашање, као реално и рационално понашање које одговара личној једначини актера.

Рад се завршава прегледом позитивних друштвених функција девијантних пракси уз истицање да оне представљају вентиле друштвене вентилације које обезбеђују смањење личних и друштвених напетости и доприносе друштвеној стабилности тако што обезбеђују персонално растерећење од институционалног преоптерећења друштвених актера.

Кључне речи: социјализација, Т. Парсонс, функционализам, друштво, конформизам, девијантност, варијантно делање.

У овом раду настојим да укажем на значај функционалистичког концепта социјализације, одмерен нашим тумачењем неких од основних елеманата Парсонсове теорије друштвеног система.

Непосредна корист троделне поделе Парсонсове теорије на друштвени систем, систем личности и систем културе, састојала би се у следећем: успела социјализација подразумева да је појединац, као субјект друштвеног делања интериоризовао или усвојио систем вредности и своје друштвене улоге тако да функционише као елемент друштвеног система у складу и кооперацији с осталим субјектима или носиоцима улога. За сада можемо да занемаримо чињеницу да процес социјализације појединца у ствари нема краја, да се одвија током читавог живота, с обзиром на промене, како у биографији, тако и у друштвеном систему и сфери културе и вредности.

За расправу о социјализацији у функционалистичком смислу неопходно је да апстрахујемо: прво, појединца као актера, као интенционално и циљно усмереног актера; са стране система културе, систем вредности и правила и норме које појединац треба да усвоји, односно да им се потчињава, и треће, са стране друштвеног система, систем улога, с обзиром да је улога основна структурна јединица система (Парсонс, 2009: 588; Брдар, 2006: 171), и скупове очекивања везаних за њих. Тако гледано, систем чини скуп узајамно повезаних, комплементарних улога, коју чине скупови типичних радњи или поступака у типичним, за њих специфичним ситуацијама и нарочито скупови очекивања везаних за сваку од њих. Ове три димензије или компоненте система можемо узети и описно, а не само аналитички. То би значило да појединци нису сами, да не чине само они друштво, као што сматрају номиналистички оријентисани либерални аутори, да је оно много комплекснији феномен.

ВАРИЈАБЛЕ ИЗБОРА И ГОТОВА РЕШЕЊА

Парсонс је као веберовац изложио тезу да делање није могуће ако се актер претходно не определи између варијабли делања којима ће дефинисати његов карактер. Те варијабле су:

- 1) универзалност-партикуларност,
- 2) специфичност-дифузност,
- 3) поступци-квалитети/постигнуће-приписивање,
- 4) неутралност-афективност,
- 5) ка себи-ка колективу (Парсонс, 2009: 116).

Последња варијабла је специфична по томе што је садржана у избору свих претходних у било којој комбинацији. То ће рећи, како год актер да дела то чини или за себе или за неки колектив, групу којој припада.

Прва четири алтернативна пара можемо да поделимо на варијабле *оријентације* и варијабле *модалитета*. Прве се тичу става актера према објекту. Тако гледано, варијабле афективност-неутралност и дифузност-специфичност су ставне (*attitudinal*) варијабле којима се карактерише актеров однос према објекту. За разлику од тога, модалитет се тиче значења које објект има за актера, и оно му је дато у два вида „категоризације објекта“, у опозицијама универзалност-партикуларност и поступци-квалитети (Парсонс, 1960). Што се тиче петог алтернативног пара, оријентације ка себи-ка колективу, он је специфичан утолико што не припада овом нивоу анализе, а и зато што је, у одговарајућем решењу, присутан уз сваку од претходне четири варијабле без обзира на конкретне садржаје решења алтернатива.

Прва варијабла односи се на то како ће актер процењивати друге с којима улази у интеракцију: да ли са становишта општих критеријума или на основу посебних или специфичних критеријума који важе само за одређене групе људи. Ако се определи за прве, онда је готово нужно да се из четврте варијабле определи за неутралност у име објективности, насупрот афективном односу којим би општост критеријума била нарушена. Такође, што се тиче друге варијабле, определиће се за специфичност, што значи са становишта тачно одређеног циља или интереса, а не у ширем дијапазону поступака и особина (што би било дифузно разумевање), што коначно значи да ће друге процењивати само на основу њихових поступака, а не квалитета личности уопште (што би такође био повратак у дифузно разумевање Другог).

Овим тумачењем истакли смо повезаност изложених варијабли, која указује на међузависност која унапред елиминише „празне“ логичке могућности. То, наравно, не значи да на друштвеном плану нису могућа институционализована решења која својом противречношћу одржавају жаришта друштвених напетости и нестабилности, што убрзава промену друштвеног поретка.

Теоријски гледано, актер се суочава с императивом решавања ових дилема, пошто је оно нужан услов могућности делања. На основу тих одлука структурише се сваки систем интеракције, а дато делање се сврстава у неки од три облика: *инструментално, експресивно и евалуативно* делање.

Међутим, практично гледано, ствар стоји сасвим супротно: наиме, речене варијабле као услови могућности делања увек већ постоје и то на институционализован начин, и такорећи „чекају“ појединца, од тренутка његовог рођења, преко периода одрастања, зрелости, до старости. То ће рећи да су у сваком друштву избори варијабли већ учињени, да они, штавише, дефинишу дата друштва тако што их категоризују у одговарајућу врсте или типове друштвеног система,¹ и да избора, узето у строгом смислу, као тренутног догађаја – нема. Уместо тога, појединац већ одлучена институционализована решења делања постепено усваја током дугог процеса – социјализације.

Дакле, пошто смо апстраховали појединце, као актере делања, системе комплементарних улога и скупове очекивања везаних за њих, као и системе норми и правила који су такође повезани за улоге, онда је ради потпуности потребно да свему додамо институционалну и персоналну раван, као и скупове одлучених избора или варијабли делања, којима се

- а) садржински дефинишу делања актера у њиховим различитим улогама;
- б) који су као скупови варијабли, институционализовани и улазе у најзначајније елементе дефиниција свих улога.
- в) и који се усвајају или интериоризују током социјализације, то је нужан услов индивидуалног вршења било које улоге.

Процес социјализације, социолошки скициран, био би двосмеран процес између равни институционализације и персонализације,

---

¹ Већи део Парсонсових излагања у Друштвеном систему односи се на разматрање типских разлика међу друштвима и културама у зависности од преовлађујућих избора на основу поменутих варијабли образаца.

при чему се између те две равни креће особа или персона као објект и субјект социјализације. Готово све друштвено збива се између ових нивоа, нарочито процес увођења у институционализоване шеме, обрасце, изборе, вредности и норме, што је неопходан услов формирања личности. Процес интериоризације је према томе и процес персонализације којим се усвојене норме и правила изводе у активне или ефективне делатне склопове који се исказују у живој интеракцији која прожима свеукупност друштвених односа.

Поента је у томе да се иза равни институционализације даље не може ићи, јер тамо нема ничега, што важи и за раван персонализације. Појединац је, апстрахован за себе (као природно биће), доња или последња тачка друштвеног система, као што је институција горња или највиша и као таква, *in abstracto*, представља објективацију друштвене моћи, дефиниенс друштва и његовог карактера. Сврха социјализације је да појединца уведе у институцију, да тим посредовањем омогући његово истинско персонализовање, односно образовање у личност као признатог друштвеног актера са осведоченим способностима, правима и обавезама, све у свему као функционалног члана друштва. Социјализација као двосмеран процес значи увођење појединца у институционализоване облике делања и понашања, а с друге, извођење институционализованих пракси у ефективан или активан вид путем персонализованог делања, с обзиром да само појединци делају (што значи да институције могу да делају само преко њих и путем њиховог делања). Социјализација се спроводи путем два процеса: учења и васпитања, остварује се интериоризовањем институционализованих образаца, вредности, норми и правила, а оприрођује када се интериоризовање заврши самопроценом да су ти моменти или елементи природни елементи који чине „моју природу.“ Притом, процес социјализације узет у целини садржи учење мноштва улога, и њима примерених правила, норми и очекивања, с обзиром да непрекидно вршимо мноштво улога (у току једног дана) или их смењујемо у континууму времена.

Дакле, као што смо већ истакли: избори *de facto* уступају примат институцијама које их носе као већ унапред одлучене, а пошто појединац може, као припадник дате заједнице, само да их усвоји то непосредно гледано изгледа да му их друштво намеће и тиме угрожава његов интегритет и идентитет, аутономију и слободу. То је, међутим, привид, најпре зато што мимо социјализације појединац у ствари није ништа до празна антрополошка контура, чак и ако рачунамо с

тим да је могућност човека, а не и остварен човек сам. Тек процесом социјализације, а то значи учењем и усвајањем садржаја којима ће се (само)дефинисати, појединац постаје личност или персона, добија свој лик и садржај. Као друго, то што су горепоменућа решења институционализована, не значи да је појединац лишен могућности избора (нпр. избор професије). Процес социјализације омогућава да усвајање већ одлучених избора тече неприметно, јер тек њиховим усвајањем појединац стиче компетенцију за делање уопште, а то значи и за делање мишљења, па и за рефлектовање свог идентитета, интегритета и питања избора као осведочења слободе. Зато, у моменту када поставимо питања о избору, учинцима социјализације по нашу слободу, увелико смо већ у читавој мрежи одавно опредељених избора које не можемо изменити, не само зато што их све не можемо ни набројати, него и због институционалних препрека њиховом мењању или нарушавању.

Дакле, то што је Парсонс теоријски истицао проблем избора варијабли образаца за актера, не значи да се сам избор тако и одвија, што ће рећи да је избор тренутан. Када увидимо да ствари практично стоје друкчије, стичемо могућност да с функционалистичког становишта изведемо најбоље одређење процеса социјализације. Поента је управо у томе што се, практично гледано, проблем реченог избора решава процесом социјализације који чине процеси образовања, значи учења и васпитавања, којима се већ готове и институционализоване шеме избора уче, усвајају и интериоризацијом примењују у зависности од улоге у којој актер тренутно дела. С обзиром да свако од нас као актер обавља мноштво улога, то и шеме избора морају да буду различите. На пример, у оквиру посла или делања на тржишту појединац ће се руководити варијаблама неутралности, поступака специфичности и објективности, док ће се у оквиру породице и сродничке групе руководити варијаблама афективности, дифузности, квалитета и партикуларности. То, узето скупа, не значи противречност него функционалну усклађеност, пошто сваки човек здравог разума зна када је и где чему место. Тако, ваљано социјализован човек врло добро зна да су објективни, универзални, неутрални и специфични критеријуми најприменљивији у науци, а чак и када је научник неће их применити у интеракцији са припадницима своје породице, сродничке групе, итд, јер ови захтевају партикуларност, оријентацију на квалитете или дифузне односе (према скупу својстава личности), с приматом афективних односа у којима квалитети појединаца имају примат над њиховим поступцима и чак опредељују смисао ових

других. Штавише, ни модерно друштво не може да функционише само на основу једног скупа одлучених варијабли. Чињеница да неизбежно садржи традиционалне облике груписања (породице, етничке заједнице, локалне заједнице, класе) (Парсонс, 2009: 215,222), указује да мора да садржи супротне и противречне обрасце делања, а да се противречности и сукоби избегавају на основу поделе надлежности и образоване свести о томе где је чему место. (На пример, свако зна да у пословима фирме нема места рођачким и осталим, пријатељским и сродничким везама, које са своје стране имају примат тамо где нема места неутралним спецификованим односима под рубриком „ништа лично“.)

Рекосмо, да пре социјализације човек није ништа, чак и када га одређујемо као потенцијал (јер је неодредљив). То не чуди, јер бити пре социјализације значи бити „ван“ друштва. Изван а ипак у њему, што значи да си предмет социјализације од тренутка рођења надаље, током укупног животног века. Конкретне дефиниције или одређења конкретног појединца, дакле, нема и не може бити мимо конкретног друштва којем припада.²

Помисао на несоцијализованог појединца асоцира на апстракцију „природног стања“ које чини мноштво појединаца без икаквих претходно успостављених односа. Ако замислимо да они почну да улазе у разне друштвене односе, исход може да буде само хаос. Не зато што би томе водио њихов вучји карактер (Хобс), садржинско одређење нам овде није потребно, него због одсуства било каквих правила или шема узajамне координације. Стање би било хаотично, зато што не би било сталности, стабилности, па ни стабилне кооперативности. С неба ове апстракције спуштено, можемо рећи да би друштвено стање без социјализације било ближе хаосу него реду, одакле следи прва сврха социјализације као друштвеног процеса образовања који обухвата друштвено учење и васпитавање: то је одржање и репродукција друштвеног поретка, свеукупне комплементарности, координације свих делања и стабилности свих видова интеракције у циљу рационалности (предвидљивости), економичног функционисања друштвеног система у целини.

---

² Робинзон Крусо је пример појединца који је дефинисан енглеском културом у којој је социјализован. Али, поента је у томе да он странца, Петка, не може ни да види ни да дефинише мимо референтног оквира своје културе коју је собом донео на пусто острво, све до навике да сваког поподнева у 17.00 пије чај, макар то било из савијеног листа уместо шоље (које нема).

Ако бисмо, изложеном насупрот, друштво замислили у сведености на горњу, институционалну раван, то јест ако бисмо замислили крајњу могућност да социјализација увек „успешно“ завршава „ушњиравањем“ појединаца у институционализоване видове делања, онда бисмо за исход имали масовну индивидуалну патологију као цену институционално глатког функционисања.

Дакле, претерана социјализација води у индивидуалну патологију, док одсуство социјализације значи увод у друштвени хаос.

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И ЊЕНА ПРОТИВТЕЖА

Са становишта друштвене рационалности гледано, једино је рационално да социјализација не буде до краја успешна, као што би било ирационално да је нема (понекад стиче утисак из текстова у којима се заговарају слобода и аутономија појединца да би било најбоље да је нема).

Управо речено не значи да би неки ауторитет морао да брине о овим крајностима, да се не догоде. Најпре зато што оне ни не могу да се догоде, у првом реду зато што о томе брине логика друштвеног, или иманентна логика друштвеног система која спонтано одржава друштвену рационалност, а с друге стране, што је предмет социјализације несводљив и несавладив: субјект наима, као већ социјализован од једне тачке неизбежно постаје њен противник, у рационалном смислу, у настојању да је као средство друштвеног рационализовања, контролом на самом себи, лиши ирационалних последица у исходу „потпуног успеха“.

Где је та тачка отпора у временском смислу или у биографији појединца не може се рећи јер представља крајње индивидуализован случај. То ће рећи да је специфична не само за појединца, него и за улоге које усваја (које у том погледу нису идентичне). То је тачка када се појединац осамостаљује, престаје да буде само објект социјализације јер постаје њен ко-субјект или судионик, тако што у знатној мери сам води њен процес. Зато, тек од те тачке осамостаљења може да се говори о аутономији, личном интегритету иу слободи.

С обзиром да је та тачка преокрета природан догађај у животу појединца, који се збива на прагу зрелости у мањем или већем степену, потпуно је депласирано критиковати функционалистички концепт социјализације, с истицањем значаја институција, тобоже зато што заборавља на слободу и аутономију појединца. Те слободе има или

нема, односно има је онолико колико су живи људи овде и сада у стању да се за њу изборе и у њој се одрже. Пошто посустајање или одустајање од аутономије која значи одређено одступање од прописаног, не значи и губитак жеље за самобитношћу, то најчешће из истог разлога у случају „потпуног“ конформизма по правилу садржан знатан степен принудности или компулзивности. Зато је у тим случајевима обављање улоге је праћено знатним психичким тензијама.

КОНФОРМНО (ИНВАРИЈАНТНО) – ВАРИЈАНТНО – ДЕВИЈАНТНО ДЕЛАЊЕ

Потпуни успех социјализације значио би потпуно преовладавање конформистичког понашања. Он није могућ, како због неподобности људског материјала, тако и из разлога оптимизације друштвене рационалности. С друге стране, одсуство успеха значило би превласт девијантног понашања. Конформистичко понашање је неизбежан исход социјализације, али се понашање појединца на њега не може свести; ако је појединац самосвојна личност он ће неизбежно одступати и кварити конформизам. Он ће се чак друштву супротставити ради себе, тражећи признање на основу онога што друштву односно другима даје испуњањем очекивања везаних за улоге, то јест што чини за друштво. Девијантно понашање значи подбачај социјализације, као понашање мимо или насупротив свему што конституише интерактивно делање као узајамно и кооперативно. Девијант се такође супротставља друштву ради себе, само што тражи признање а да га ни са чим није заслужио; тражи а да не даје ништа.

Друштвено рационално и функционално делање чији актер у својим улогама „налази себе“, или остварује се као личност, претпоставља меру на скали између полова конформизма услед претеране институционализације и девијантности услед њеног одсуства. Резултат је варијантно понашање, или на нивоу опште дефиниције: делање социјализованог појединца који обавља своје функције у друштвеном делању, односно мноштву својих улога, а да је у свакој од њих при себи, као самоосварена личност, дакле није отуђен као супротстављен нормама и правилима интеракције, увек је варијантно делање. То значи да делање два појединца у идентичној улози упркос функционалном идентитету никада не може да буде садржински идентично; ово друго би значило поништење барем једне личности. Инваријантно делање, према томе практично није могуће. Наротив, варијантно делање, које је у друштвено-рационалном степену

конформно, а у другом у персонално-рационалном степену одступајуће или варијантно, услов је могућности друштвене рационалности, с минимумом друштвене патологије. Варијантно делање као друштвено преовлађујући тип само је једним делом резултат свесног и аутономног односа актера према својим улогама, јер је можда и већим делом резултат друштвене рационалности која функционише на нивоу спонтаности тако што појединцима омогућава легитиман степен слободе уз коју могу да одговоре својим институционалним обавезама а и да то чине на начин који ће водити задовољству собом, или осећању неосујећености.

Да би свеукупно девијантно делање друштво одвело у патологију, то представља опште место. Мање је уиграна теза да би у истом правцу водила и преинституционализација, односно социјализација која би од људи правила антропоиде који инваријантно обављају све значајне друштвене улоге. Разлика је само у томе што би за разлику од прве ова друга патологија била невидљива, јер би је чинила масовна индивидуална патологија скривена испод „умивене“ спољашњости функционално сређене друштвености. Прва патологија била би предмет институција и инстанци друштвене контроле, а ова друга углавном психијатрије и психијатара чији напори би унапред били осуђени на неуспех.

Имајући у виду да је полазни предмет социјализације дете као природно, више него друштвено биће, може се рећи да њен процес почиње од потенцијално девијантног делања, да би нас преко варијантног делања водила до конформног или инваријантног делања. Овај лук значи уздизање од детета, преко образоване и самосвојне личности која у друштво осигурава самопотврду и признање, до патологизованог појединца препуног фрустрација услед жртвовања личности терету институционалних обавеза.

Варијантно делање значи делање актера који, с једне стране, измиче усвојеним институционалним обрасцима и правилима, с друге, да их испуњава, али у мери у којој не дави сопствену личност. Варијантно делање, у мери у којој карактерише самосвојну особу, је делање које се карактерише разликом у односу на свој институционални вид, која омогућава простор личне слободе и личног доприноса датој улози на начин који актер види као самоостварење личности (а не гушење).

Дакле, први закључак био би следећи: социјализација као институционализовани процес увођења актера у улоге и облике друштвености, има тенденцију да од људи направи живе функционалне

лутке, који своје улоге обављају на начин „ништа лично“. Тако ће и бити уколико ничега личног ни немају. Исти процес доприноси својој супротности, тако што појединца снабдева садржајима, вештинама и правилима на основу којих тек формира своју личност своје способности и усмерава их. У мери у којој се више образује као личност, исти ће се од једне биографске тачке супротстављати крајњим исходима процеса социјализације, тако што ће институционализованом или безличном делању које врши дати свој, „лични печат“. Ово имамо у случају било које друштвене или професионалне улоге (професора, судије, полицајца, војника, лекара, итд.). Према томе, осуђивати социјализацију за обезличење, бесмислено је, јер ако личности има оне саме ће се побринути за „умекшавање“ њених последица.

Социјализација у ствари значи наплату дуга за то што припадамо друштву и користимо његове ресурсе и остале благодети које живот чине конфорнијим. Истовремено, социјализована личност мора да наплати друштву то што обавља своје улоге као јединствена личност, насупрот безличној и општој институцији, тако што се бори за признање саме себе као личности.

КОМПОНЕНТЕ ДРУШТВЕНЕ ВЕНТИЛАЦИЈЕ И РАЦИОНАЛНОСТ

И једно и друго садржано је у друштвеној логици која спонтано обезбеђује друштвену рационалност. Наиме, колико је друштву стало до социјализованих појединаца, утканих у институционализоване праксе, толико је стало и до самосвојних личности који из тих шема искачу. Разлог је једноставан, без другог момента нема ни рационалности првог, што ће рећи, када би друштво могло да мисли, оно то не ради ради нас, него ради себе. То онда значи да друштво спонтано ради на институционализацији „вентила“ којим се растеређује од институционалне регламентације, тако што чини легитимним одређене облике ванинституционалног или противинституционалног делања и понашања (као видова „опуштања“). Томе, на пример, служи ограничено радно време, мимо ког смо слободни од обавеза и уштогљености званичне улоге, или пауза за ручак у току радног дана, време годишњег одмора, или пак ритуализоване годишње свечаности познате у традиционалним друштвима, када се више даје на вољу еросу него логосу. Све су то видови друштвене вентилације, институционализованих вентила које обезбеђују растеређење актера

од институционалног преоптерећења, како би се с обновљеном енергијом вратили у институционализоване токове.

Као што институционализовање поменутих вентила проистиче из логике друштвене рационалности, којом се институционализују облици ирационалности и девијантног понашања у сврху обнове и репродукције рационалности, тако исту функцију могу да добију већ постојећи видови девијантног понашања, па чак и тежи његови облици као неки облици криминала (проституција, коцка, итд).

Изложеним развијањем долазимо до питања шире функционалности друштвених појава које иначе, с других становишта, изгледају као антидруштвене и неморалне. То увиђамо најбоље, ако се уз ово подсетимо Диркемовог функционалистичког аксиома: *да нема сувишних друштвених институција*. То значи, да сама појава институционализовања одређене праксе или начина живота указује да исти имају одређену друштвену улогу, чак о ако се она не види непосредно, што им осигурава трајност. Оно што нема друштвену улогу, сувишно је и убрзо нестаје. Тако, на пример, суровији облици спорта који изазивају револт, проституција и коцка, који су на листи дежурних моралних полицајаца, имају друштвену функцију управо у горе истакнутом смислу: то су институционализовани вентили којима се друштво ослобађа напетости у институционално социјализованим појединцима, које би у супротном водиле кумулисању незадовољства до избијања друштвене експлозије опасне по друштвени поредак. Практике, дакле, које су на први поглед ирационалне, с индивидуалног становишта штетне па и опасне, друштвено гледано имају свој резон опстанка, јер су интегрисане у логику обнове друштвене рационалности и као такве су добре за друштво.

Тако гледано, друштво функционише у неукидивом дуализму институције и природе, закона и спонтаности/безакоња, предвидљивости и неукротивости, а обе равни повезане су процесима и поступцима социјализације којима се репродукује и једна и друга страна без којих друштво као рационализовани медијум људског живота једноставно није могуће. Према томе, било би социолошки наивно па и дилетантски, замишљати друштво само као једнодимензионално, нпр. као институционализовано или као спонтано.³ У том случају реч

³ Што карактерише словеначког естрадног филозофа Славоја Жижека. Његов аматеризам испољава се у томе што утврђује ову другу страну закона, или неред у његовој сенци, а феномен митологизује (терминима Велики Други, симболичка кастрација, дублет закона) јер није баш начисто с тим одакле то потиче и која му је друштвена улога, јер час утврђује нужност тог одступања, а час то тумачи као симптом

је о базличном неразумевању друштва и његове логике, а поменути дуализам једноставно значи природну друштвену чињеницу која се ни на који начин не може укинути, нити би то, у интересу рационалности, било пожељно и када би било могуће. С ове две друштвене димензије непрекидно смо у вези као субјекти и објекти социјализације, тако да као актери обнављамо и одржавамо и једну и другу: једну у интересу друштвене рационалности и институционализованог реда и поретка којем захваљујући у сваком моменту замо где смо и на чему смо, другу у интересу наше субјективности и самоостваривања мимо озваничених објективизованих форми, чему захваљујући непосредно сазнајемо себе и своје могућности, као што обнављамо енергију и вољу да учествујемо у испуњавању друштвених очекивања везаних за улоге које обављамо.

Остваривање очекивања везаних за улоге увек је праћено санкцијама у виду награда од стране других (за испуњавање њихових очекивања) и казни (када у том погледу закажемо). Санкције дакле нису само компоненте процеса социјализације него су константне компоненте друштвене контроле која прати процес на друштвеном плану. Ванинституционалне праксе које значе активирање друштвених вентила у правцу описаних растерећења, својим институционалним покрићем значе да у њиховим случајевима друштвена контрола престаје (али само ограничено време), из простог разлога што једно време, и на неким местима, постаје допуштено оно што је иначе „забрањено“.

ДРУШТВЕНА ПРОМЕНА И СМИСАО КОНЗЕРВАТИВНОСТИ

Институционално покривене ванинституционалне праксе својом функцијом друштвених вентила, могло би се рећи, иду у прилог одржању друштвеног поретка. То међутим, нема политичко значење, него превасходно социолошко. Реч је о одржању друштвеног поретка, који се иначе мења: увек, врло постепено, а изузетно, нагло и видљиво. Како год било, промена поретка има за сврху његову успоставу или обнову, у другом облику. Наравно, тек на другом нивоу, на основу стабилног поретка можемо да говоримо о одржању политичког поретка. Међутим, за нас, у првом реду је значајно:

- а) да ванинституционалне праксе, све до неких облика девијантних пракси и култура, поседују друштвену рационалност тиме што ову посредно подржавају, а

примитивизма власти и одсуства озбиљне организације. Вид. Жижек (2007): гл. 11 и стр. 314-15 и даље, 317 и даље.

- б) с друге, саме представљају подручја друштвене афирмације „неприлагођених“. (На пример, раније рок култура, поткултура младих, или мањина и омладинских група).

Оно што је јуче било против владајућег друштвеног устројства, данас је његов легитиман део. Данас је, на пример, рок култура институционализован облик социјализације младих, без значајнијих политичких конотација које је дотична култура имала пре пола века. Између осталог и зато што је основни циљ, друштвено успостављање омладине као признате друштвене групе, остварен.

Друштвене промене углавном су еволутивне, и на њих се сведе чак и повремене револуционарни захвати. Друштвена конзервативност доноси заштиту од половичних и површних решења самим тим што својим отпором филтрира само оно што ће бити друштвено функционално. Ово је ван сваке сумње рационално тим пре што се промене збивају логиком „санте леда“: много већи део одвија се на спонтаном нивоу, услед чега свака амбициознија интенционалност мора да заврши као жртва сопствених последица далеко пре остварења намера или жеља конкретних актера. Друштвена реалност је сувише тврда за сваки радикализам, а крајња сврха социјализације је да оспособи појединца за контакт с њом у прилог рационалном остваривању својих циљева уз што мање разочарења, што ће рећи уз учење оптимума у планирању својих акција.

ЗАКЉУЧЦИ

Најзначајнији закључци анализе једног одломка теорије друштвеног система били би следећи:

- 1) усвајање варијабли образаца као компоненти дефинисања смисла подручја делања не догађа се тренутно, јер избор није дело готове, одрасле особе, него управо дугорочним процесом социјализације којим се истовремено фоермира личност до степена аутономне и самосвесне особе. То би било најсажетије функционалистичко одређење улоге социјализације.
- 2) Социјализација као процес који води „уткивању“ појединаца у институционализоване облике и шеме делања, као своју противтежу добија од једне тачке аутономизовану личност као судионика који исти процес довршава „радећи на себи“ и водећи рачуна да не нестане у „безличности“ институција.

Ова противтеже исход је успеха социјализације којим се уравнотежава однос институције и личности као две једнако неопходне компоненте друштвеног система.

- 3) Ирационални нивои друштвеног система припадају, како аутономном интенционалном делању формираних личности, тако друштвеној спонтаности којом се ирационалност одржава као услов (или мазиво) функционисања рационалности. У том смислу, оно што је са становишта појединца или групе дисфункционално, са становишта друштва може да буде сасвим функционално. То само значи да је друштво несводљиво на људе и групе које га чине и да поседује логику спонтаности која заслужује темељнију социолошку анализу.

ЛИТЕРАТУРА

- Парсонс, Талкот (2009): *Друштвени систем и други огледи*, Књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад/Сремски Карловци.
- Брдар, Милан (2006): „Теорија друштвеног система као ткање структурног функционализма: прилог за ново тумачење Парсонса“, *Социолошки преглед*, год. 41, бр. 2, стр. 145–183.
- Жижек, Славој (2008): *Испитивање реалног*, Академска књига, Нови Сад.

Milan Brdar

Institut of Social Sciences

Belgrade

SIGNIFICANCE OF FUNCTIONALISTIC CONCEPT OF SOCIALIZATION

Summary: *In this article author gives try to dispel the scope and role of socialization allong the lines of Parsons funcnionalist theory of social system. Starting with pattern-variables (universality-particularity, specificity-diffuseness, qualities-acts, neutrality-affectivity, self-collective orientation) as a necessary condition of action, for actor must do his choice among them before start acting, author points out that individual in society meets ready-made choices that must be adopted. Adopting and interioriyation of ready-made social choices is seen as a primary function of socialization proces. Thus, socialization conects two levels: of presocialized individual, on the one hand, and of institutionalized level of social practices (roles and expectations connected with them), values, norms, and rules.*

Aim of socialization is to lift individual from natural buttom level to the institutional level by forming skilfull responsible person capable to perform various social roles and to fulfill expectations connected to them in the socijal interaction with others. Main conclusion maintains that social rationality limits full effects of socialization for, full institutional practice would be irrational and dysfunctional for society as well as for individual. Point is that, individual itself will resist to full institutionalization, and on the other hand, will fight for scope of freedom as a condition for rational performing of his roles. Teerefore, on the social plane we have institutional level of practice and non institutional level of it, as a components of social rationality. That means that in the continuum between conformity and deviant acting we have meny variations in individual performance of the action of same type or kind. So, next to the conform and deviant action we have variant socijal action of the individuals.

Article is concluded with reflection of positive social functions of deviant practices as for example: prostitution, gambling, etc. These have function of social ventilation in favour to provide relaxation from institutional overloading of social actors.

Key words: *socialization, Parsons, functionalism, social, role, society, conformism, deviance, variant action.*

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА У БУДУЋНОСТИ КОЈА ЈЕ ПОЧЕЛА

*Важније је да знаш да си на правом путу,
него да се брзо крећеш.*

Сажетак: *Полазна хипотеза у овом раду је да човјекову слободу можемо препознати по томе колико смо способни да се крећемо. Историјски гледано, човјек своју слободу осваја кретањем. Биљка је фиксирана за тло и креће се само толико колико се њише, преноси вјетром или котрља. Животиње се крећу у своје станишту, а човјек је освојио цијелу планету Земљу и виноу се у космос, али ипак носи „биљолико у себи“, како би рекао Освалд Шпенглер. Човјек се не креће само физички, него и духовно – будућност свакодневно стиже све брже и брже. Како осваја димензију простор-времена, човјек живи све убрзаније. Стално убрзавање живота стигло је у свакодневницу, тако да се губитак слободе осјећа свакодневно, што изазива збуњеност, фрустрацију, пораст насиља и рушење система вриједности. Акцелерација као фрустрирајуће својство будућности стиже и престиже човјека.*

Предвиђање будућности представља изазов за сваку науку, а посебно социологију. Чини се да будућност брже стиже у свакодневницу него што је социологија данас предвиђа. Социјализам је напустио историјску позорницу, а капитализам је у распаду, трчи свој почасни круг, док социолози софостицирају на мудрим изрекама Платона и Аристотела, анализирају Фрома, Сартра и постмодерну. Не баве се социолошком футурологијом чувајући „научни“ дигнитет и част, бјежећи у окриље традиционалне методологије. У овом раду аутор отвара „забрањена“ врата социолошке футурологије и окреће поглед читаоцу ка будућности, а на крају критички сагледава домаћу стварност указујући на феномен „производње лузера“.

Кључне ријечи: *биљолико у човјеку, кретање, акцелерација, социолошка футурологија, производња лузера*

БИЉОЛИКО У ЧОВЈЕКУ

На рубу космоса је планета ресторан, мјесто гдје се најбоље једе. Два младића и једна дјевојка путују тамо јер су врло гладни. Свако од њих у уху има „бубицу“ која им омогућава да комуницирају са свим живим бићима. Када су сјели за сто, дјевојка је рекла: „Гладна сам толико да бих појела бика, да ми је сад један сочан бифтек“. У трен им је пришла млада јуница, замолила да сједне за њихов сто, и рекла: „Ово је мој бифтек, да ли вам се свиђа“? Дјевојка ју је изненађено погледала: „Зар хоћеш да ми поквариш апетит“? Јуница јој је мирно одговорила: „Ја сам створена да би ви уживали у сочном бифтеку и задовољство ми је да се жртвујем за вас. Зар бисте ви радије јели бифтек од јунице која не жели бити заклана“?

*По роману „Аутостоперски водич кроз галаксију“
Дагласа Адамса*

Уз причу Дагласа Адамса иде неколико питања. Да ли би бића са неке друге планете, интелектуално развијенија од нас толико колико смо ми напреднији од телади, имала право да једу људе? Да ли логику супериорности можемо пренијети у сферу господарења човјека над човјеком? Да ли супериорне нације на планети Земљи имају право да господаре мање развијеним нацијама или државама? Феномен супериорности и господарења најлакше ћемо сагледати преко слободе кретања људи.

Идеју везаности за тло изнио је након Првог свјетског рата Освалд Шпенглер у синтагми „биљолико у човјеку“ (Spengler, 1922: 546). Биљка се креће толико колико је њише вјетар, колико се котрља или преноси туђим посредством, животиње живе на датом станишту, а човјек је својим кретањем освојио планету Земљу (ибидем). Данас можемо рећи да је човјеково кретање превазишло мајку Земљу, да је путовање на сусједне планете постало уобичајена појава. Кретање је критеријум по коме данас можемо разликовати људе, нације и цивилизације. Разлика између развијеног сјевера планете Земље и сиромашног југа у просјеку је око 200 година. Ова разлика је много већа када поредимо људе појединачно. То вриједи и за нације. Неке земље, државе или нације контролишу излазак у свемир, а, с друге стране, велики број земаља није освојио производњу аутомобила. У том процесу брзог напретка једних и заостајања других нација јављају

се разне и суптилне, недовољно проучене форме неоколонијализма (Toffler, 1981: 18).

Посебно су занимљиве цивилизацијске запрете. Харвардски професор Самјуел Хантингтон образлаже да смо крајем двадесетог вијека на планети Земљи могли разликовати седам цивилизација и једну суб-цивилизацију: јапанску, православну, кинеску, хиндуску, исламску, западну, афричку и јужноамеричку као суб-цивилизацију (Huntington, 1998). Све до пред крај двадесетог вијека улазак у одређену државу био је условљен пасошем и царинском процедуром. Данас то почиње да вриједи за цивилизације. Улазак у Европску Унију условљен је шенгенском визом. Дакле, људи који имају шенгенски пасош могу да се крећу без запрета, а други, они који немају тај пасош, иако су рођени и одрасли у Европи, не могу да се крећу по Европи јер им то није дозвољено. Попут биљака, једни људи су везани за одређени простор ограничен за њихово кретање, а други имају излаз у свемир. Људи на сјеверу планете Земље освојили су много већу слободу кретања него људи на југу. Ова слобода везана је са кретањем људског духа, са учењем. Дух се креће кроз историју, односно кроз вријеме ка слободи, сматра Хегел. „Ја сам власник животиња, биљака – и других ствари – претпоставка да су они временски, пролазни, смртни – подвргнути природи – ово је њихово одређење“ (Hegel, 1989: 130). Људи који су достигли виши ниво технолошког и духовног развоја у правилу сматрају да су господари, да имају право управљати другима. „То је правило историјског карактера: кад је нека земља политички и привредно најјача, она се одлучује за директне инвестиције (преузимање контроле) у другим земљама“ (Servan-Schrieber, 1968: 18). Контрола коју људи намећу другим људима у правилу је насилна. Господари који намећу ову контролу труде се да у јавности прикажу како ту контролу раде из хуманих побуда или како су они којима се намеће контрола сами то тражили. Овдје се поново поставља питање Дагласа Адамса са почетка овог рада: да ли жртва жели да буде жртвована. У сфери неоробовласничких односа одговор на ово питање не можемо ни карикирати!

Да би у јавности оправдали поробљавање или колонијализацију неразвијених, након „освајања“ одређене територије или државе господари прибјегавају разним средствима манипулације: врбовању локалних националних лидера, медијској манипулацији, ангажовању невладиних и хуманитарних организација и другим средствима неоколонијализма. Најјефтинији и најефикаснији начин врбовања локалних лидера је допустити им да се упетљају у криминал, а потом их држати у

шаци уз пријетњу судовима и јавним процесима. Уколико неки локални лидер покаже отпор, слиједи модел изгладњивања народа, односно ембарга и дириговања кризе како би локално становништво одбацило таквог лидера. У међувремену, путем обавјештајаца господари припремају новог лидера који ће бити покоран и послушан. При томе се врши невиђена медијска манипулација, па чак и сатанизација појединих особа и народа. Након што НАТО прође одређену територију, попут роја пчела стижу стотине хуманитарних и невладиних организација да покажу како је добро што је стигла моћ и цивилизација господара, да покажу како заправо помажу локалном становништву. На терен не стижу људи њихове „прве лиге“, него треће или пете класе који заиста сматрају да својим доласком чине велику част и доносе велику стручност локалном становништву. Таквима локални стручњаци сметају, а полтронски опредјељени локални квазистручњаци сада добијају животну шансу да постану неко и нешто. Одједном је важније да се „морају“ усвојити заједнички наставни планови и програми на нивоу државе него колико то користи и да ли уопште користи дјечи. Како се крећу војне снаге господара и освајају неразвијени свијет, тако се за њима крећу хуманитарне организације, попут роја пчела прате матицу.

Кретање новца, робе, услуга, кретање људи, односно људског духа, све то данас има једну закономјерност: тамо гдје је новац, сели се и памет, а тамо гдје је памет, стиже и новац. Ову закономјерност схватили су и осјетили господари поретка на богатом сјеверу и не штеде када треба купити великог умјетника, научника, спортисту или било кога ко доноси новац, ко вриједи по мјерилима капитала. Они појединци који су у неразвијеном свијету достигли завидан ниво професионалности и духовности представљају занимљиву „робу“ за развијени свијет. Тако се код нас дешава да најбољи студенти одлазе преко границе, а они са шестицама успјешно се запошљавају преко везе. На тај начин сиромашни дарују свој најважнији ресурс, људску памет – најскупљу инвестицију, развијенима – и то бесплатно.

КОЛАПС МОЋИ НОВЦА

Новац је временом постао врховно божанство Запада. Данас Запад контролише највеће берзе и свјетске токове новца, а тиме директно или индиректно све валуте свијета. То је најмоћније оружје којим господари из развијеног сјевера контролишу судбину малих народа и земаља на југу. Контролом вриједности валута, преко берзи и вучењем

мјеница, преко ММФ-а и задуживањем, развијени свијет ограничава економски развој неразвијених, држи их у неоколонијалистичком ропству. „Ограничавање економске слободе неизбежно утиче на слободу уопште, чак и на слободу говора и штампе“ (Friedman i Friedman, 1985a, стр. 48). Како се успоставља и одржава ова контрола?

Новац има вриједност апоена отиснутог на папиру, на подлози неметала или одређене легуре. Номинални износ који се исписује као вриједност новчанице вриједи онолико дуго колико људи вјерују у написано. Новчаницу на којој пише да она вриједи пет милиона динара у Србији нико неће узети јер је то новац из периода Југославије који више не вриједи. Слична ствар је и са данашњим доларом; људи ће га узимати, чувати или размјењивати за робу ако вјерују да апоени исписани на новчаницама заиста вриједе онолико колико пише. Дакле, вриједност новца се заснива на конвенцији, на договору и повјерењу. „Конвенција или фикција није нешто слабашно. Напротив, важност заједничког новца тако је велика да ће се људи држати фикције чак и у ванредним околностима – одатле, како што ћемо видјети, они који издају новац вуку дио добити од инфлације, а тиме и долазе у искушење да подржавају инфлацију“ (Friedman i Friedman, 1985b: 66). Овдје смо на терену психологије јер је повјерење психолошко питање. Ако један новац има универзалну вриједност у читавом свијету, они који стоје иза њега морају демонстрирати моћ како би људи вјеровали да тај новац заиста вриједи. Ова демонстрација моћи често има војничку или ратну форму јер људи ту врсту моћи најлакше препознају, у њу спонтано вјерују. Тако се моћ долара све до данас одржавала и локалним ратовима, демонстрацијом моћи НАТО-а. Поред тога, ембарго је друго средство за демонстрацију ове моћи господара. Осим што служи као средство одмазде за непослушност, ембарго има својство уздигнутог штапа – показује другима шта им слиједи за непослух.

Највећа опасност за моћ новца лежи у њему самоме – у могућности да он изгуби своју вриједност, а то се зове инфлација. „Постоји само један лијек против инфлације: спорија стопа повећања количине новца“ (ибидем, стр. 91). Познати су бројни узроци инфлације, али у основи је један феномен: јавља се превише новца на тржишту а привреду захвата рецесија. Повећање новчане масе не мора бити изазвано само штампањем нових количина банкнота, опасније и драстичније од тога је кредитно банкарство. У овом банкарству се кредитна задужења узимају као реална основа даљег задуживања а то ствара инфлацију и хиперинфлацију. Непуну деценију након почетка XXI вијека Макс Оте,

познати економиста, констатује: „Новчана маса се у протеклих тридесет година повећала четрдесет пута, док се количина роба повећала само четири пута“ (Оте, 2009: 24). Овдје је илустративно јапанско искуство. „Од 1990. Јапан се налази у економској депресији (у коју је запао скоро непримјетно), која је настала из урушавања кредитног мјехура. Нешто слично се налази испред нас у Европи и САД“ (Оте, 2009: 142). Како је Јапан превазишао свој монетарни слом? Јапанци су повећали буџет и потрошњу и до десет пута. Шта се дешава у Републици Српској и БиХ? Овдје и даље генеришемо рецесију заговарајући мјере ММФ које подразумијевају смањење пензија и плата за буџетске потрошаче, односно, смањење потрошње.

Криза која је прије двије деценије озбиљно уздрмала Јапан, а која је настала пуцањем „кредитног балона“ (ибидем), захватиће Европу и САД 2011. и 2012. године, сматра Макс Оте (2009). Код нас у БиХ криза из 2008. године још увијек служи политичарима као изговор за све проблеме, за њихове лоше потезе и неуспјехе. Шта учинити да спремно дочекамо 2011. годину? „Ако се повећавају издаци за потрошњу, онда и економији генерално иде боље, а ако они падају, онда и њој иде лошије“ (ибидем, стр. 153). Дакле, логика је врло једноставна: пустити новац у оптицај, јер једна марка вриједи више што се брже промеће, што брже прелази из банке у џеп потрошача, а одатле у посјед произвођача, а потом поново у круг. Да бисмо ово постигли, новац треба дати онима који ће га брзо потрошити, који га морају потрошити – то су код нас пензионери, студенти, милиција, просвјета, здравство и други потрошачи.

Новац је данас добио своју виртуелну форму. Уз картицу можете куповати онолико колико је на картици записано да имате новца. Другим ријечима, дошло је вријеме када златни, сребрени, ковани или папирни новац није услов размјене – не морате имати новчаницу, а можете трговати као да ју имате. Претпоставимо да сте у позицији да сами себи исписујете бројке које означавају залиху новца на кредитној картици. Можда ви небисте лажирали те бројке, али би се нашао велики број људи који би то урадили, а то би довело до колапса вриједности валуте на коју се картица односи. Ова виртуелизација новца вриједи и за националне валуте. Када америчка администрација одлучи да подигне кредитна задужења својих грађана или да инвестира, она одлучује да може ући у задуживање код других држава. Тако се дужнички балон САД данас прогресивно надувава. „Онда када амерички дужнички бријег буде колабрирао, тада ће се урушити

и повјерење у долар“ (Оте, 2009: 139). С обзиром да Америка нема увид у комплетну новчану масу долара у свијету, десиће се да са свих страна свијета долар нахрупи у матичне америчке банке, а то ће бити слом драстичнији од оног који је донијела рецесија тридесетих година двадесетог вијека. Овај слом долази 2011. и 2012. године, сматра Макс Оте (2009). Да ли ће се то десити и да ли ће овај колапс ојачати Русију и још неке земље, ускоро ћемо сазнати.

БУДУЋНОСТ ДОЛАЗИ БЕЗ ПИТАЊА

Прије двадесет година није постојало низ занимања везаних за информатичку струку без којих данас не можемо замислити цивилизацију. Замислимо шта би се десило да данас укинемо Интернет!? Технолошка рјешења будућности стижу муњевито и без питања улазе у наш свакодневни живот. Људи су преплављени промјенама, али нису спремни, нису обучени да се носе са тим промјенама. Старије генерације данас користе 2–3% могућности које им нуде њихови мобилни телефони, а млади се „играју“ са новим уређајем док не савладају његове кључне опције. Будућност је стигла као „шок“ за већину становника планете Земље запљуснувши их промјенама на које нису спремни. „Сада замислите не само неког појединца него цијело друштво, једну цијелу генерацију – укључујући њене слабости, најмање интелегентне и најирационалније чланове – пренесену изненада у овај нови свијет. Резултат је масовна дезоријентација, шок будућности у великој интервалној скали“ (Toffler, 1970: 11). Да ли је ово што нас је стигло привремени талас, или је убрзавање живота тек почело?

Ако анализирамо 50.000 година људске прошлости, морамо констатовати да је човјек око 80% своје прошлости провео у пећинама, да је у нешто више од 12% посљедњих година могао комуницирати од једне генерације на другу, а само у једном промилу, односно у посљедњих 50 година, могао пратити и видјети догађаје широм планете Земље. Сада нам је јасно да је акцелерација тек почела и да будућност тек најављује свој долазак. Шта нас све чека у будућности, тешко је предвидјети, али једно је сигурно: промјене ће стизати све брже и брже. И не само то, промјене ће значајно мијењати услове човјековог живота, његову свакодневницу. Како се прилагодити тим промјенама, тој акцелерацији? Једини прави одговор је у оспособљавању људи да брзо и ефикасно уче како би с лакоћом могли савладати нове изазове које стижу свакодневно. Ово учење мора бити цјеложивотно.

Како се ово убрзано мијењање друштва одражава на социјализацију људи? Да ли ће људи поново подивљати или ће наступити нова ера људског рода, хуманија од досадашње историје? Једни људи су спремни да се носе са изазовима, да брзо и ефикасно уче и у промјенама се осјаћају као риба у води, а други су фрустрирани и изгубљени у новом времену у коме се не сналазе. Као што вриједи за појединце, то исто вриједи и за поједине државе и нације. „Знамо да се нека друштва технолошки и економски трансформацију много брже него друга“ (Toffler, 1970: 21). Како буде стизало ново вријеме са својим технолошким рјешењима, човјек ће се све мање разликовати по религији, раси, нацији или идеологији, а све више по својој позицији у времену. Још и данас неки људи живе у двадесетом, деветнаестом или неком од ранијих вјекова, а други су у времену будућности.

По чему се данас разликују људи будућности – савремени и технолошки развијени, од људи прошлости – заостали, технолошки неразвијени? Људи будућности су: 1) богатији, 2) боље образовани, 3) мобилнији од већине људи на свијету, 4) живе дуже. Осим тога, 5) лакше прихватају новине и 6) живе брже (Toffler, 1970: 37). Сиромашни дио свијета, југ већ данас знатно овиси од богатог сјевера. Примјер за то су нови лијекови и употреба савремене софистициране технологије у медицини, науци и производњи. На примјер, два велика српска физичара раде у САД, када су их питали зашто не раде у Винчи, један од њих је објаснио да Србија нема те потенцијале којима би финансијала скупе експерименте нуклеарне фузије на којима они у САД раде. У посљедње вријеме смо свјedoци и одређених злоупотреба ове супериорности сјевера. Примјер свињске грипе 2009/10. године то илуструје врло јасно. Лијек за свињску грипу имала је само једна фармацеутска компанија у САД, а у медијима се перманентно најављивала опасност од ове „погубне“ епидемије тако да су земље и владе унапријед наручивале лијек као „спас“ од потенцијалне епидемије. Огромне количине новца су се слиле на рачун те компаније, а показало се да је већина купљених доза лијека била непотребна.

Господари који живе на богатом сјеверу имају потребу да држе у неоколонијалистичком ропству сиромашни југ, с једне стране, а с друге, да помажу еманципацију људи на југу. Како објаснити ову противрјечност? Постоји више узрока за овакав однос богатих и сиромашних. Прво, нова технологија тражи нова знања и нове способности, а то је сложено за учење и освајање. Много лакше је купити софистициране „робове“ и платити им услуге, него упорно

учити и вјежбати за руковање новом технологијом. Друго, савремени свијет нуди и превише робова, развијеном сјеверу потребни су партнери, високо софистицирана технократија. Треће, куповином услуга научника, умјетника и других врхунских талената власници капитала не губе ништа од своје посједничке позиције, напротив, још више је учвршћују. Четврто, репродуковати или задржати успостављене односе богати не могу без помоћи интелигенције која нараста из најширих маса, а ову интелигенцију је могуће купити и тако контролисати. Дакле, богатим господарима са сјевера потребни су и робови и „паретнери“ с југа.

Будућност није стигла само технолошки. Са новом технологијом стигли су и нови односи у друштву, нова социјализација. Потреба господара за робовским мануелним радом полако нестаје, исчезава, јер је стигла нова софистицирана технологија која те послове обавља умјесто људи. Свјedoци смо да комунизам и капитализам нестају са историјске сцене. „У условима праволинијског размишљања економисти имају велике тешкоће да замисле алтернативу комунизму и капитализму“ (Toffler, 1970: 219). Рад је полако али сигурно почео да прелази „са ове на ону страну нужности“, како би рекао Маркс. Дошло је вријеме да се човјек ослобађа тешког мануелног рада, да умјесто њега раде машине. Проблем је што благостање и вишак вриједности које доноси нова софистицирана технологија присвајају најбогатији, а круг тих власника се све више сужава по законитости гомилања капитала. Тако се десило да на почетку XXI вијека узак круг људи господари огромним капиталом који они не могу контролисати. Постепено напуштајући функцију *размјене роба* у корист квазифункције коју познајемо као гомилање капитала новац је дошао до свога краја. Као „врховно божанство“ капитализма, својим почасним кругом најављује и крај тог друштвеног система.

Будућност стиже муњевито, с једне стране као слобода којом човјек бива ослобођен тешког ропског мануелног рада, а с друге стране, као нови друштвени однос међу људима, однос коме људи нису дорасли. Нова технологија доноси нови начин живота. Од људи се свакодневно захтијева да науче и усвоје нове и специфичне начине понашања, да иду укорак с временом. На примјер, недавно су сви наставници у Републици Српској полагали испит из примјене информатичке технологије у настави, а прије двије деценије то није било могуће замислити. Осим тога, све чешће људи судјелују на семинарима, путовањима, љетовањима или у другим социјалним активностима у којима вриједи

правило да су у друштву људи које никада више у животу неће видјети. То подразумева сасвим нову способност комуницирања гдје се пријатељства и везе склапају муњевито, гдје се повјерење поклања на основу првих утисака и гдје се интереси преклапају на локалном и глобалном нивоу. Тако и социјализација добија своју „муњевиту“ форму.

Ослобођени људски рад створио је огромну залиху слободног времена за које људи данас нису спремни. Не само да за то нису спремни појединци, него ни друштва, државе и цивилизације. У богатим земљама сјевера незапослени примају социјалну помоћ која им омогућава да плаћају своје елементарне потребе, али на сиромашном југу о томе нема ни говора. Међутим, незапослени који примају социјалну помоћ на богатом сјеверу нису сретни. О чему се ради? Они су отуђени од рада, њима је ускраћена природна социјализација која настаје из човјекове потребе да доприноси заједници, да се осјећа корисним. Зато није чудо да су бродови препуни омладине која викендом са сјевера европе путује јужније у потрези за алкохолом и јефтним ужицима.

СОЦИОЛОШКА ФУТУРОЛОГИЈА

У науци постоје методе, уходане норме и теорије које понекад имају снагу догме. Неке теорије имају имплицитни карактер, односно снагу априорног предубјеђења. Када једно предубјеђење добије снагу теорије, тада га зовемо имплицитном теоријом (Atkinson, 1996; Hall, 1996). У социологији постоји одређено подозрење према футурологији. Основни разлог томе је што предвиђање будућности не почива на сигурним и методолошки провјереним процедурама, што је несигурно. Мало је научника који су спремни ризиковати своју репутацију писањем радова који се баве будућношћу. Зашто? Прво, предвиђање будућности је несигурно, а они ће рећи и ненаучно. Друго, шта год да предвидимо, то ће будућност неумитно провјерити, потврдити или оповргнути. Тако би се могло десити да футуролог испадне смијешан, а то ни један озбиљан научник не жели. Дакле, ризик предвиђања будућности је превелик да би се озбиљни социолози ухватили у коштац са тим изазовом. Ипак, прави научник се не плаши тог ризика, не плаши се да испадне смијешан или недовољно научан. Примјер за то су имена Хермана Кана (Kahn и сарадници, 1976), Френсиса Фукујаме (Fukujama, 2002), Макса Отеа (2009) и друга славна имена социолошке футурологије.

У науци постоји устаљена методологија, постоје канони и догме које научни естаблишмент поштује, а онда се појави један луђак који то све изокрене и открије нешто заиста вриједно и радикално ново, рекао је једном приликом Ајнштајн, додајући да је управо он један такав луђак. Предвиђајући „крај човјекове историје“ Френсис Фукујама пише:

„Пас је, под условом да је нахрањен, задовољан да цијели дан спава на сунцу, зато што није незадовољан оним што је. Он не брине о томе да ли су други пси бољи од њега, да ли његова каријера као пса стагнира или да ли су пси, у удаљеном дијелу свијета, угњетени. Ако човјек оствари друштво у коме је успио да укине неправду, његов живот ће личити на живот пса. Људски живот, дакле, садржи у себи необичан парадокс: изгледа да он захтијева неправду, јер борба против неправде је оно што изазива највише у човјеку“ (Фукујама, 2002: 321).

Како видимо, Фукујамино виђење будућности дјелује заиста радикално, али и изазива многобројна питања. Ако је у праву, морамо се запитати да ли човјеку преостаје да производи неједнакост и неправду у сврху остваривања властитог прогреса. Другим ријечима, да ли је људска историја могућа без неправде? С друге стране, нема разлога да не антиципирамо будућност људског рода без негативних грегарних мотива, са стварним хуманим мотивима уграђеним у све поре живота појединца и заједнице. Ако пођемо од претпоставке да ће човјек у догледној будућности ријешити проблем енергије, већ то је довољно да уочимо како ће новац и успостављени односи моћи међу људима доћи у питање. Ово бисмо могли препознати као нелинеарно, односно радикално предвиђање будућности, а видјели смо, како нас опомиње Алвин Тофлер (1970: 219), да економисти футуролози имају тешкоће и у линеарном предвиђању будућности. Које опције предвиђања будућности су могуће? Овдје је могуће дати врло различите и широке оквире предвиђања, с обзиром да постоји више критеријума предвиђања.

Критеријум оптимизам–песимизам је један од кључних у социолошкој футурологији. Будућност можемо опсервирати оптимистички, непромијењено односно status quo или песимистички. Фукујамино виђење је очигледно песимистичко. У основи овог полазишта је увјерење да је човјек по природи зао, Хобсово увјерење базирано на поставци *Homo homini lupus est*. Није то само Хобсово полазиште, постоји низ других аутора који сматрају да је човјек по природи зао или лош. Такво је Фројдово учење и учење неких

бихевиориста. Фројд сматра да се човјек социјализује преко суперега интернализујући друштвену норму, при чему его сузбија или усмјерава анималне или агресивне пориве које генерише ид. За разлику од ових песимистичких виђења човјековог бића, хуманисти сматрају да је човјек по природи добар те да ће стварна људска историја почети тек када се човјек ослободи принудног рада, оvisности од енергије и новца. Праву хуману природу човјека можемо замислити у високо софистицираној цивилизацији у којој постоји потреба да човјек управља другим човјеком, али је та потреба маргинална, више дигресија него правило.

Други критеријум футуролошког сагледавања људског друштва могу бити циљеви човјека. Неки људи су оријентисани на самоусавршавање, на остварење властитог оптимума зато што им то лично много значи. У литератури ово познајемо као mastery оријентацију. За разлику од зрења (mastery), неки људи желе да буду бољи од других, да демонстрирају своје способности и моћи, да се такмиче са другима. Ово познајемо као перформативну оријентацију (performance). За поједине људе је најважније самоцијењење (self-worth), а за неке су најважнији социјални циљеви (social goals). Циљне оријентације (Табела 1) представљају реалну основу за сагледавање будућности. Људи који су спремни да данима, мјесецима и годинама истрајавају на изградњи куће или неком другом пројекту, своје циљеве подређују одређеној циљној оријентацији и ако футуролог одређеним инструментима сними ту оријентацију, моћи ће доста поуздано предвиђати будућност такве скупине људи. Слично је и са другим циљним оријентацијама људи (Табела 1).

Табела 1. Циљне оријентације људи (Сузић, 2002)

Категорија	Циљ
1. Постигнуће (achievement)	а) способност извршења или перформативни циљеви (performance goals) постављених циљева и задатака, б) зрење као циљ (mastery goal orientation) и в) оријентација на избјегавање рада (work avoidance goals).
2. Самоцијењење (self-worth)	
3. Омиљеност код других (gaining favorable judgments from others)	
4. Социјални циљеви (social goals)	а) социјална прихваћеност (social affiliation), б) социјална одговорност (social responsibility), в) социјална брига (social concern).

Када бисмо уз адекватне инструменте, а такви већ одавно постоје, измјерили циљне оријентације већег броја људи, могли бисмо предвидјети шта људи у будућности желе остварити. Овдје ћу навести само неке од тих инструмената. Мастерска оријентацију мјери MSLQ-инвентар (Motivated Strategies for Learning Questionnaire – Pintrich and De Groot, 1990). Перформативну, мастерска и друге циљне оријентације мјери инструмент “Циљне оријентације” (Goals Wave) од Харакиевичеве и сарадника (Harackiewicz и сарадници, 2000). Осим наведених, постоје бројни инструменти који одлично мјере циљеве јер имају високе мјерне карактеристике установљене баждарењем. Овдје можемо сагледати неистражено подручје социолошке футурологије. Проблем који овдје вриједи номинovati за истраживање поједностављено би гласио: Какву будућност можемо сагледати на основу циљева људи. Уз довољно велики и репрезентативан узорак, ово би заиста било занимљиво и научно вриједно истраживање за социолошку науку. Познато је да већи број младих људи пред магистеријем или докторатом у социолошким наукама трага за темом, да желе да инвестирају своје знање и таленат, али да им измиче јасна визија о томе шта истраживати.

Поред 1) оптимизма-песимизма и 2) циљева људи, постоје и други критеријуми сагледавања будућности. Алвин Тофлер говори о три будућности: а) вјероватној (probable), могућој (possible) и в) жељеној (preferable) будућности (Toffler, 1970: 458). Овдје је критеријум сагледавања будућности вјероватност. Тофлеров критеријум је изазован јер произилази из поставке да ће људи остваривати ону будућност коју желе ако сматрају да је вјероватно и могуће, односно да се вриједи залагати за ту будућност. Познато је да ће својим акцијама људи усмјеравати своју будућност. Онај ко жели да направи кућу или да напише књигу, мора да систематски испланира своје активности и да стрпљиво ради на том плану, да дјелује за будућност и у будућности. Дакле, ми свакодневно живимо са будућношћу, планирамо своје активности и систематски дјелујемо у складу са тим како видимо будућност. Социолошка футурологија није превртање шољице за кафу, бацање тарота или гледање у грах, она је нужност коју требамо систематски и научно утемељити.

ПРОИЗВОДЊА ЛУЗЕРА

Од тога какву будућност пројектујемо зависи како ћемо дјеловати, а од тог дјеловања зависи шта ће нам бити сутра. Ово дјеловање и ови планови нису само индивидуални. Посебно је значајно како дјелују

одређене заједнице људи, нације, религије и државе. Ако у друштву преовлађују здрави односи, ако влада рад, ако су цијењени напори и успјеси појединаца и група, тада ће млади људи планирати своје акције тако да радом и залагањем постигну оно што им треба. У супротном, ако владају тајкуни, ако је на сцени спој политике и криминала, ако влада непотизам и ако се готово све мора „сређивати“ или рјешаватиу преко веза, тада ће млади људи закључити како им се не исплати залагање, како најбољи нису цијењени и планираће да напусте ту заједницу, да иду у иностранство, тежиће да се нађу у окружењу гдје се њихов рад цијени.

У Босни и Херцеговини, али и у другим земљама насталим након распада Југославије, већина људи није спремна да другоме призна успјех, посебно ако је тај неко поникао из истог окружења. Већина људи код нас туђи успјех омаловажава по моделу „кисело грожђе“ или „сладак лимун“, а исто тако, ти исти људи ће бити спремни да хиперболизују сваки потез човјека кога су до јуче омаловажавали ако је овај изабран на неку политичку функцију. Одједном је „феноменално“ како тај човјек отвара врата, како паметно говори, како је „мени“ поклонито пажњу. У основи оваквог понашања је идолопоклонство. „Слуганска душа, међутим, увијек служи господара а не човјека“, како каже Лајош Зилахи у роману „Арарат“, а Виљем Мек Дугал сматра да инстинкт потчињавања прати сан о афирмацији (MakDugal, 1950, види код: Parsons и сарадници, 1969: 717). Поједностављено речено, када се пас нађе пред лавом он спушта уши и повија реп да покаже покорност и послушност, а када се нађе међу пилићима и кокошкама из чиста мира их разгони по дворишту. Пренесено на терен социјализације, ово значи да ће дјеца која тринаест, осамнаест и више година током школовања слушају и покорно понављају ауторитарна и канонизована излагања наставника, те за понављање и послушност бивају награђени петицама, сутра бити „грађани покорни“ и сањати када ће њихови господари отићи са функције да би они загосподарили, да би они сада могли да „разгоне пилиће“ до миле воље. Проблем бива још драстичнији када знамо да те младе људе и у друштву чекају још драстичнији модели и обрасци потчињавања и поковања.

Друштво у коме се не цијени рад, квалитет и стручност, у коме се боље успијева путем добрих веза него стручношћу, у коме се успјеси и добра дјела омаловажавају, а незаслужено величају моћници, прије ће развијати психологију лузерства или губитништва, него здраве и оптимистичне личности младих људи. Шта значи то када млади људи

могу да закључе како је боље бити тајкун него „штребер“, јер они који уче, који стрпљиво и марљиво раде, не могу добити било какав посао а тајкуни и њихови синови возе најскупље аутомобиле, имају све оно што вриједан човјек не може зарадити за два или десет живота? Закључак је једноставан: млад човјек ће се одлучити или да буде тајкун или да иде из таквог окружења. На тај начин отаџбина и нација не подржавају своје најбоље синове и кћери, а они потом лако прихватају други национални идентитет, или, у блажем случају, прикривају своју националност када се нађу у окружењу савременог свијета. Таква заједница одбацује своје најспособније потомке, а они који су приграбили моћ дижу националистичку (не националну) заставу како би се крили иза ње, национализам им постаје уносан параван. Овај национализам иде руку под руку са политиком јер лузерство репродукује тајкунизацију политике.

Како се ослободити „производње лузерства“? Врло једноставно: промијенити систем школовања – изградити школу у којој дјеца уче учење и у којој ће да заволе учење, успоставити хумане односе у друштву засноване на здравом престижу професионалних и људских квалитета човјека. Дакле, знамо шта треба урадити, а није да не знамо и како, једини проблем је што зато треба неколико деценија. Е то није за нас, то је за Јапанце. Они кажу „образовање је дрво које доноси стогодишњи род“, али код нас то не вриједи, овдје се такви планови сматрају фикцијама. Најчешћи изговор за то је сажет у тврдњи: „Ко зна шта ће до тада бити?“ Овај дефетизам морамо превазићи. Један од добрих путева за то садржи социолошка футурологија.

ЗАКЉУЧНО

„Тајна кретања“ данас је постала критеријум слободе човјека, критеријум по коме познајемо или разликујемо нације и цивилизације. Неке заједнице су данас напредније од осталог свијета и до 200 година, али тиме себи узимају за право да господаре онима који су заостали. Основ овог „права“ господари представљају у генерисању прогреса за неразвијене, а у суштини се ради о неоколонијализму или неоробовласништву. Однос господара са развијеног сјевера и неразвијених на југу планете данас је диригован репродуковањем моћи новца, оружја и технологије. Овај однос је неприродан и сам у себи носи колапс. Свјedoци смо да је слом новца, слом моћи западних валута, већ виђен али да је данас тек на помолу. Господари прибјегавају разним средствима којима покушавају очувати вриједност водеће

корпе западних валута, али пренадувани кредитни балони, превише виртуелног новца, то неминовно води ка слому новца као врховног божанства Запада.

Када говоримо о будућности, тада смо у сфери футурологије. Паметно је предвидјети кризу новца или економски колапс водећих западних економија како бисмо се знали унапријед припремити и прилагодити. Ако је слом западних економија на виду, како тврди Макс Оте (2009), и ако можемо очекивати успон руске привреде, тада можемо искористити географску и културну преденост јер живимо на тремеји цивилизација. Исто тако, паметно је предвидјети куда воде успостављени односи, како бисмо неке процесе већ сада кориговали и усмјерили у жељеном правцу. Међутим социолошка футурологија није популарна међу нашим социолозима! Многи од њих могли би дати свој допринос, али сигурније је остати у догматским оквирима традиционалне методологије, него ризиковати да ваш рад официјелна социологија прогласи ненаучним.

Социолошка футурологија је дисциплина која већ одавно куца на врата официјелне социолошке науке и питање је само времена када ће и она добити заслужено мјесто у систему социолошких наука. Овдје сам дао само неке назнаке које неумитно упућују на нужност социолошке футурологије, неке аргументе који не могу остати незапажени код оних који заиста желе да се баве социологијом и феноменима које она проучава у друштву. Уз то сам генерисао и идеје за нека футуролошка истраживања која нам требају а која већ сада можемо извести по свим захтјевима методологије у овој области науке.

На крају рада сам указао не то како генеришемо „производњу лузера“, како школским и друштвеним системом производимо незнађе младих, а не људе спремне да уче и да се носе са изазовима које доноси савремена цивилизација и технологија. Апсурдно је што знамо шта треба радити како не бисмо производили лузере, али то не радимо, то остављамо за нека друга времена, која никада неће доћи ако стално будемо одгађали да кренемо у том смјеру. И најдужи пут има први корак.

ЛИТЕРАТУРА

- Atkinson, T. (1996). Home thoughts from abroad. In G. Claxton, T. Atkinson, M. Osborn & M. Wallace (Eds.), *Liberating the learners: Lessons for professional development in education* pp. 124–143. London and New York: Routledge.
- Friedman, M. i Friedman, R. (1985a). Tiranija kontrole. *Pitanja: časopis za teorijska i društvena pitanja*, vol. XVII, 25–50.
- Friedman, M. i Friedman, R. (1985b). Lijek protiv inflacije. *Pitanja: časopis za teorijska i društvena pitanja*, vol. XVII, 65–92.
- Fukujama, F. (2002). *Kraj istorije i posljednji čovjek*. Banja Luka: Romanov.
- Hegel, J. F. (1989). Osnovne crte filozofije prava – drugo izdanje. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Hall, V. (1996). When the going gets though: Learning through a taught doctorate programme. In G. Claxton, T. Atkinson, M. Osborn & M. Wallace (Eds.), *Liberating the learners: Lessons for professional development in education* pp. 161–183). London and New York: Routledge.
- Harackiewicz, J. M., Barron, K. E., Tauer, J. M., Carter, S. M., and Elliot, A. J. (2000). Short-term and long-term consequences of achievement goals: Predicting interest and performance over time. *Journal of Educational Psychology*, 92, 316–330.
- Huntington, S. P. (1998). *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*. Zagreb: Izvori.
- Kahn, H., Brown, W. i Martel, L. (1976). *Slijedećih 200 godina*. Zagreb: Stvarnost.
- Оте, М. (2009). *Слом долази: нова светска економска криза и шта ви сада можете да учините*. Бања Лука: Романов.
- Parsons, T., Šils, E., Negel, K. D. i Pits, Dž. R. (1969). *Teorije o društvu: Osnovi savremene sociološke teorije*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Pintrich, P. R., & De Groot, E. V. (1990). Motivational and self-regulated learning components of classroom academic performance. *Journal of Educational Psychology*, 82, 33–40.
- Servan-Schrieber, J. J. (1968). *Američki izazov*. Zagreb: Epoha.
- Spengler, O. (1922). *Der Untergang des Abendlandes: Umriss einer*

Morphologie der Weltgeschichte. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Suzić, N. (2002). *Emocije i ciljevi učenika i studenata*. Banja Luka: TT-centar.

Toffler, A. (1970). *Future shock*. New York: Bantam Books.

Toffler, A. (1981). *Future shock: The third wave*. New York: Bantam Books.

Nenad Suzic,
Faculty of Philosophy
Banja Luka

SOCIALIZATION IN THE FUTURE THAT ALREADY BEGAN

Summary: *The starting hypothesis in this work is that human freedom can be recognized in the extent of the ability for free motion. From the historical perspective, human conquers freedom through motion. The plant is fixed to the soil and moves only as carried by wind, swinging or rolling. Animals move in own domicile environment, while man conquered entire earth and launched into space but still contains "plantlike features" as Oswald Spengler noticed. Human moves not only in physical but in spiritual way as well. By conquering the space/time dimension, human lives faster and faster. The persistent acceleration of live reached everyday existence, so that the loss of freedom is constantly felt, causing confusion, frustration, increase of violence and distortion of system of values.*

Prediction of future is a great challenge for every science, especially sociology. It seems that future arrives in everyday life faster than sociology can predict. Socialism left the world scene, while capitalism is falling apart, runs it last circle while sociologists are sophisticating over the wise sayings of Plato, Aristotle, Fromm, Sartre and postmodernism. They do not deal with the futurology striving to preserve scientific "dignity" and honor, hiding within traditional methodology. In this work, author opens the "forbidden" door of sociological futurology, and draws the reader's attention to the future, and at the end critically reflects the domestic situation pointing out the phenomenon of "losers' production".

Key words: *plantlike in human, motion, acceleration, sociological futurology, losers' production*

СУКОБ ПРОЦЕСА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ И ИНДИВИДУАЦИЈЕ

Сажетак: У процесу сазнавања стварности појединац ступа у контакт са материјалном и друштвеном средином. У том контакту се стичу сазнања и развија однос према постојећем друштвеном окружењу и поретку. Од Емила Диркема па све до данас, социјализација се схвата као сазнавање и прихватање друштвених вредности и норми од индивидуа у оквирима друштвено-прихватљивог и жељеног понашања. Комплексни процеси социјализације не могу се свести само на спољне утицаје и прихватање устаљених стереотипа, већ претпостављају аутономни психосоцијални развитак личности. На тај начин доведен је у питање и сам процес адаптације који тражи семантичко и појмовно реструктуирање.

Социјализација је посебан вид интеракције – интеракције која обликује природу личности човека, људско понашање, интеракцију и учешће у друштву. Без социјализације неби постојали људи, а ни друштво.

Кључне речи: социјализација, адаптација, конформизам, индоктринација, персонализација

Социјализација се схвата као процес прилагођавања и контроле, али и као основа за развој темељних људских квалитета и способности. Породица, група вршњака, школа, средства масовних комуникација, локалне заједнице (заједнице живљења) пресудно утичу на формирање и „пласирање” детета. Мада свака социјализација претпоставља изванредан степен конформизма, данас се кључни акценти у идеји социјализације стављају на *процесе самопотврђивања и самореализације*, на социјализацију индивидуе по мери свог развитака који претпоставља активно и стваралачко начело, на супрот пасивном прилагођавању. Конформизам, који је раније слављен као правило мудрости, постаје све више неадекватан и непримерен савременом духу времена. Социјализација се, дакле, **не може сводити на свеприсутну интеграцију или на присилну адаптацију.**

„Социјализација је ужасно напорна. Она се не задовољава захтевом мени упућеном да оно што је моје припада и другима – одлична намера која ме нимало не љути – већ ме приморава да оно што припада другима буде и моје. Рецимо, да ја прихватим туђе, односно свачије идеје и укус. У потпуности је забрањено свако издвајање, свако приватно поседовање, па чак и убеђења за искључиву, личну употребу.

Апстрактно божанство „колективитета” опет спроводи своју тиранију и већ изазива пустошења диљем Европе. Штампа је себи дала за право да обелодањује наш приватни живот, да га процењује, да му пресуђује. Јавна Власт нас присиљава да свакога дана друштву поклањамо све већи део нашег живота. Човеку се не оставља кутак за повлачење, да остане насамо са собом. Масе протестују бесне на било који вид нашег испољавања уздржаности (Ортега и Гасет, 1998: 34-36).“

У процесу сазнавања стварности појединац ступа у контакт са материјалном и друштвеном средином. У том контакту се стичу сазнања и развија однос према постојећем друштвеном окружењу и поретку. Од Емила Диркема па све до данас, социјализација се схвата као *сазнавање и прихватање друштвених вредности и норми од индивидуа у оквирима друштвено-прихватљивог и жељеног понашања*. Комплексни процеси социјализације не могу се свести само на спољне утицаје и прихватање устаљених стереотипа, већ претпостављају *аутономни психосоцијални развитак личности*. На тај начин доведен је у питање и сам процес адаптације који тражи семантичко и појмовно реструктурирање. Традиционално поимање адаптације сводило се, по правилу, на формирање индивидуалних способности које ће омогућавати спремност да се следи поредак установљених норми, образаца и правила понашања, тј. прилагођавања другима. Данас се говори о **„адаптацији према себи”** (нарцистичко доба), о личној индивидуалности као претпоставци успешног сналажења у свакодневном животу и прилагођавању околини и другим људима.

За разлику од ранијих тежњи и захтева да се постигне „пуна улога”, *данас се говори о „модификацији циљева социјализације”, односно о шансама аутономног понашања, о „критичкој позицији” и „дистанци од друштвене улоге”*. Акцент је очигледно на формирању тзв. *критички расположене личности*, која је овладала индивидуалном слободом и навикама критичког мишљења које настаје на позитивним променама друштвене стварности, при чему се мисли на разумно и одговорно коришћење слободе уз пуно поштовање индивидуалне

аутономије. У том смислу потребно је правити разлику између социјализације и манипулације (Шушњић, 1971: 251-252).

- „Онај ко социјализује покушава да људе научи како сви могу да мисле; онај ко манипулише покушава људима да наметне не само како да мисле него и шта да мисле.
- Онај ко социјализује тежи да код људи развије способност за самостално мишљење; онај ко манипулише настоји да људе чини несамосталним и зависним.
- Онај ко социјализује стрпљиво и споро очекује резултате; онај ко манипулише жури да што пре види успех.
- Онај ко социјализује настоји да формира личну одговорност код своје публике; онај ко манипулише тежи за масовним ефектима.
- Онај ко социјализује сматра се неуспешним уколико не успева да формира отворене духове; онај ко манипулише сматра се неуспешним уколико не формира затворену свест.
- Онај ко социјализује настоји да прошири сазнање својих субјеката; онај ко манипулише настоји да сузи рационалне могућности својих субјеката.
- Онај ко социјализује настоји да разјашњава ставове; онај ко манипулише настоји да мења или цементира постојеће ставове.
- Онај ко социјализује указује на алтернативе; онај ко манипулише настоји да елиминира алтернативе.
- Онај ко социјализује има пред собом пун циљ (формирање потпуне личности); онај ко манипулише има пред собом остварење делимичног циља.
- Онај ко социјализује нуди и аксиоме, чињенице и ставове о којима постоји општа сагласност; онај ко манипулише има пред собом увек нешто о чему не постоји општа сагласност.
- Онај ко социјализује задовољава укусу и потребе публике; онај ко манипулише експлоатише укусу и потребе масе.
- Онај ко социјализује нуди истину као поруку; онај ко манипулише нуди своју поруку као истину.”

Централно питање неких новијих радова о социјализацији постаје формирање таквих индивидуалних способности које ће омогућити хармонију и „баланс” између спољашњих потреба, индивидуалних

хтења и интереса, тј. могућности достизања индивидуалне слободе у оквирима друштвене средине и окружења. Основно питање своди се на дилему: *Како успостављати и чувати социјалне улоге, социјалну идентичност, а при том не заборавити на индивидуалну биографију и лични идентитет?*

Функционалистичке теорије су истицале да су наше јединствене особине и способности мање важне од оних које су нам заједничке, као што је способност да функционишемо у истом друштву. Средином XX века, посебно у Парсонсовом функционализму, социолози откривају оно што је Д. Х. Ронг (D.H. Wrong) назвао *пресоцијализовано схватање човека*; односно они социјализацију виде пре као свемоћан и ефикасан него као искуствени процес који утиче на понашања и уверења актера, али их не може детерминисати.

Симболички интеракционисти такође су критиковали конвенционалну употребу појма, наглашавајући да је социјализација процес размене између појединца и друштва у којем обе стране утичу једна на другу. Данас је прихваћено да појединце ретко када у потпуности обликује култура њиховог друштва (Аберкромби и сар., 2008: 342).¹

Очигледно је да свака социјализација мора да буде допуњена *персонализацијом*. Зато је Фром у праву кад запажа да одлука почива на човеку, „на његовој способности да себе, свој живот и срећу схвати озбиљно, на његовој вољности да се суочи са моралним проблемима, својим и свога друштва. Она почива на његовој храбрости да буде свој и за себе”.

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА, КОНФОРМИЗАМ И ИНДОКТРИНАЦИЈА

Конформизам је данас, чини се, све пожељнији и употребљава се у два значења. У првом означава *друштвено прилагођавање* и прихватање заједничког вредносног система и норми понашања. Тако схваћен конформизам је претпоставка заједничке егзистенције, међусобних односа у друштву, узајамног поштовања и толеранције. У другом значењу конформизам означава *изразито и некритичко прихватање групних норми* без сопственог осмишљавања чињеница и личног става, прикривање сопствених интереса и слабости, приклањање и урањање у безличност групе. Очигледно, конформизам је, у овом случају, нека врста ефикасне друштвене контроле и манипулације.

¹ Такође видети у: Џонатан Тарнер: Социологија. Mediterran Publishing, Нови Сад, 2009, одељак: социјализација, стр. 159-185.

Неконформистичка мишљења се оцењују као девијантна и као покушај да се „иде главом кроз зид”. Заборавља се да неконформистичко мишљење на подручју образовања може бити далеко важнији фактор кретања и промене односа у тој области.

За конформистички настројеног човека мерило понашања постаје „други” и то онај који не жели да штрчи из групе. *Разрешење противречности конформизам — неконформизам је једна од претпоставки за радикално сређивање проблема који су евидентни на подручју образовања.*²

Ако се развија та свест, онда можемо говорити о зрелој личности. Овај други процес представља персонализацију која значи „мерило оствареног унутрашњег интегритета личности.” Личност се не може развити само социјализацијом и усвајањем стандарда већ, напротив, претпоставља испољавање оригиналности и одступања од онога што је типизирано и што тежи да се кристализира и овековјечи (Голубовић, 1965: 86).”

Разрешење противречности конформизам — неконформизам је тегобан процес. Какве перспективе за решавање овог питања нуди савремено друштво? Да ли оно изграђује такве личности које ће бити у стању да приме одговорност за ризик у доношењу одлука? Ствара ли оно простор да у одлучивању, и на подручју образовања сопствени ставови и одговорно понашање замењују „етику послушности?” Ако се то не догађа, појединци би, да употребимо Фромову класификацију, припадали тзв. „прималачкој оријентацији”. Карактеристично је за такве људе да је њихова прва мисао како да нађу неког другог ко ће им дати потребне информације, радије него да макар учине и најмањи сопствени напор. Њихово одношење према другим особама или према

---

² Уколико скривамо сопствени морални проблем од нас самих, „ако усмјеравам своју пажњу на успоређивање нашег друштва с начинима живота који су негација најбољих достигнућа човјечанства и тако игноришемо чињеницу да се ми такође клањамо пред моћи, анонимном силом тржишта, успјеха, јавног мњења, „здрог разума” — или радије здрог безумља — и пред машином чије смо слуге постали, равнодушност се продужава. Додуше, ова Фромова констатација се односи на „човјека Запада”, али се чини да је универзално применљива за све оне ситуације у којима се ученик посматра као „машина” и „робот” у коме се гуши свака индивидуација. Индивидуа најпре формира друштвену свест, тј. пре него што је свесна своје индивидуалности; по мишљењу Џорџа Мида, појединац схвата да је члан заједнице где је „давање и узимање регулисано одређеним правилима и у којој сваки појединац има одређено место и улогу”. Наравно, развитак личности се не завршава овом фазом, јер је потребно да се развије свест о сопственом „ја”. Загорка Голубовић: Социјалистички морал и конформизам. У Зборнику: „О социјалистичком моралу”, Београд 1965, стр. 86.

институцијама остаје исто: они увек траже „магичног помагача” и показују нарочиту врсту лојалности и страх да је не би изгубили. Оне се осјећају изгубљене кад су саме, јер им се чини да ништа не могу учинити без помоћи (Фром, 1986: 53-54). Неконформистичко понашање се, врло често, тумачи као одступање од актуелних друштвених норми, јер превазилази лимит типизираних понашања.

Као најважнији чиниоци који обликују конформистички стил живота наводе се: а) *награђивање* којим друштво вреднује одређене улоге које имају већи функционални значај за одређивање друштвеног система. На тај начин друштвена заједница или владајућа снага осваја и придобија појединца или друштвене групе; б) *страх од принуде*, непожељних санкција и казни за неконформистичко и непожељно понашање; в) *институционална и легитимна моћ*, стварна, доминантна моћ групе која прописује правила понашања, деловања, а често и мишљења која одговарају њиховим интересима и потребама (Босанац и сар., 1977:297).

У истраживањима се разликују три основна типа конформизма: *нормативни, информативни и „подилазећи”*. Први подразумева групни притисак — појединац је свестан награде или казне. Информативни конформизам се јавља у ситуацијама које су нејасне и противречне. „Подилазећи” конформизам је видљив кад појединац жели да буде прихваћен и онда кад није присутан групни притисак као код информативног конформизма, већ жели да одређеним понашањем задобије нечију наклоност и признање. Присутан је нарочито у ситуацијама хијерархијске структуре и зависности појединца (Шибер, 1984: 183-184). Неконформизам, по својој суштини, може бити противречан, јер претпоставља одбијање за прилагођавање; у **том одбијању види се афирмација сопствене личности**. С друге стране, неконформизам, с обзиром на владајуће вредности, може бити израз крајњег конформизма са својом ужом групом, која је у сукобу са ширим друштвом. Без обзира на ово значење, *неконформизам је израз спонтане личности против друштвене истости и рутине, израз њене аутономије и креативности* (Босанац и сар., 1977: 297).

Ако се постави питање о могућностима које се налазе пред појединцима с обзиром на њихов **однос према васпитно-образовном систему**, тада можемо навести следеће четири врсте реакција:

- **„Отворени конформист** је индивидуум који је схватио које је његово место, он је то место прихватио и у складу с њим делује. У терминима латентне функције васпитно-образовног

система тај индивидуум је врло успешан, или, боље речено, школски систем с њим сјајно успева.

- **Неискрен конформист** настоји да изгледа као да је схватио и као да прихвата своје место. Он се труди да делује у складу с постојећим правилима игре. Но он је присиљен да глуми, и то ради на такав начин да настоји искористити сваку шансу која омогућује вешто маневрисање у оквирима постојећег система и његових правила.
- Трећа је могућност **апстиненција** или „повлачење из трке”. То може бити мимо воље појединца, једноставно на тај начин што многи опадају, јер их систем одбацује као шкарт. То са друге стране може бити и свесно повлачење, што је најчешће повезано с прихватањем вредности и животних циљева који су супротни постојећем васпитно-образовном систему.
- Коначно постоји и могућност **побуне**, што је свесни покушај да се темељно измени систем у складу са неким наводно бољим вредностима, но то најчешће не значи одбацавање само васпитно-образовног система, већ целокупног друштвеног система (Кувачић, 2004: 145).”

Индоктринација означава да је човек изгубио могућност да мисли самостално. Његово мишљење је **заробљено и у институционално организованом процесу васпитања** и образовања. То су оне ситуације у којима је присутан процес наметања идеја, вођења и завођења.

Реч потиче од латинског слогана „*доцтринаре*”, што значи ‘*подучавати*’. Иначе, у свакодневном говору индоктринација се одређује „као свако планско, систематско и контролисано ширење идеологије владајуће класе — којом она прикрива, оправдава и ојачава своју друштвену моћ и политичку власт — како би младе генерације, преко васпитно-образовног система, усвојиле ту идеологију као властити систем интерпретације, оријентације и акције, не осећајући потребу за другачијим погледом на свет” (Шушњић, 2008: 28).

Индоктринација је преношење идеја и уверења односно учење које од оних што те идеје примају захтева да их усвоје потпуно и некритички. Од њих се очекује да науче одређену доктрину. Доктрина је структура начела и подучавања која вреде у неком подручју живота. Одређене доктрине, а посебно религијске и политичке, имају претензију на опште важење, тј. да објасне свет у целини а посебно положај у њему. Истраживачи указују да се термин доктрина понекад употребљава у

другом значењу које се може прихватити. Тако се на пример говори о војним доктринама, друштвено политичким доктринама, итд. У таквим случајевима термин „доктрина” може се заменити термином „концепција” (Фурлан, 1987: 152).

Индоктринација утиче на кохезију и учвршћавање унутрашњих веза у групи, јер група има свој интерес и заједнички рад, јак разлог за своје постојање. У литератури се најчешће говори о **добровољној и присилној** индоктринацији. Свакако да је много опаснија присилна индоктринација.

Поставља се питање, који психолошки механизми условљавају да се људи индоктринирају против воље, тј. да прихватају схватања и уверења која су им пре тога била страна и којима су се чак супростављали? У времену масовног друштва говори се о *масовној индоктринацији*. Томе, пре свега, доприносе средства масовних комуникација, телевизија посебно. „Телевизија делује уверљиво, реалистички, њене се емисије зато примају са поверењем. И пре су људи говорили да највише верују у оно што виде ‘властитим очима’. Ако у неке телевизијске емисије и не верујемо, оне ипак остављају у нама трага и у свом ћемо понашању бити под њиховим утицајем (Фурлан, 1987: 161).”

Индоктринација указује да је човек постао изманипулисан и да губи своје сопствено мишљење о свим доменима друштвеног живота (политика, култура, уметност итд.). Он постаје, како би рекао Маркузе, „једнодимензионални човек.” Уопште, човек савременог друштва је све пасивнији захваљујући средствима масовне комуникације и масовној култури. Сопствена иницијатива се губи; човек свој видокруг не проширује властитим истраживањима, већ их усваја од других путем моћних средстава. Школа овоме није измакла, јер се у њој преузимају изнета сазнања других, памте се и на крају прихватају као сопствена сазнања.

Ако је, међутим, индоктринација зло савременог друштва, тада ће се стварност тога зла *најјасније уочити у механизму којим делује институционални организован процес васпитања и образовања*. То је, наиме, ситуација у којој је процес наметања идеја и вођења људи најоптималнији.

ЛИТЕРАТУРА

- Аберкромби, Николас; Хил, Стивен; Тарнер, Брајан С.: *Рјечник социологије*. Јесенски и Турк, Загреб, 2008.
- Босанац, М., Мандић, О., Петковић, С: *Рјечник социологије и социјалне психологије*. Информатор, Загреб, 1977.
- Фром, Ерих: *Човек за себе*. Напријед/Нолит, Загреб, 1986.
- Фурлан, Иван: *Примијењена психологија учења*. Школска књига, Загреб, 1984.
- Голубовић, Загорка: *Социјалистички морал и конформизам*. У Зборнику: „О социјалистичком моралу”, Београд, 1965.
- Кувачић, Иван: *Увод у социологију*. Голден Маркетинг – Техничка књига, Загреб, 2004.
- Ортега и Гасет, Хозе: *Посматрач*. Клио, Београд, 1998.
- Тарнер, Џонатан: *Социологија*. Mediterran Publishing, Нови Сад, 2009.
- Шибер, Иван: *Психологија и друштво*. Цекаде, Загреб, 1984.
- Шушњић, Ђуро: *Отпори критичком мишљењу*. Вук Караџић, Београд, 1971.
- Шушњић, Ђуро: *Рибари људских душа*. Чигоја, Београд, 2008.

Dragan Kokovic
Faculty of Philosophy
Novi Sad

THE CLASH BETWEEN SOCIALIZATION AND INDIVIDUALIZATION

Summary: *Within the process of acquiring of knowledge the individual enters into relations with material and social environment. In this contact, the new knowledge is acquired and the relations to existing social environment and regime are built. From Emile Durkheim till today, socialization is understood as acquaintance with and acceptance of existing social norms and values by individual within socially acceptable and desirable behavior. Complex process of socialization cannot be reduced to the external influences and acceptance of stalemate stereotypes, yet presupposes authentic psychosocial development of individual. In this way, the very notion of adaptation is disputable since requires semantic and reconstruction in terminology.*

Socialization is particular form of interaction, which shapes the nature of individual, human behavior, interaction and social participation. Without socialization, there would be neither humans nor society.

Key words: *socialization, adaptation, conformism, indoctrination, personalization*

УЛОГА ДРУШТВЕНОГ И КУЛТУРНОГ КАПИТАЛА У ПРОЦЕСУ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ¹

Сажетак: *Теоријска настојања да се истражи и објасни комплексни процес социјализације у савременим друштвима, сазнајно су сиромашна уколико изоставе анализу улоге друштвеног и културног капитала у том процесу. Полазећи од преовладавајућег схватања социјализације као процеса усвајања друштвених вредности и норми (што је „предуслов“ за укључивање појединца у друштво), намеће се потреба да се објасни интензитет утицаја културних образаца, као и мање или више разгранатих структуралних друштвених мрежа у оквиру којих се социјализује личност, на прихватање и усвајање одређених вредности и норми које обликују њено понашање и деловање.*

Друштвени и културни капитал се овде разумева као детерминишућа основа која посебно утиче на ефекте социјализације човека у модерним друштвима, у смислу утицаја на његову (а) сазнајну функцију и на емоционална понашања, затим на његову (б) вољну/ мотивациону функцију, као и на (в) његове ставове, а која се препознаје као релативно трајније изражена спремност да се предузму друштвено пожељне активности.

*У том смислу, у раду ће се посебно образложити значај друштвеног и културног капитала за обликовање *homo sociologicus*-а у модерним друштвима, уз критички осврт на актуелна социолошка истраживања и теоријска објашњења.*

Кључне речи: *друштвени капитал, културни капитал, социјализација, вредности, норме, модерна друштва.*

Процес обликовања друштвено пожељног типа личности је комплексан и често амбивалентан, а чине га „осмишљена“, односно формална димензија која се претежно своди на оквире институционализованог васпитања и образовања, али и спонтана, неорганизована настојања да се изван наведених оквира изврши

---

¹ Овај прилог је урађен у оквиру пројекта *Улога студената у реформи високог образовања ...* (149034Д), који финансира Министарство науке РС

селекција и усвајање друштвено пожељних вредности и норми (неформална димензија). Две наведене димензије социјализације нису у друштвеној стварности сасвим одвојене него се прожимају и у одређеној сразмери утичу на обликовање личности. Настојања да се утврди и објасни веза међу наведеним димензијама, доводе нас до два особена облика капитала, друштвеног и културног, који интензивно утичу на акумулацију и пренос нормативних и вредносних стандарда из формалне у неформалну димензију социјализације, али и обрнуто.

* * *

Концепт друштвеног капитала је почео да се развија у социологији педесетих година двадесетог века, када су га први пут употребили канадски социолози приликом описивања чланства у клубовима нових становника предграђа.² Током 1960-их, идеја друштвеног капитала се среће у радовима Џејн Џејкобс (Jane Jacobs), која користи тај појам како би похвалила суседску дружељубивост у модерним метрополама, а у следећој деценији двадесетог века се та идеја јавља код економисте Глена Лорија (Glenn Loury) у анализи друштвеног легата ропства (Патнам, 2008: 21). Почетком седамдесетих година двадесетог века, Пјер Бурдије (Pierre Bourdieu) је објавио књигу *Наирт за једну теорију праксе*, у којој је указао на значај симболичког капитала, а десетак година касније је у свом раду о облицима капитала експлицитно дефинисао и прецизније одредио појмове економског, културног и друштвеног капитала. Касних 1980-их, Џејмс Колман (James Coleman) укључује појам друштвеног капитала у интелектуални програм, са намером да укаже на друштвени контекст образовања.³ Из обиља промишљања овог појма, током деведесетих година двадесетог века, издвојило се становиште Роберта Патнама (Robert Putnam), који је у својој студији о „ерозији друштвеног капитала“ *Куглати сам*, уз јасно одређивање тог појма, указао на цео сплет његових показатеља.

Кратак хронолошки пресек употребе појма друштвеног капитала у социологији (и економији) показује могућност његове примене на

² Идеја о друштвеном капиталу је, заправо, настала много раније, још 1916. године, када је Л.Ј. Ханифен (L.J. Hanifan), државни супервизор руралних школа у Западној Вирџинији, у намери да подстакне тврдокорне економисте и бизнисмене да признају продуктивни значај друштвене имовине, употребио појам друштвени капитал. За увођење овог појма у друштвене науке ипак не можемо да захвалимо Ханифену јер је ова његова појмовна кованица прошла незапажено код других друштвених коментатора и изгубила се без трага, све док се иста идеја, потпуно независно, није нашла у употреби канадских социолога 1950-их година (опширније у: Патнам, 2008:21).

³ Видети, на пример: Coleman, James S. (1990): *Foundations of Social Theory*, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

објашњавање различитих друштвених проблема, што га може чинити прихватљивим теоријским приступом и за анализу особености комплексног процеса социјализације у модерним друштвима.

Када је реч о културном капиталу, теоријски најрелевантније становиште о том концепту, као и о односу између друштвеног и културног (и економског) капитала, налазимо код Бурдијеа. Његово становиште је, такође, добар оквир за разматрање међуодноса социјализације, друштвеног и културног капитала.

У тексту *The forms of Capital (Облици капитала)*, Бурдије јасно издваја и дефинише три облика капитала: економски, културни и друштвени. Начин на који су ови облици капитала повезани у стварности, Бурдије објашњава појмом (процесом) *конверзије* једног облика у други (Bourdieu, 1986). Економски капитал, наводи Бурдије, може бити институционализован у облику права и својине, и он се одмах и директно конвертује у новац. Друштвени капитал Бурдије дефинише као „агрегат актуалних или потенцијалних ресурса који су повезани са поседовањем трајних мрежа мање или више институционализованих односа узајамног познавања и признавања, или, другим речима, са чланством у групи, које обезбеђује сваком свом члану подршку колективно поседованог капитала, односно ‘препоруке’ које им дају право на кредит у различитим значењима ове речи“ (Bourdieu, 1986: 248-249). Друштвени капитал се, по Бурдијеовом мишљењу, може процењивати и мерити, и - у вези с тим - он каже да обим друштвеног капитала који поседује неки актер зависи од величине мрежа које он може мобилисати и од количине капитала (економског, културног или симболичког) који поседују они са којима је он у вези. То значи да, друштвени капитал никад није у потпуности независан од осталих облика капитала, иако је релативно несводив на економски и културни капитал који поседује дати актер.

Културни капитал се о одређеним условима конвертује у економски капитал, и може бити институционализован у облицима образовних квалификација. Другим речима, културни капитал може бити институционализован кроз формалне облике социјализације која се одвија у школама и на универзитетима. Бурдије учача три облика културног капитала: 1) отелотворени облик, односно облик дуготрајне диспозиције духа и тела; 2) опредмећен облик, односно облик културног добра (слике, књиге, речници, инструменти, машине и сл.) који представљају траг реализације теорија или критика тих теорија и 3) институционализован облик, који се односи на претходна

два облика културног капитала, на тај начин што их он, у ствари, гарантује, обезбеђује им друштвено признање.

Бурдијеов концепт културног капитала, као и његова поменута терија конверзије, у најдиректнијој су вези са проблемом социјализације; што потврђује и његово запажање да „*допринос институционализованог образовања зависи од културног капитала који је пренешен из породице. Шта више, економски и социјални принос од образовних квалификација зависи од друштвеног капитала, који је опет, наслеђен, а који може бити коришћен да га подржи*“ (Bourdieu, 1986: 244; курзив наш). То своје схватање Бурдије обликује у оквиру концепта *хабитуса*, о коме ће нешто касније бити речи.

Дакле, Бурдијеово теоријско становиште указује на интензивну везу између формалне и неформалне димензије социјализације. Вредности и норме које појединац интериоризује у оквиру примарне социјализације утичу на његову перцепцију властитог положаја и положаја групе којој припада у процесу формалне, институционализоване социјализације (у процесу образовања). Вредности и норме, уз перцепцију положаја у процесу формалне социјализације, утичу на постигнуће појединца, а тиме и на његов потенцијални друштвени положај. Цео процес додатно усложњава утицај друштвеног капитала, односно разгранатих мрежа друштвено корисних веза и познанстава, које поједица могу поставити (и постављају га) у не-равноправан положај и то у свим фазама формалне социјализације (формалног образовања); на почетку, приликом самог „укључивања“ у процес образовања, током тог процеса, као и на крају тог процеса (када се појединац нађе на тржишту рада). Социјализација тако постаје *социјализација за одређени друштвени положај*.

Новија социолошка истраживања формалне социјализације кроз образовни систем указују управо на утицај друштвеног капитала на међуоднос процеса социјализације и друштвене структуре. Једно од таквих истраживања је истраживање Ерин Мекнамара Хорват и сарадника (McNamara-Horvat, Weininger and Lareau, 2006), које полази од концепта друштвеног капитала Џејмса Колмана и Пјера Бурдијеа. Ово истраживање је показало да друштвени капитал родитеља (у виду разгранате мреже контаката) има значајан утицај на образовање детета, као и на његов каснији положај у вертикалној структури друштва. Родитељске мреже (патерналистички облик друштвеног капитала) утичу на интензивнију партиципацију њихове деце у организованим активностима, прво у школи, а касније и изван школе. Мекнамара

Хорват и сарадници су приметили да је употреба друштвеног капитала најизразитија у средњој класи, а да друштвени капитал који је распрострањен у оквиру те класе карактерише хомогеност. „Мреже“ родитеља који припадају средњој класи обухватају контакте са припадницима различитих професија у оквиру њихове класе. То би у контексту Патнамове анализе могло да се схвати као облик повезујућег (*bonding*) друштвеног капитала,⁴ а у Бурдијевим радовима се то препознаје као хоризонтални друштвени капитал.

У истраживањима ефеката друштвеног капитала на образовање (као облика формалне социјализације) и друштвену структуру средње класе, Сели Пауер (Sally Power) и Џеф Вити (Geoff Whitty) су приметили, за разлику од Мекнамаре и сарадника, да се средња класа развија тако што се унутар себе диференцира хоризонтално и вертикално (Power and Whitty, 2006). Хоризонтална и вертикална диференцираност средње класе условљава повезујући и премошћујући друштвени капитал, јер та класа није хомогена. За те налазе се, међутим, не би могло рећи да оспоравају резултате претходно наведеног истраживања, јер се и у овом случају родитељске „мреже“ развијају и унутар исте класе. Утицај друштвеног капитала на социјализацију припадника средње класе је, судећи по резултатима наведених истраживања, изванредан и интензиван.

С друге стране, деца сиромашних родитеља и радника принуђена су да се у процесу формалне социјализације кроз образовни систем, али и касније у процесу потраге за послом, ослоне на своје индивидуалне напоре, између осталог, због тога што њихови родитељи немају развијене „мреже“ веза и познанстава. Истраживање које су у Енглеској организовали Стивен Бол (Stephen J. Ball), Ричард Боув (Richard Bowe) и Шерон Гевирц (Sharon Gewirtz), показују да су родитељи из радничких породица подједнако заинтересовани да „учествују“ у образовању своје деце; међутим они немају оно што Бурдије назива културним капиталом, као ни материјалне предности захваљујући којима многи родитељи из средње класе могу утицати на то коју ће школу похађати њихова деца.⁵ Да је положај у вертикалној структури у корелацији са „родитељском подршком“ (*parental*

⁴ Патнам сматра да је од свих димензија око којих варирају облици друштвеног капитала најзначајнија разлика између премошћивања (*bridging*) и повезивања (*bonding*). У том смислу он говори о повезујућем и премошћујућем друштвеном капиталу. Повезујући друштвени капитал заправо обухвата мрежу веза унутар групе, док премошћујући друштвени капитал подразумева мреже веза између две или више група и у том смислу он захтева отвореност тих група (Патнам, 2008)

⁵ О овом истраживању видети опширније у: Haralambos i Holborn, 2002.

background), примећује и Леон Фејнстин (Feinstein, 2006), који такође уочава интензивну повезаност таквог облика подршке са когнитивним развојем деце у Великој Британији, током процеса њихове формалне и неформалне социјализације.

Познато је, из бројних критика „мита о меритократији“, да у оквиру формалне социјализације кроз образовни процес, функционишу латентни механизми стварања и одржавања друштвених неједнакости (један од најзначајнијих је управо расположиви друштвени капитал), чији се значај настоји умањити и декларативно сасвим „избрисати“ низом мера званичне образовне политике. Једну од тих мера анализирају Роберт Перући (Robert Perrucci) и Ерл Вајсонг (Earl Wysong) (Perrucci and Wysong, 2006). Истражујући могућност различитих друштвених група да се укључе у систем високог образовања у САД, Перући и Вајсонг се баве „највиђенијом иновацијом“ у јавном образовању, системом ваучера и чартер школа. Аутори констатују да образовни систем у САД, гледано са аспекта целине друштва, репродукује структуру неједнакости. Тај циљ образовања са постиже промовисањем идеологије која прокламује школовање као начин „уједначавања“ и као главни канал узлазне покретљивости. Други начин одржавања неједнакости је, према њиховом мишљењу, систем образовања који чине „елитне школе“, „просечне школе“ и „грозне школе“. Различит квалитет ових школа је директно повезан са друштвеном класом из које долазе ученици. Квалитет образовања у основним и средњим школама детерминише шансе ученика за похађање колеџа. У тим околностима, Перући и Вајсонг говоре о „ваучер систему“ и „чартер школама“ као облицима иновације јавног образовања. Суштина „ваучер система“ је да сваке школске године држава обезбеђује породицама које школују децу један ваучер (у вредности неколико хиљада долара), који може бити искоришћен за уписивање њихове деце у нерелигиозне приватне школе. „Чартер школе“ омогућују групама родитеља, наставника и чланова заједнице да предложе нов начин образовања њихове деце. На пример, они могу желети да нагласе „учење по сопственом темпу“, интердисциплинарно образовање или традиционалан програм „темељног образовања“. Групе за чартер се пријављују локалном школском одбору или државном одбору за образовање, како би креирали нову школу. Уколико им то буде одобрено, они добијају буџетска средства према броју ученика; дакле на исти начин на који се финансирају јавне школе.

Ваучери и чартер школе делују привлачно, јер изгледа као да помажу оним родитељима који су незадовољни јавним школским системом. На жалост, примећују Перући и Вајсонг, само мали део тих слабије стојећих породица ће бити у могућности да искористи ваучере и чартер школе. Чартер школе не морају да приме све ученике који се пријаве, а искористивост ваучера зависи од могућности родитеља да плате трошкове путовања, који ваучером нису покривени. Најважнији учинак ваучера и чартер школа је, по мишљењу наведених аутора, „исисавање“ новца из јавних школа, што има за последицу њихову још лошију опремљеност. Богатије породице ће искористити ваучере да упишу децу у приватне школе, што ће водити још већој сегрегацији у школама.

Функција поменутих мера је, по свој прилици, да се очува привид једнакости, а чартер систем представља ништа друго до институционализовање улоге друштвеног капитала у процесу формалне социјализације кроз образовни систем.

Неједнакост у могућностима образовања је, према Рејмонду Будону (Raymond Boudon), последица двокомпонентног процеса. Прва компонента укључује субкултуралне разлике између друштвених класа, које су производ вертикалне друштвене структуре. Ову компоненту Будон описује као примарни учинак стратификације. Иако се слаже да разлике у вредностима и ставовима између друштвених класа (који се обликују у процесу примарне али и формалне социјализације њихових припадника) производе неједнакости у могућностима образовања, Будон доказује да су секундарни учинци стратификације вероватно још важнији. Секундарни учинци стратификације произлазе из стварног положаја неке особе у класној структури, па Будон користи израз „позицијска теорија“ - како би описао своје објашњење. Он сматра да, и кад не би било субкултурних разлика међу класама, сама чињеница да људи крећу са различитих положаја у класном систему доноси неједнаку могућности образовања (Будон, према: Хараламбос и Холборн, 2002: 840).

У досадашњим социолошким проучавањима проблема неједнакости у образовању, теорије културне депривираниости (у које би се могло сврстати и Будоново схватање о субкултурним разликама које производе неједнаку могућност образовања) биле су честа мета критика, због тога што претпостављају и имплицирају да су културе виших класа супериорне у односу на културу радничке класе. То би значило да су припадници радничке класе сами криви за неуспех у

образовању своје деце, а не да је то установљен и пажљиво одржаван систем формалне социјализације.

Пјер Бурдије је понудио ново културално објашњење постигнућа и улоге образовања у друштву. За разлику од теорије о културној депривираниости, он говори, као што је раније речено, о теорији културног капитала, где не полази од претпоставке да је култура виших друштвених класа у било ком погледу супериорнија од радничке културе. Бурдије доказује да је за неуспех припадника радничке класе крив систем формалне социјализације кроз образовни процес, а не њихова специфична (пот)култура. Културна репродукција, која представља битну особеност образовних система, подразумева репродукцију културе „владајућих класа“, које имају моћ да намећу њима пожељна значења као легитимна. Схватање „владајуће класе“ о сопственој култури као супериорној, према Бурдијеу, сасвим је произвољно, јер не постоји објективан начин да се то и докаже. О доминантној култури Бурдије говори као о културном капиталу, због тога што се она уз помоћ образовног система може конвертовати (превести) у богатство и моћ, односно у економски и друштвени капитал. Културни капитал је неједнако распоређен у вертикалној структури друштва, и то представља главни разлог класних разлика у образовним постигнућима припадника различитих класа. Ученици који потичу из виших класа, према Бурдијеу, налазе се у предности јер су од почетка социјализовани у доминантну културу.⁶

Бурдијеово схватање социјализације је у вези са његовим појмом *хабитуса*, који уводи у анализу културе, односно културног капитала (Бурдије, 1999). Хабитус се односи на начин живљења, вредности, склоности и очекивања појединих друштвених група, а развија се кроз искуство. Појединци уче шта могу да очекују од живота, колика је вероватноћа да ће у нечему успети, како ће други реаговати на њихово понашање и слично. С обзиром на то да различите друштвене групе имају различита искуства, хабитуси појединих друштвених група су различити.

Дакле, Бурдије наглашава значај ефеката социјализације појединца у различитим (пот)културним групама, али он истовремено пориче супериорност доминантне културе у односу на остале. Дуготрајна диспозиција духа и тела, коју Бурдије сматра једним од облика културног капитала, једним делом је последица примарне

⁶ О „полемици“ Бурдијеа са теоријама културне депривираниости видети опширније у: Naralambos i Holborn, 2002.

социјализације у одређену друштвену групу, а другим делом је одређена различитим облицима формалне социјализације, од којих је образовање један од најзначајнијих облика. Последица такве, комбиноване социјализације је утицај референтних вредносних и нормативних система на сазнајну и мотивациону функцију појединца, као и на његова емоционална понашања и ставове. Укрштена са (не)могућношћу употребе друштвеног капитала, ова дуготрајна диспозиција духа и тела се испољава као релативно трајније изражена (не)спремност да се предузму друштвено пожељне активности и да се на тај начин утиче на позицију у вертикалној друштвеној структури.

* * *

Највећи део претходних социолошких разматрања културног и друштвеног капитала (посебно у приступима Бурдијеа, Патнама, Колмана, али и других аутора) упућују на закључак да су модерна друштва (друштва тржишне привреде и политичког плурализма) развила иманентну потребу да се људи у њима социјализују за „употребу“ друштвеног и културног капитала. Бурдијеово разумевање хабитуса (као „дуготрајне диспозиције духа и тела“), или Патнамова анализа повезујућег (односи унутар друштвених група) и премошћавајућег (односи између група) капитала имплицитно упућују да су људи претходно стекли неки вид социјализације која им пружа могућност да социокултурне везе и односе користе као „капитал“. Реч је, дакле, о системском друштвеном настојању да се обликује пожељан тип личности, који ће бити у могућности да свеобухватније „употребљава“ свој живот за постизање што више ефеката у тржишној утакмици за ретка материјална добра и друштвени престиж.

Ипак, однос између социјализације, с једне стране, и друштвеног и културног капитала, с друге, треба посматрати нешто шире од тог структурално-функционалног угла посматрања. Наиме, треба имати у виду да се социјализација јавља у модерним друштвима у двојној улози: а) као условљавајући чинилац културног капитала и б) као показатељ (индикатор) друштвеног капитала. Као условљавајући чинилац културног капитала, социјализација се јавља у виду стварања, развијања и преношења културних вредности које оснажују кооперативно понашање личности у модерним друштвима. Као показатељ друштвеног капитала, социјализација се јавља у виду компетитивног понашања човека у тржишној утакмици. Како су кооперација (сарадња) и конкуренција (такмичење) редовни облици понашања у којима се остварују разне врсте интеракције међу људима

(Рот, 1988: 284), из тих понашања се само условно може двојити културни од друштвеног капитала (Милошевић, 2006: 93). На тај начин, у модерним друштвима, социјализацијом се „делује“ на човекову (а) сазнајну функцију и на емоционална понашања, затим на његову (б) вољу/мотивациону функцију, као и на (в) његове ставове; а што се препознаје као релативно трајно изражена спремност да се предузму друштвено пожељне активности.

Друштвена интеракција се јавља као културни капитал управо зато што две или више особа усвајају неке заједничке вредности, на основу којих могу лакше да приступе заједничкој активности и остваривању заједничких или појединачних циљева које та активност захтева. Да би се уопште приступило таквој активности, потребно је да актери деле заједничку основу из ширег културно-вредносног система. Како се културне вредности прво науче, па потом постају саставни део личности, то се васпитнообразовни процес јавља као незаобилазан чинилац кооперативног понашања личности. Кооперативно понашање, као међусобно потпомагање друштвено блиских особа, основа је културног капитала.

Друга страна тог истог процеса интеракције огледа се у компетитивном понашању, као успостављању, одржавању и развијању оних видова понашања који воде појединачне или групне активности у правцу такмичења (или надметања); било да се други од стране из борбе за остварење пожељних циљева, било да се тиме покаже супериорност над другим аспирантима на те циљеве. Отуда се тај вид понашања најизразитије препознаје у успеху, као вредности коју подједнако прихватају како они који су успех остварили тако и они који су „испали“ из борбе да успеју. Веће изгледе за успех имају они појединци и групе који знају (и умеју) боље од других да користе расположиве друштвене мреже, па се, отуда, успех појављује као показатељ развијености друштвеног капитала. Иако се тежња ка успеху појављује као показатељ друштвеног капитала, то не значи да је та тежња - као израз компетитивног понашања појединаца и група - самоникла. Борба за ретка добра, или такмичење у друштвеном престижу, произилази из особености друштвених процеса и односа у којима људи живе и раде. Познавање тих процеса и односа, такође захтева неки вид знања и искуства, а оно се стиче у процесу социјализације. Отуда је успешно компетитивно понашање актера показатељ надпросечне развијености друштвеног капитала.

Претходна анализа двојног карактера социјализације у целини, а посебно васпитнообразовног процеса у модерним друштвима, указала је на њену улогу у обликовању и развијању културног и друштвеног капитала. Међутим, једном успостављени системски (структурално-функционални) друштвени односи, који се темеље на капиталу, имају карактер сталне саморепродукције. Отуда се друштвени и културни капитал јавља, не само као резултат социјализације, него и као њен подстицај. Дакле, реч је о узајамној условљавајућој вези између социјализације и социокултурног капитала у модерним друштвима.

Из тог угла посматрано, разна схватања о друштвеном и културном капиталу могу се разумети као посебна варијанта социолошких теорија рационалног избора, које „претпостављају да су особни циљеви или преференце дати и утврђени; да актери морају извршити избор између алтернативних акција како би остварили споменуте циљеве; те да ће селекција токова акција бити рационална (односно ефикасна)“ (Nester, према Ritzer, 1997: 398). Та схватања се заснивају на покушају повезивања микро и макро анализе друштвених процеса и односа. Микро ниво анализе се односи на објашњење „размене“ као процеса социјалне интеракције у којој се актери (појединци и друштвене групе) понашају према томе какву и колику корист могу да остваре у њој, а макро ниво анализе објашњава утицаје културних образаца и структуралних особености друштвеног система на социјализацију актера и њихов „избор“ могућих алтернатива понашања. У том погледу се и наша анализа односа између друштвеног и културног капитала, с једне стране, и процеса социјализације у модерним друштвима, с друге, може разумети као прилог разумевању међусобно условљавајућих утицаја чинилаца који припадају микро и макро нивоу сложене друштвене стварности.

ЛИТЕРАТУРА:

- Bourdieu, Pierre (1986): The forms of Capital, in: Richardson, John (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press.
- Бурдије, Пјер (1999): *Нацрт за једну теорију праксе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- McNamara-Horvat, Erin, Elliot B. Weininger and Annette Lareau (2006): From Social Ties to Social Capital: Class Differences in the Relation Between Schools and Parent Networks, in: Lauder, Hugh, Philip Brown, Jo-Anne Dillabough and A.H. Halsey (ed.), *Education, Globalization & Social Change*. Oxford: University Press, pp. 454 – 467.
- Милошевић, Божо (2006): „Социјални и/или социокултурни капитал: сазнајни домети и употреба појма у анализама и објашњењима транзиције српског друштва“, *Социјални капитал и друштвена интеграција*, прир. М. Трипковић, Нови Сад: Филозофски факултет, стр. 93 – 110.
- Патнам, Роберт Д. (2008): *Куглати сам*. Нови Сад: Mediterran Publishing.
- Perrucci, Robert and Earl Wysong (2006): Education for Privilege, in: Lauder, Hugh, Philip Brown, Jo-Anne Dillabough and A.H. Halsey (ed.), *Education, Globalization & Social Change*. Oxford: University Press, pp. 885 – 892.
- Power, Sally and Geof Whitty (2006): Education and the Middle Class: A Complex but Crucial Case for the Sociology of Education, in: Lauder, Hugh, Philip Brown, Jo-Anne Dillabough and A.H. Halsey (ed.), *Education, Globalization & Social Change*. Oxford: University Press, pp. 446 – 453.
- Ritzer, George (1997): *Suvremena sociologijska teorija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus
- Rot, Nikola (1988): *Психологија група*, Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Feinstein, Leon (2006): Social Class and Cognitive Development in Childhood in the U.K. in: Lauder, Hugh, Philip Brown, Jo-Anne Dillabough and A.H. Halsey (ed.), *Education, Globalization &*

Social Change. Oxford: University Press, pp. 409 – 419.

Haralambos, Michael i Martin Holborn (2002): *Sociologija – teme i perspektive*, Zagreb: Golden Marketing.

Božo Milošević and Marica Šljukić

Faculty of Philosophy

Novi Sad

THE ROLE OF SOCIAL AND CULTURAL CAPITAL IN THE PROCESS OF SOCIALIZATION

Abstract: The theoretical attempts to explore and explain the complex process of socialization in contemporary societies are poor with knowledge if they leave out the analysis of the role of social and cultural capital in that process. Starting from the dominant understanding of socialization as a process of adopting social values and norms (which is a “prerequisite” of inclusion of an individual into a society), we can recognize the need for explanation of the intensity of influence of cultural patterns, as well as more or less developed structural social networks in the frame of which a personality is being socialized, to accepting and adopting of certain values and norms that form his behavior and acting.

Social and cultural capital is understood here as the determining basis that especially exert its influence to the effects of socialization of man in modern societies in three fields: (a) function of knowledge and emotional behavior, (b) function of will and motivation and (c) attitudes, which are seen as relatively constant readiness to act in a socially desirable direction.

In this sense, in this paper the importance of social and cultural capital for formation of homo sociologicus in modern societies will be especially explained, together with a critical review of the actual sociological research and theoretical explanations.

Key words: cultural capital, modern societies, norms, social capital, socialization and values.

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И АНТИПАТРИОТИЗАМ

Сажетак: У раду се анализира однос социјализације и антипатриотизма из перспективе две кључне установе за развој личности – породице и образовања. У првом делу се разматра вишезначност појма социјализација. Полази се од Диркемовог става по коме се у сваком друштву разликују васпитање за личност и васпитање за друштво. У другом делу се даје одговор на питање које су карактеристике антипатриотске личности. Затим се осветљава разлика између личне и друштвене социјализације, као и на вредносне разлике. У трећем делу се разматрају могућни узроци антипатриотске социјализације. Хипотетички се разматра улога породице у антипатриотској социјализацији. Анализира се улога службеног и имплицитног курикулума у стварње антипатриотске оријентације младих чланова друштва. У закључном делу се подвлачи огрома сазнајни и националнопрактични значај (анти) патриотске социјализације.

Кључне речи: социјализација, антипатриотизам, породица, образовање

ПОЈАМ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ

Социјализација има своје агенсе који уводе појединца у друштво. Породица, школа, група вршњака, медији су свакако кључне станице на путу младе особе у друштво чији је члан.

Овај појам може да се одреди на више начина: 1) учење друштвених улога, 2) формирање личности, 3) социјална интеграција, 4) социјална репродукција, 5) преношење на младо људско биће искуства, знања, друштвених вредности и норми, 6) васпитање. Сигурно је да социјализацијом појединац постаје друштвено и културно биће тако што се припрема за обављање друштвених улога, да стекне одређене друштвене положаје, да усвоји норме понашања и да се определи за друштвене и културне вредности. Могу се разликовати две фазе у процесу социјализације – примарна (породица и основна школа)

и секундарна (круг пријатеља, професија, политичка опредељеност, културне вредности).

Социјализација се одвија путем многобројних интеракција свакодневног друштвеног живота у коме се усвајају разни садржаји. Друштво, а то су религија, политичке организације, наука и образовање, стање привреде, преноси на појединца свој начин мишљења, веровања, понашања, културне вредности (Диркему, 1981). Разуме се, друштвени карактер социјализације увек је историјски и просторно условљен.

Помоћу каквих механизма појединац «усваја» од друштва елементе своје личности? На ово питање Анри Мандра (2001) одговара да свако друштво «живи» у великом броју својих чланова помоћу обичаја, образовања, васпитања, интерперсоналних односа, институција, понашања, идеологија. Ипак, васпитном и образовном систему припада главна улога у преношењу социјализацијског модела личности и прихватања вредности неке нације и цивилизације.

У стварном и програмском аспекту васпитање и образовање се преплићу. Међутим, постоји разлика на коју треба стално подсећати - образовање служи свакој вредности, а васпитање само оним које су сличне онима које су деловале у ситуацији учења. Социјализација је у том погледу трајнији процес обликовања мисли и осећања младих и старијих генерација. Ево једног примера из књижевности који баца светло на социјализацијски процес одраслих. У роману Томаса Мана *Чаробни брег*, главни јунак Ханс Касторп је неодлучан, колебљив, без снаге да одлучује али радознао. За његову душу и мисао се боре волтеријанац и рационалиста, заговорник светске државе Сетембрини и, с друге стране, Нафта који заступа идеју утилитаризма како појединца тако и државе. Овим рационалистичким погледима на свет супротставља се чулни, епикурејски однос према егзистенцији Менера Пеперкорна, који понавља да је живот занос, уживање, одушевљење. У дијалозима ових ликова препознаје се, на књижевно-уметнички начин, социјализацијски процес одрасле особе.

Социјализација је делотворна само уколико је укључена у неку групну и индивидуалну самосвест као што су схватање живота, схватање човека и друштва, схватање природе. Значење појма се концентрише око развоја одређених особина личности (стицање знања, развој способности, култивисање и развој потреба). Питања на које наука још увек трага за одговорима су: шта је урођено а шта се стиче у току социјализације будући да се личност формира дејством

три основна чиниоца:биолошко наслеђе, друштвено учење, лична иницијатива (каријера) појединца.

Циљеви социјализације су се, историјски и актуално, различито одређивали. Свака епоха и свако конкретно-историјско друштво су дефинисали идеје водиље на свој начин. Либерално схватање социјализације је следило циљеве по којима држава не треба да држи у својим рукама целокупно или већи део образовања народа (Џ.С.Мил). У антидемократским системима, држава је октроисала како да се млади васпитавају. Тако, омладину треба васпитавати у духу дисциплине о јунаштву, у способности и љубави према отаџбини и презиру удобног живота. Али овде треба истачи проблем значења васпитних појмова. Дисциплина је морална категорија, јунаштво такође. Љубав према отаџбини такође. Питање је у каквој идеолошкој концепцији се одређују значења ових појмова. По неким теоретичарима, индустријски капитализам „мора награђивати дисциплину, послушност и подређивање без обзира ко располаже средствима за производњу“ (Франц Нојман).

Основни проблем у одређивању циљева социјализације појављује се на нивоу тумачења онога што Диркем назива „идеја водиља“. Примера ради, идеја послушности, која мора бити уграђена у сваки васпитни концепт може да се тумачи демократски и недемократски. На исти начин љубав према отаџбини може бити демократска и патриотска а исто тако и антидемократски злоупотребљена. Дискусија се наставља.

КОЈЕ СУ КАРАКТЕРИСТИКЕ АНТИПАТРИОТЕ?

Најпре, да подвучемо разлику између антипатриотске и непатриотске личности. Овај први је далеко активнији, предузетнији, агресивнији у погледу заузимања става према властитој нацији. Други је равнодушан, благо активан а понекад може да стане и на страну патриотизма.

Прво што помислимо када чујемо реч антипатриота свако је асоцијација патриотизам. У прави смо. Антипатриотизам је опозит патриотизму а не хедонизму, егоизму, индивидуализму. Разлози за овакво тумачење антипатриотизма су у томе што индивидуализам или хедонизам може да буде својство и једне и друге вредносне оријентације.

Ако патриотизам као значајна друштвена вредност и васпитни (социјализацијски) циљ припада алтруизму и просоцијалној оријентацији, заправо ангажовању у интересу других без очекивања за сопствене интересе, онда антипатриотизам нагиње егоизму у социјалном простору.

Антипатриотизам можемо одредити као супротност патриотизму, односно диспозицију за одређене облике индивидуалног и друштвеног понашања. Као и патриотско понашање и антипатриотско укучује неке сазнајне, емоционалне, мотивационе чиниоце који се концентришу у ставовима према нацији и отаџбини. Међутим, вредносна усмереност је коренито другачија (Васовић, 1972,1989).

Антипатриотизам не показује бригу за националну заједницу, а самим тим нема љубав према отаџбини. Та генерална одбијајућа оријентација према сопственој нацији препознаје се на *два нивоа мишљења и деловања* антипатриоте. Први је круг активности који не показује спремност за одбрану националних интереса. Можемо је именовати као непротективна антипатриотска активност (Требјешанин, 2002).

Други круг се везује за одуство продуктивних напора да се унапреди национални развој.

Размотрићемо структурне компоненте антипатриотске непротективне активности. Можемо их поделити на оне које су усмерене према спољним (иностранству, туђину) и унутрашњим (на пример, «српски антисрби») националним чиниоцима.

Антипатриота *не брани слободу*, интегритет и идентит нације од спољних снага које је на разне начине угрожавају.

Антипатриота не држи много до одбране независности државе и нације. Ништа није туђе антипатриоти као оданост сопственој отаџбини.

Са посебним жаром антипатриота избегава спремност за жртву за слободу, правду, истину нације и отаџбине. Одбацавање спремности за жртву за опште добро нације има више облика. На једном крају је издаја поверљивих државних одлука и планова, а на другом се лако прелази преко одбране идеала, вредности и достојанства нације који су нападнути из иностраних центара. Не само да се одбацује и помисао на неку физичку жртву за опште вредности нације, већ и напор да се одбране вредности нације од лажних и нетачних блаћења.

Антипатриотизам се не показује само у непротективном односу према спољњем угрожавању вредности, слободе, независности и идентита нације, већ и у критичко-нихилистичком односу на политичке групе и појединце унутар нације које бране патриотске вредности.

Борба против патриотских идеја, ставова и мишљења унутар нације, показује широк репертоар антипатротског деловања. Лако се запажа да они одбијају сваку *сарадњу* која која би била у општем интересу нације. Такође, *помагање или помоћ* је ограничена само на присталице и активности антпатриотских група и појединаца. *Даровање или награђивање* је такође резервисано за групе присталица. Основан је велики број награда за антипатриотски круг. Нема саосећања за патриоте. Било би право чудо да антипатриота изговори стих «мене све ране свога рода боле». Он ће напротив показати спремност да усменим говором у електронским медијима, у новинским текстовима или организационом деловању допринесе паду угледа националног идентитета и интегритета државе, не устезајуће се и од најтежих дисквалификација сопствене нације.

Прелазимо на други аспект деловања антипатриота – облици продуктивне активности. Патриота је спреман да брани колективне вредности државе и нације. У том погледу предузима и активности које су афирмативне за националне вредности. Тако, он не руши државу и не срамоти нацију. Затим, труди се да допринесе успешном развоју и функционалној стабилности државе. Посебно истиче резултате стваралачке елите нације – научника, уметника, спортиста.

Антпатриотска делатност се препознаје у супротним понашањима. Она је продуктивна у рунирању и слабљењу нације. Она укључује наношење штете нацији, деструктивни, неморални однос према установама, историји и вредностима нације. Ова групација људи се уопште не труди да унапреди развој нације нити да допринесе побољшању рада друштвених установа. Креће се у распону од непоштовања закона до несавесног рада у установама. А када је реч о односу према стваралачкој елити, онда можемо да кажемо да се део антипатриотских снага налази управо у овој елити.

Квалитативна анализа антипатриотског мишљења и понашања показује да су ове вредности део егоистичких вредности (супротно – алтруистички). Они дају искључиву предност личним користима над интересима сопствене нације, и одбацују сваку помисао на жртву за општу ствар. И када је реч о моралној страни ове друштвене

групације мора се приметити да користе сва средства за своје циљеве без освртања на лично и национално достојанство.

Какав би био могућан психосоцијални портрет антипатриоте? То су: мржња (нетрпељивост) према сопственој нацији, хладни прагматизам, осећање самодовољности, «моја осећања моја водиља», не везује се емоционално за другог, тежња ка изузетности, тежња ка моћи и доминацији, ослонац на странца и страну, прикрива своје мотиве, некарактерни склоп особина.

Дакле, антипатриотизам треба оценити као: 1) негативан однос према сопственој нацији, 2) ниско вредновање њеног значаја за васпитање и социјализацију младих чланова друштва, 3) спремност за ангажовање у личну или инострану корист, 4) одсуство заједничких националних вредности.

Социјализацијске последице односа антипатриотизам – патриотизам могу се оценити као суштински значајне за будућност националне културе, идентитет, развој. Које вредносне оријентације и каква колективна понашања ће превагнути ствар је низа персоналних, социјалних, политичких и међународних околности.

ПРОБЛЕМ – ОДАКЛЕ ИЗВИРЕ АНТИПАТРИОТСКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА?

„Друштво може да живи само ако између његових чланова постоји довољна хомогеност; васпитање одржава и појачава ту хомогеност, усађујући унапред у дететову душу суштински сличне особине које захтева колективни живот“ (Диркем, 1981:40).

Потребно је обезбедити члановима друштва довољно заједничких идеја и осећања без кога је друштво немогуће. Без тога „велика душа домовине би се поделила и разложила на једно некохерентно мноштво малих фрагментарних душа које би биле у сукобу једне с другима“ (Диркем, 1981: 49).

Али које су то препреке, да се ова хомогеност не остварује? Како, примера ради, у религиозној породици дете постаје атеиста? Како у патриотској породици и у оквиру патриотског круга вредности у друштву, дете (младић) прихвата антипатриотске вредности?

Како објаснити промену младалачке патриотске социјализације у одраслу антипатриотску или непатриотску вредносну оријентацију

и понашање? Говори ли нам ово о високом степену непоузданости и непредвидљивости социјализацијског процеса?

Покушај систематичнијег одговора на ово питање још увек се суочава са бројним непознаницама. Ни психичке карактеристике личности, ни разумевање социјално-политичких услова, ни увид у идејно политичка струјања у друштву нису довољни сазнајни услови за објашњење опредељивања младих чланова друштва за и против патриотизма. Потребна је дубинска анализа чинилаца који утичу на позитиван и негативан однос према патриотској вредности.

У овоме раду покушаћу да одговорим на кључно питање националне будућности - како долази до усвајања антинационалних вредности у току примарне и секундарне социјализације?

Колико је овај ток социјализације плански условљен а колико је производ непредвидљивих околности? Откуда ова појава у широком обиму у српској нацији која има дубоконационални и патриотско-ослободичаки карактер сопствене историје?

Ако је социјализација друштвена ствар, онда се она доводи у везу са конкретним друштвом. Социјализација је искључиво друштвена активност зато што друштво одређује циљеве. „Једино социологија може да нам помогне да тај циљ разумемо“ (Диркем, 1981:87).

Инсистирање на друштвеном карактеру социјализације може да нам понуди одговор на питање: како је могуће да појединци о истим друштвеним чињеницама мисле на различит начин? Могуће је зато што појединачна и колективна егзистенција снажно утиче на начин мишљења. А под егзистенцијом подразумевамо низ наследних, биографских, ситуационих, образовних, васпитних, економских и других чинилаца.

Диркем упозорава на фактор промене. Непрестано се стварају нове потребе и нове идеје а са новим ситуацијама мења се и васпитање.

Задржаћу истраживачку пажњу на два чиниоца (агенса) антипатриотске социјализације: породица, школа-образовање. Секундарни агенси су: друштво пријатеља (вршњака), непосредно животно искуство, религијске и политичке орагнизације, медији.

ПОРОДИЦА

Установа породице је незаменљива у процесу примарне социјализације и стабилизацију личности одраслих. Парсонс указује на два процеса примарне социјализације – 1) интернализацију културе схваћене у ширем смислу, постојећег друштва (у америчком култури су темељне вредности стицање самосталности и постизање успеха), 2) структурирање личности.

Парсонс тврди да је породица «фабрика која производи људске личности». Ниједна друга установа не може да створи услове топлине, сигурности, узајамне подршке. Критичари Парсонсових теза уочили су висок степен идеализације породице и инсистирање на једносмерном процесу, док се занемарује интеракцијски. У његовој теорији се не разматра могућност одрастајуће превласти деце над родитељима.

По мишљењу Емила Диркем, породица смањује размак између неодређених природних способности детета и потребне форме да их изрази.

Породици ипак припада кључна васпитна функција у процесу социјализације а школи и окружењу формативно индивидуализујућа. У породици и школи долази до израза циљана, методичка социјализација, а у друштву вршњака (пријатеља) и медијима сопнтана.

Породица је значајна установа за формирање става према патриотизму. Између родитељских антипатриотских и дечијих ставова о патриотизму постоје неизвесне корелације. Истраживања показују да деца не «наслеђују» идејнополитичка опредељења родитеља (Васовић, 1972). Међутим, у друштвима у којима често долази до бурних и наглих политичких промена, до друштвених криза и заокрета, где улога насиља није маргинализована, где је приличан раскорак између партијских програма и практичног понашања, теже је успоставити идејнополитичку репродукцију у породици (Милић, 1998).

Антипатриотска и патриотска социјализација није била предмет емпиријских истраживања. Али, ако патриотизам припада алтруистичком скупу вредности (брига за другог, брига за нацију) онда индиректно закључивање може да покаже следеће. Антипатриотска социјализација може се успешно остварити у породицама у којима владају поремећени односи, у емоционално хладној клими, недемократској атмосфери. Ово потврђују истраживања која показују да у породичним социјализацијама у којима се избегавају репресивне

метеоде, алтруистичка (патриотска) вредносна оријентација има више изгледа за успех (Јоксимовић, Васовић,1989, Хуман, 1959).

Али, шта у породици утиче на антипатриотско опредељење детета?

Потребна су опсежна искуствена истраживања овог проблема. Сада се могу поставити неке претпоставке.

Ауторитарност родитеља повезана са патриотским васпитним вредностима могу да изазову одбијајуће ставове код детета. Њихова одбрана од наметања патриотских вредности може да буде антипатриотска или непатриотска оријентација.

Демократски стил социјализације не мора да буде гаранција за прихватање патриотских вредности. Васпини циљ родитеља да дете буде слободно да влада над собом и да управља својим разумом може да има непатриотске вредности као резултат. Зашто до таквог избора долази може се сазнати после детаљних искуствених испитивања.

Велика је вероватноћа да ће до антипатриотске социјализације доћи у породицама у којима су отац и мајка различите националне и верске припадности. Статистички подаци показују да су то најнестабилнији брачни и породични односи, па отуда и последице по социјализацијски образац. Деца из таквих бракова се углавном неутралишу у погледу националног и верског опредељења, или се опредељују за нацију и веру једног од родитеља.

Образовни ниво родитеља као и разлике између образовних постигнућа супружника могу да утичу на непатриотски социјализацијски смер. Образовање подразумева поштовање традиционалних вредности и идентитетски корен, па отуда утицај образованијих родитеља на децу. Међутим, образовање грађанистичког типа умањује бригу за националне вредности. Деца у таквим породицама лако преузимају антипатриотске вредности али ни ту није осигуран социјализацијски пут. И у таквим породицама могућна су «опозициона» понашања.

Социјализација у породици није имуна од дејства ирационалних чинилаца (фактор личности) или од изненадних ситуација типа случаја. Дете може да следи или не следи речи родитеља (уверавање, убеђивање), може да следи или не следи њихов животни пример. Међутим, шта се догађа ако мајка и отац имају различите погледе

на нацију и веру? Или, ако родитељи промене вредносни став према нацији и вери у зрелим годинама живота?

С друге стране, читање неке књиге, текста као и улазак у неку нову ситуацију (емотивно везивање за присталицу другачијих ставова о нацији од наших) такође може да произведе неке социјализацијске последице.

ОБРАЗОВАЊЕ: СКРИВЕНИ (И НЕСКРИВЕНИ) КУРИКУЛУМ И СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА

„Постоји и несвесно васпитање које никад не престаје. Својим примером, речима које изговарамо, поступцима које чинимо – ми непрестано обликујемо душу наше деце“. Емил Диркем (1981:59).

Школа систематски делује на плански, методични али и на дифузан и несвестан начин. Она то чини посредством курикулума и наставника (учитеља). Овде ће нас интересовати колико скривени и нескривени курикулум утичу на (анти)патриотске форме социјализација?

У педагошком значењу ову реч разумевамо као пут којим се креће образовање. Курикулум је један од најзначајних елемената образовног система. То је рационално организовање наставног процеса (предавања, учења, оцењивања). Овај програм институционализује наставну стратегију, садржаје наставних програма, циљеве које треба постићи и методе које треба примењивати.

Сваки курикулум садржи сазнајни, вредносни и управљачки део, односно социјални, технички, технолошки, научни, индивидуалистички садржај. (Сајлор и сардници, Према Коковић, 2004:32). Најпре, наставни план и програм организује знање које треба предавати ученицима. Такође садржи и вредности које треба да се усвоје. Најзад курикулум је управљачки документ који има моћ да наметне своја знања и своје обрасце понашања. На основу курикулума издају се дипломе којима се стиче запослење на тржишту рада.

Поред институционалног курикулума постоји и скривени? Какво је значење овог другог? Он обухвата скуп вредности, ставова, уверења које наставници на имплицитан начин преносе ученицима. То су она знања и вредности, мишљења, ставова, уверења, очекивања и представа о детету, дечијем развоју, које наставници уносе у школу са својим искуством и својим знањима изван службеног курикулума. Имплицитне педагогије су условљене, како личним карактеристикама

наставника, његовим претходним знањем и искуством у раду тако и социо-културним чиниоцима услова у коме наставник живи и ради.

Један од битних и неопходних услова за квалитетан рад наставника а самим тим и за квалитетно социјализовање јесте адекватна представа наставника о детету, детињству, процесу учења и властитим улогама. Уколико желимо да одговоримо на питање шта представљају могућности а шта ограничења (не)патриотске социјализације, неопходно је да испитамо и какве су имплицитне педагогије наставника, које у великој мери утичу на начин рада наставника, а самим тим и на њихов однос према деци у развоју. Вешт наставник (учитељ) зна шта треба чинити а не може да каже разлоге који оправдавају његове поступке.

И на вишим ступњевима образовања делују чиниоци имплицитних педагогија. У средњој школи али и на универзитету на коме наставник има прилику за антипатриотско агитовање.

Наставник, посебно на вишим ступњевима образовања, честа залази и у знања која нису повезана са предметом. Када се упусти у разговор или држи предавање о томе шта треба да чинимо или како да живимо он се упушта у моралне дилеме и у подручје вредносних судова (антипатриотизам-патриотизам). А када се унесе властити вредноси суд у видљиво знање онда престаје потпуно схватање чињеница.

Невидљиво знање се појављује и у облику политичког знања у настави. Свако заузимање политичког става у учионици је проблематично и наставници треба да избегавају заузимање политичких ставова. Наставник ради са знањем али он није нити пророк нити демагог (Вебер1998).Али, шта ако не избегава пророштво или демагогију?

Овакво деловање омогућава неподударност између наставног предмета, науке, политике, друштва и животне стварности. Та разлика се појављује и у настави, па је наставник свакодневно углављен између видљивог и невидљивог знања.

Под видљивим знањем наставника подразумевам она знања која обликује наставни програм, која су препознатљива за наставника и сваког компетентног субјекта изван учионице. То су знања из одређених научних дисциплина, тачније суштинска, релевантна, репрезентативна, тачна знања која се у процесу наставе «преносе» на ученике. Реч је о знањима из струке (чињенице, појмови, анализе, идеје, аргументи, тумачења, методе).У школи се дете суочава са

структурисаним системом знања и научним појмовима, односима између појмова.

Сваки наставник свесно или несвесно користи невидљиво знање у свом раду са ученицима. У току сваког часа појаве се «празнине» у излагању видљивог знања и те празнине треба попунити. То може бити питање ученика, асоцијација, догађај, васпитни проблем који стављају наставника у ситуацију да одступи од видљивог знања. У настави се појављују знања која зависе од искуства, средине, маште, значења која наставници и ученици конституишу, поетичка и метафорична знања.

Образовни систем не може да истисне из институционалног курикулума она знања која су невидљива, која произлазе из социјалног, културног и политичког услова. На скривени курикулум утичу наставник, медији, ученици и њихови родитељи. Знања из ове области обухватају људско деловање или друштвене појаве са значењем. Свака друштвена ситуација садржи смисао који треба открити.

Овде нас не интересује питање односа (скривеног) курикулума и социјализацијских облика: конформизам, индоктринација, манипулација. Наша тема је појављивање антипатриотске социјализације у образовању.

Наставници али и поједини ученици (студенти) групе могу да форсирају у учионици за веме предавања антипатриотске теме и ставове. Како ће ученици (студенти) реаговати на такве ставове отворено је питање. Само заступање антипатриотског става или било ког другог политичког става нема моћ да наметне прихватање. Треба рачунати на отпор ученика. Али, код неких ученика и студента ће произвести учинак – они ће прихватаити такве погледе на нацију.

Нема никакве сумње да скривени курикулум производи у највећој мери антипатриотске и друге националнополитичке вредности социјализацијског обрасца. Овоме иде на руку и део јавног мишљења који на одређени начин врши притисак на скривени курикулум. Тако, захтеви за реформу предметних садржаја могу да буду експлицитно антипатриотски. Они најчешће долазе из нестручних али јавно агресивних невладиних организација и појединаца. Примера ради, покушај да се тема «геноцида у Сребреници» уведе у школске програме од стране председника невладине организације Грађанске иницијативе, типичан је нестручни напад на курикулум са драстичним социјализацијским последицама (Аврамовић, З. Утеривање геноцида у школу, НСПМ 11. 4. 2010)

Међутим, не треба занемарити и присутност антипатриотских вредности и у службеном (видљивом) курикулуму.

Упоредна анализа социјално-националних вредности у социјалистичком и постсоцијалистичком курикулуму у Србији показује следеће. У марксистичком образовању преовладавале су ненационалне вредности (интернационализам, развој самоуправљања, несврстани, социјализација целовите личности, оштра критика традиције). У постмарксистичком, грађанском курикулуму доминирају такође ненационалне вредности (европске интеграције, развој демократије и људских права, маргинализација традиције, социјализација грађанина), (Аврамовић, 2003).

Други примери могу да се нађу у школској уџбеничкој литератури. Уџбеник историје за шести разред основне школе који садржи историјске нетачности типа да је «Стефан Немања освојио Косово и крајеве северне Албаније» (Дамјанац, М: Српска историја у уџбенику за шести разред основне школе, НСПМ 2. јул 2010). Истраживање појављивања историјских личности у средњешколским уџбеницима историје у Републици Србији, показало је да се име Мухамеда више појављује од имена Исуса Христа (Аврамовић, 2000).

Одрицање од српског језика у уџбенку *Српски језик и култура говора* за 8. разред основне школе (Душка Кликовац, 2010) обављено је реafirмацијом српскохрватског језика. Тако, тврди се да је *с/х* народни језик и да је то лингвистички појам (а не политички везан за југословенску државу), да је термин *с/х* традиционалан (а не везан за идеологију југословенства) и да су српски, хрватски и бошњачки признати за књижевне језике.

Дакле, видимо да изостају патриотске вредности, у марксистичком и у грађанском курикулуму. А у школским уџбеницима откривамо и присутност непатриотских вредности.

КАКВА ЈЕ ПАТРИОТСКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА У СРБИЈИ?

„Свако друштво изграђује себи изванредан идеал човека“, Емил Диркем.

Који је то идеал човека у Србији на почетку трећег миленијума? Светски човек, дете човечанства, човек Европе, града, нације? Да ли је то личност која има љубав према отаџбини или љубав према човечанству?

Са становишта патриотске - антипатриотске социјализације у Србији је већ подуже једно бојно поље на коме се сукобљавају породице, разни облици друштвених група, политичке странке, образовни систем, медији, јавност. Даљи и ближи поглед у прошлост показује да је Србија (и Срби као народ) увек била суочена са ова два социјализацијска обрасца. Емил Диркем с добрим разлозима тврди да у одређеним историјским раздобљима није могуће одупрети се васпитном систему који се намеће појединцу (1981: 36). Та историјска раздобља припадају прошлости. У савременим друштвима, растуће комплексности, у које спада и Србија, васпитни систем се разлива, диференцира на нове центре и утицаје. И сам Диркем констатује да у друштву постоје различита васпитања, «колико различитих средина у њему» (1981:38). То су сви они системи који делују у грађанском друштву, у центрима јавног утицаја који није уоквирен државном политиком или државним нормама. Савремена Србија је отворена за све унутрашње и спољашње социјализацијске утицаје чији је производ егоистичко ЈА, глобалистичке вредности. Преовладавање таквог социјализацијског модела потискује се национално МИ и национално ЈА као и њихова традицијска особеност.

На једној страни имамо јаку струју антипатриотске социјализације младих и антипатриотски социјализовене одрасле припадника нације. Када Загорка Голубовић тврди да је расправа о свим злочинима на простору бивше Југославије заправо «српска националистичка перспектива» јер је најбруталнији почињен у Сребреници («Поравнавање злочина», НИИ, 20.1, 2010.) онда је то говор у прилог антипатриотизму да се не прихвата начело праведног приступа злочинима, односно да је неједнакост у размерама злочина изнад примене начела правде на учињене злочине.

Један други исказ из антопатриотског репертоара „родомрзаца“ Србије показује висок степен присутности овог социјализацијског производа. Сретен Угричић, директор Народне библиотеке Србије, се није устегао да брани став по коме је «презирање народа највиша форма родољубља» (Слободан Антонић, Самомирзетељи, НСПМ 15.6.2010.)

Корак даље у антипатриотском понашању (социјализованих грађана), универзитетских професора из Србије је додела почасног доктората београдског универзитета, Мајклу Волцеру са Универзитета Принстон, УСА, који се страсно залаго за бомбардовање Србије. Овде

није реч о аутономом антипатриотизму већ о подршци иностраним креаторима српског зла (Брдар, М. Јокић, А, 2010).

Када је реч о политичкој социјализацији у Србији онда и ту срећемо лепезу антипатриотских вредности и оријентација. Неке политичке странке подстичу личне и групне интересе својих чланова са слабом бригом за национално (ДС, Г17 плус). Ускогрудост, себичност различитог тима и понижавање пред иностраним центрима моћи (ЛДП, ЛСДВ), социјални опортунизам и превртљивост (СПС), национална доследност (СРС) и брига за националне и државне интересе (СНС, ДСС, НС).

Политичке организације нису само орагнизације усмерене на власт. Оне, као и политички сектор друштва, подједнако утичу на карактерне особине личности и начин јавног мишљења. А карактерно – вољне и моралне особине (себичност, поштење, доследност, лаж, брига за младе) усмеравају патриотско или антипатриотско понашање.

На другој страни је патриотска социјализација. Како да се пробуди љубав према отаџбини? Окренућемо сензибилитет ученика према једном или другом „ако имамо потпунија и прецизнија сазнања о целини појава које називамо тежње, навике, жеље, емоције итд., о различитим условима од којих они зависе, о облику у којем су код деце присутне».(Диркем 1981:73).

Патриота је спреман да брани колективне вредности државе и нације. У том погледу предузима и активности које су афирмативне за националне вредности. Тако, он не руши државу и не срамоти нацију. Затим, труди се да допренесе успешном развоју и функционалној стабилности државе. Посебно истиче резултате стваралачке елите нације – научника, уметника, спортиста.

Социјализацијске последице односа антипатриотизам – патриотизам могу се оценити као суштински значајне за будућност националне културе, идентитет, развој. Које вредносне оријентације и каква колективна понашања ће превагнути ствар је низа персоналних, социјалних, политичких и међународних околности.

ЗАКЉУЧАК

Социјализација је увек спој планских, методичких циљева «увођења у друштво» институција и организација чланова друштва и нације. То су пре свега породица, школа, и црква. Међутим, у процесу социјализације непрекидно се сукобљавају планске намере, методичка настојања да се млада генерација уведе у друштво и спонтане, непредвидиве и невидљиве понорнице животних сила. Никада се не сме занемарити снажан ирационални фактор који делује на мисао, осећања и понашање субјеката социјализације. То нису само нагони моћи, похлепе, зависти, већ и оно што се подразумева под случајношћу у животу. Најзад, не треба скрајнути нове потребе, интересе, жеље учесника социјализацијског процеса. Кад Диркем тврди да је васпитање скуп утицаја које пророда или други људи могу вршити на нашу интелигенцију и нашу вољу, онда он подвлачи управо значај ирационалног фактора. У томе треба тражити и једно објашњење скретања младе особе с патриотског пута у друштву на странпутицу- у антипатриотско (непатриотско) понашање, мишљење и деловање.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, З. (2009): *Родомрси*, Институт за политичке студије, Београд
- Аврамовић, З. (2003): *Држава и образовање*, ИПИ, Београд
- Диркем, Е. (1981): *Васпитање и социологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
- Јоксимовић, С. (1986): *Млади у друштву вршњака*, Просвета, Београд
- Коковић, Д. (1994). *Образовни капитал*, Нови Сад
- Лакета, Н. (2010): *Васпитање и школа*, Учитељски факултет, Ужице
- Милић, А, Чичкарић, Љ. (1998): *Генерација у протесту*, Институт за социолошка истраживања ФФ, Београд
- Милић, В. (1986): *Социологија сазнања*, Логос, Сарајево,
- Васовић, М. (1989): *«Политичко васпитање и активизам»*, Психологија бр. 3 Београд, стр 46-58
- Васовић, М. Глигоријевић, М. (2008): *«Колективна искуства младих у периоду политичке нестабилности и промене оквира*

- колективне идентификације на простору бивше Југославије,
Социолошки преглед, бр.4. Београд
- Нуман, Н. (1959): *Political Socialization of political behavior*., Free press,
NewYork
- Мандра, А. (2001): *Основи социјологије*, ЦИД,Подгорица
- Васпитање и алтруизам (1997): *Зборник радова*
(приређивачи:Јоксимовић, С. Гашић-Павишић,Миочиновић,
Љ.), Институт за педагошка ситраживања, Београд
- Дамјанац, М: Српска историја у уџбенику за шести разред основне
школе, НСПМ 2. јул 2010.
- Требјешанин, Б. (2002): *Патриотизам у српској родољубивој*
књижевности, Задужбина Андрејевић, Београд
- Аврамовић, З. „*Утеривање геноцида у школу*“, НСПМ 11. 4. 2010.
- Сарадња школе и породице (2007): *Зборник радова приредиле*
Бланка Богуновић, нада половина, ИПИ, Београд
- Васовић, М. (1972): Процес и улога раног политичког учења
(магистарски рад) Библиотека Филозофског факултета у
Београду.
- Славујевић, З. (1998): *«Имиц партија Србије»*, у Фрагменти
политичке културе (ур. Васовић, М.), Институт друштвених
наука, Београд.
- Патриотизам (2004): *Зборник радова*, приредио Игор Приморац,
Крузак, Загреб

Zoran Avramovic
Faculty of Philosophy
Pale

SOCIALIZATION AND ANTI-PATRIOTISM

Summary: *In this work, author analyzes the relationship between socialization and anti-patriotism within the perspective of two key-institutions for person's development- family and education. In the first part, the multi-significance of the notion of socialization is considered. It starts from Durkheim's approach that makes difference between personal and social upbringing. In the second part, author answers the questions what are the features of antipatriotic person. Than the light is shad onto the difference between personal and social socialization, as well as on the differences of values. In the third part, the possible causes of antipatriotic socialization are considered. The role of family in antipatriotic socialization is hypothetically analyzed. The role of official and implicit curricula in creation of antipatriotic orientation of young member of society is also considered. In the conclusion, the huge epistemological and practical significance of (anti)patriotic socialization is emphasized.*

Key words: *socialization, anti-patriotism, family, education.*

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И ФЕМИНИЗАМ: ПОГРЕШКЕ ЈЕДНОГ ПРОЈЕКТА

Сажетак: Аутор се у раду критички осврће на уобичајену матрицу објашњења и препорука феминистичких социолошкиња и друштвених теоретичарки да се „интериоризација маргиналности жене, њено друштвено дефинисање инфериорности, остварује учењем полне улоге“, као и на замисао да то захтева промену читавог систем вредности у јавној и приватној сфери. Реконструкција родних улога преко инструмената власти, система васпитања и образовања, није овдашња идеја него је саставни део мишљења важног дела политичке и друштвене елите у земљама које су центар светског система. Концепција да су „родне улоге“ типична културна (друштвена) конструкција којом се производи жељено понашање толико је ухватила маха да су почели да се јављају бизарни примери „родног ослобађања“ деце.

Социјални инжењеринг по правилу је тешко и неизвесно предузеће. Али родни инжењеринг – задатак који је нека елита први пут у историји људске врсте себи дала, работа је са много извеснијим крајем.

Кључне речи: маргинализација жене, родне улоге, социјализација, родни инжењеринг

Васпитање, култура и владајући систем вредности су кључне речи феминистичког објашњења чињенице да већина жена мисли, осећа и понаша се на изванредан типичан („женски“) начин. Када жене радије бирају „женска“ занимања, или послове са краћим радним временом то, по овом објашњењу, није њихов аутентичан избор, већ последица „усмеравања“ које врши систем културе и васпитања. Када жене не показују једнако занимање за политички ангажман као мушкарци, то је такође последица деловања „патријархалног система вредности“, који се преноси васпитањем. Зато, сматрају феминисткиње, да би се жене ослободиле, није само довољно допустити им могућност избора. Потребно је, пре тога, променити читав нормативни систем и извршити замену „режима истине“. То практично значи кроз систем

васпитања и јавног деловања увести у нова поколења жена и мушкараца сасвим друге обрасце мишљења, осећања и понашања.

Ово је уобичајена матрица објашњења и препорука феминистичких социолошкиња и друштвених теоретичарки. И у Србији оне сматрају да се „интериоризација маргиналности жене, њено друштвено дефинисање инфериорности, остварује учењем полне улоге. `Природне` карактеристике полова (изузев, наравно, репродуктивних карактеристика) у великој мери су заправо научене“ (Благојевић, 1991: 149). Једноставно, „интериоризација негативних стереотипа о жени“ је „саставни део социјализације“ (Благојевић, 1991: 153), у којој, парадоксално, главну улогу заправо имају саме жене. Наиме, мајке, васпитачице, наставнице, новинарке, естрадне звезде и остали модели идентификације преносе на девојчице патријархалне вредности и традиционалне полне улоге. Тиме се обезбеђује континуирана репродукција патријархалног система вредности.

„Женска деца се од најранијег детињства социјализују тако да се потенцира њихова емоционалност, на супрот њиховој рационалности“, објашњава Марина Благојевић (1991: 92). У томе важну улогу играју управо њихове мајке. Оне уче ћерке да буду „мирне“ и „повучене“, а дечаке да буду „такмичари“ и „амбициозни“ (Благојевић, 1991: 149). При томе је, наравно, „различито понашање мајке према мушкој и женској деци(...) и само друштвено каналисано“ (Благојевић, 1991: 149). Стога, сматрају српске феминисткиње, за модерну жену „идентификација с мајком носи латентну опасност од прихватања културног модела женствености, дакле, интериоризацију свести о властитој различитости, маргиналности, субмисивности, пасивности“ (Благојевић, 1991: 154). Професионално успешне жене одликује то да се оне, у свом одлучујућем, формативном периоду, нису идентификовале са мајкама, већ са очевима (Благојевић, 1991: 154).

Оно што пропусти да ураде мајке, када је реч о усађивању полних матрица мишљења, урадиће наставници и остали креатори културних норми. Не само да су „наставници више склони да подстичу дечаке, него девојчице“ (Благојевић, 1991: 92; исто и 150), већ цео концепт „женствености“ у традиционалној култури, сматрају феминисткиње, почива на прихватању друштвене субмисивности. „Женственост, која је по својим битним одликама заправо облик субординираности, неспојива је са конкуренцијом и агресивношћу, који су услов и образовног и професионалног постигнућа у `мушкој` култури“ (Благојевић, 1991: 92). Социјализација у патријархату је заправо

усвајање „система вредности и норми које дефинишу подређену улогу жене, њену инфериорност“ (Благојевић, 1991: 58). То се најбоље може видети анализом школских уџбеника, у којима је жена по правилу представљена као мање активна, мање рационална и мање друштвено анагажована, у односу на мушкарца.

Тако се, рецимо, у публикацији *Превазилажење родних стереотипа у основном образовању* (ПРС, 2005), тврди да се већ са букваром девојчицама усађују типичне полне улоге, преко реченица као што су „мама кува“, „нана плете“ итд (ПРС, 2005: 18; 58). Наводно, читав концепт приказивања жена у основношколским уџбеницима представља „пропагирање улога жене мајке и жене домаћице“, тако што се „систематски нуди улога жене сервиса, послуге, зависне особе“ (ПРС, 2005: 26). „Ликови девојчица и жена се смештају у сфере приватног, пасивног, зависног, каритативног и прокреативног“, каже се у овим анализама (исто). Лик мајке варира од „урбане домаћице са кецељом преко фармерки до лика са старомодном пунђом и кецељом поред обавезног штедњака“ (исто). „Мама је углавном емоционални стуб породице, њена кључна одлика је лепота и апсолутна посвећеност детету“ (ПРС, 2005: 27). Типична уџбеничка „илустрација приказује младу, лепу маму како са осмехом на лицу држи у крилу и грли двоје слатке дечице“ (исто). Такође, „сестре или другарице у разреду су слабе, плашљиве и нежне“ (ПРС, 2005: 27), итд.

Насупрот таквим приказима жена, у нашим уџбеницима се „мушкарци изразито чешће од жена појављују као главни ликови (три пута чешће у основној школи), те као иницијатори заплета и расплета радње, што указује на перпетуацију родних стереотипа о мушкарцима као активнијим од жена. Мушкарци једнако тако значајно чешће учествују у сукобима од жена. Жене су пак чешће присутне у породичним сукобима, а мушкарци чешће у сукобима са друштвом“ (ПРС, 2005: 31). Уопште, док „девојчице углавном шетају, уређују се и склоне су пасивном провођењу слободног времена, дечаци имају више спортских активности, хобија, авантуристи су и моторички спретнији“ (ПРС, 2005: 56).

Пошто су женски и мушки обраци понашања културно детерминисани, успостављање „равноправности полова“ подразумева пре свега промену културних норми, што ће рећи другачији „режим истине“ који се ствара у систему образовања и у систему јавних вредности. Тако, *Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање равноправности полова (2009 - 2015)*, коју је 2008.

усвојила Влада Србије (у даљем тексту НСПЖ, 2008) за „традиционалну поделу на `мушка` и `женска` занимања“ између осталог окривљује „традиционалистички садржај школских програма, школских уџбеника и других инструктивних материјала“ (НСПЖ, 2008: 19). У овој званичној платформи српске администрације тврди се да „кроз стереотипне садржаје који почињу од буквара, преко других уџбеника, посебно из друштвених предмета, провлаче се патријархални обрасци и андроцентрични модели који утичу на формирање менталитета и кроз које се формирају анахрони ставови о родној равноправности, због чега је касније теже обезбедити широку подршку јавног мњења за потребне промене у овој области“ (НСПЖ, 2008: 19; готово иста реченица стоји и у Колин и Чичкарић, 2010: 138). Стога се захтева „уграђивање адекватних елемената у школске програме и увођење нових програмских садржаја везаних за ову област; елиминисање стереотипа и предрасуда из наставних програма и уџбеника; изградња капацитета за област родних студија и истраживања, као и кадрова за извођење ове наставе на свим нивоима“ (НСПЖ, 2008: 20).

Исту платформу налазимо и у Закону о равноправности полова¹, чији се чланови 31 и 32 баве „васпитањем о равноправности полова“. Овај закон захтева да такво васпитање постане „саставни део предшколског, основног, средњег и високог образовања, као и трајног учења“ (чл. 31). Од просветних власти се захтева да преко уџбеника, наставних планова и студијских програма, обезбеде „превазилажење ограничавајућих улога заснованих на полу, ослобађање од стереотипа заснованих на полу и предрасуда заснованих на полу“, као и „спровођење политике једнаких могућности жена и мушкараца“ (чл. 31). Шта то конкретно значи не стоји у закону. Али је, у том смислу, занимљиво становиште Драгољуба Мићуновића, председника Политичког савета ДС и једног од најутицајнијих политичара из владајућег, „евро-реформског“ блока, који је и донео овај закон.

Мићуновић тврди да је „та огромна скупина која се зове мушки род“ колективно починила, а и даље чини, „злочин који је најстарији и најмасовнији и који се и даље врши свакодневно“ (Мићуновић, 2005: 576; 575)². Стога је први корак, након укидање законске полне

¹ Текст закона доступан је на: http://www.parlament.gov.rs/content/cir/akta/akta_detalji.asp?Id=724&t=Z

² Реч је о „историјском континуитету мушког злочина према женама у свим друштвима и у свим епохама“ (Мићуновић, 2005: 580). Тај масовни мушки злочин, наиме, по Мићуновићу постоји не само у целокупној досадашњој историји, већ и у „савременим, развијеним и демократски уређеним земљама“ (Мићуновић, 2005: 587). Мушкарци врше злочин према женама чак и ако је укинута свака законска

дискриминације, јавно и колективно „извињење мушког рода“ свим женама (Мићуновић, 2005: 587-588). Након тога, следећи корак, по Мићуновићу, треба да буде дуготрајна „борба са антиженским културним наслеђем“ (Мићуновић, 2005: 588)³. Та „борба“, по Мићуновићу, подразумева управо коришћење школског система у циљу промене свести људи. „Свест о постојању тако великог злочина и његовог дугог историјског трајања“, каже Мићуновић, „мора бити развијана код мушког дела становништва кроз све форме образовања и васпитавања“ (Мићуновић, 2005: 588). То пре свега значи да традиционалну културу треба интерпретирати и критиковати као „мушки злочиначку“. „Ту је проблем едукације, проблем наше културе и проблем васпитања“, вели Драгољуб Мићуновић. „Морамо да једну антиженску, насилничку културу не хвалимо, него напротив, да је кудимо. Ево, `Зидање Скадра на Бојани` и како су они зазидали ону несретну жену са дететом. Када објашњавамо све те епове, не треба да се хвалимо, него да кажемо да је то страшно срамно, да та песма није лепа него ружна, одвратна“ (Мићуновић, 2009).

Реч је о замисли да се промени читав преовлађујући систем вредности – не само у јавној већ и у приватној сфери. То се има урадити коришћењем инструмената јавне власти (државе), преко образовног система и контролом владајућег дискурса у медијима (тзв. политичка коректност). Наравано, та идеја није овдашња, већ је саставни део мишљења важног дела политичке и друштвене елите у земљама које су центар светског система. Реконструкција родних улога преко система васпитања и образовања најдаље је одмакла у САД. Кристина Сомерс у својој књизи *Рат против дечака* (Sommers, 2001) наводи праксу кажњавања дечака по америчким обдаништима због играња „жандара и лопова“, како се не би развијала «мушка агресивност». Дечацима се чак брани и да трче и скачу за време одмора, да се код њих случајно не би створио дух „милитаризма“. Дечаки, који то не послушају третирају се као, у основи, „дефектне“ девојчице и преписује им се риталин, лек за смирење. Свако понашање које личи на „мушке родне стереотипе“ и „сексуално узнемиравање“ строго се кажњава. Петогодишњи дечаки, како наводи Сомерсова, оптужују се за „родни тероризам

дискриминација према полу. „Правне норме и њихово доследно поштовање само су први корак у изградњи бране од настављања мушког злочина“, каже он (Мићуновић, 2005: 588). Јер, „злочин који траје неколико миленијума не може се зауставити ни брзо ни лако“ (Мићуновић, 2005: 588).

³ Јер, „проблем мушко-женских односа, пре свега, видим у култури која је мушки злочиначки традиционална, од старих епова, преко грчких трагедија до наших дана“ (Мићуновић, 2009).

на игралишту“ (gendered terrorism on the playground) и кажњавају за „сексуално узнемиравање“ (sexual harassment) ако изазивачки пољубе другарицу у образ или је у игри оборе на земљу (Sommers, 1994: 46; 2001).

Ово је све практична последица уобичајене феминистичке концепције по којој се, током процеса васпитања, „стереотипи маскулиности (рационалност, успешност, храброст, агресивност, борбеност, дисциплинованост) и фемининости (емоционалност, нежност, емпатија, доброта и алтруизам) перманентно одржавају и уграђују у дух и традицију сваког друштва, јер имају своју парадигму у глорификацији `култа ратништва` освајача и победника и `култа плодности и материнства`“ (Кандидо-Јакшић, 2002: 41). Наводно, „у циљу усвајања мушких и женских улога и одговарајућих полних особина родитељи купују дечацима и девојчицама различите играчке. У мушке играчке најчешће спадају аутомобили, камиони, животиње, мачеви, кациге, пушке, пиштољи, ножеви, а често и читава ратна опрема. Девојчице се играју луткама, оне уче да кувају, шију, везу, перу и слично. (...)Жене се у свом одгоју углавном усмеравају ка кући, породици, одржавању домаћинства и говори им се како је увек отворен простор за њих опасан, нарочито ако су без пратње, јер им се увек на улици може догодити нешто непријатно. Насупрот томе, мушкарци се од најранијег детињства просто истерују напоље, како би се тамо играли и да не би прљали или разбијали ствари по кући. Дечаци много дуже бораве ван куће бавећи се различитим активностима где се углавном одвија и стиче њихова главна животна афирмација и успех“ (Кандидо-Јакшић, 2002: 39, 40).

Због тога је типично агресивно мушко или пасивније женско понашање само последица различитог васпитања. Наводно је код мушкараца и жена „генетски потенцијал за испољавање агресивности исти, али у процесу васпитања агресивно понашање се културолошки охрабрује и подстиче код мушкараца, док се код жена кочи, будући да није у складу са феминином полном улогом“ (Кандидо-Јакшић, 2002: 47). Све то даје различито понашање жена и мушкараца, па је промена система васпитања као „учења родних улога“ суштински начин коначног „родног ослобођења“ жена (и мушкараца).

Концепција да су „родне улоге“ типична културна (друштвена) конструкција којом се производи жељено понашање толико је ухватила маха да су почели да се јављају бизарни примери „родног ослобађања“

деце. Тако је, како јавља Svenska Dagbladet (6. март 2009)⁴, један млади брачни пар у Шведској одлучио да од сваког, укључив и од самог детета, крије пол свог двогодишњака (или двогодишњакиње?). Нора, како је у чланку названа дететова мајка (иначе, по занимању сликарка), одлуку је донела још у трудноћи (тада је имала 21 годину). Са њоме се одмах сложио и њен супруг (музичар). Они су то урадили, како стоји у чланку, јер су „још током средње школе, на различите начине, дошли у додир са феминистичким идејама и почели да озбиљно размишљају о питањима пола и рода“. Одлучили су да њихово дете треба да „одрасте слободно од стега родних шаблона“, пошто је, како објашњава Нора, „пол друштвена конструкција“. Они су, затим, о својој одлуци писмено обавестили све рођаке и пријатеље. Одлучили су да дете облаче и у панталоне и у хаљине, да му дају све врсте играчака, да га шишају на „родно неутралан начин“, да му надену неутрално име⁵ и да на игралишту не одговарају на питања друге деце или родитеља, да ли је реч о „бати или секи“. Тако ће ово дете само, „без утицаја полних стереотипа“, да развије свој „родни идентитет“.

Овакву одлуку родитеља у потпуности је подржала локална „саветница за родну једнакост“ (gender equality consultant) Кристина Хенкел (Kristina Henkel). Ова млада социолошкиња, која држи семинаре за васпитаче у Стокхолму о родно и сексуално неутралном приступу деци у предшколских и школским установама⁶, објаснила је да „пол детета може дубоко да утиче на то како се деца третирају током одрастања, и тако их одврати од тога да просто буду људска бића“. «Ако је дете обучено као девојчица или дечак», вели она, „то их мора погодити, зато што их људи гледају и третирају претежно на родно-типичан начин» (а не као индивидуе). Због свога тога, закључује Хенкелова, ако се деца више одгајају „без родних стереотипа“ то ће „бити јача» (разговор у Parafianowicz, 2009).

Ма колико нам овај пример педагошког опита изгледао необично, он је сасвим у складу са основном феминистичком идејом да „решење лежи у редефинисању полних улога“ (Благојевић, 1991: 152), односно „у стварању `андрогине концепције полних улога` (Rossi, 1964), или у формирању једне шире групе људи који садрже истовремено и `типично женске` и `типично мушке` одлике (roletranscenders, Bernard, 1975)“

⁴ http://www.svd.se/nyheter/idagsidan/barnunga/pojke-eller-flicka-det-sager-vi-inte_2559041.svd

⁵ У чланку се дете назива „Поп“, што одговара српском „Вања“.

⁶ <http://www.jamstallt.se/>

(Благојевић, 1991: 153). Наводно, „андрогине личности, које успешно интегришу стереотипне маскулине и феминине карактеристике, психички су стабилније и показују много већу социјабилност, креативност и оригиналност у мишљењу, као и антиконформистичко понашање. Истраживања потврђују да су то управо оне личности које се успешно супротстављају потпуној стереотипизацији и које као такве имају више шанси да развију своје урођене људске потенцијале (А. Каплан, 1986, Кандидо-Јакшић, 1985)“ (Кандидо-Јакшић, 2002: 40).

Кључни допринос стварању таквог новог, *андрогиног* човека треба да пружи васпитање. Обданишта, игралишта, школе и медији, морају бити систематски очишћени од „родних стереотипа“. Ако би се деци сугерисали модели који и девојчице представљају као војничкиње и машинске инжењерке, а не само дечаке, као и модели који и дечаке представљају као медицинске неговатеље и апотекаре, а не само девојчице, ако се и девојчице представљају као пустоловке и лидерке, а дечаци као неконфликтни и послушни, добићемо, по овој замисли, у наредном поколењу не само уједначени распоред занимања по полу, већ и андрогину уједначеност карактера и понашања припадника два пола. Тек онда ће се моћи рећи да жене и мушкарци заиста слободно бирају своја занимања, свој стил сексуалног понашања, као и свој начин живота.

* * *

Феминистичка идеја да су, изузев рађања, све остале разлике између полова културно детереминисане и да су жене и мушкарци *tabula rasa* коју само треба другачије „попунити“ па да се добије пројектовани образац понашања, погрешна је и у супротности са елементарним научним увидом. Велики део нашег понашања, којег феминисткиње приписују „родним стереотипима“, заправо су дубинског, „нагонског“ карактера и имају корен у људској природи ствараној хиљадама година човекове еволуције.

Различито понашање дечака и девојчица приликом игре – дакле, током слободног деловања, без утицаја одраслих и њихове културе, јасно показује те дубинске, еволутивне слојеве полног понашања. Од најранијег узраста, примећују психолози⁷, дечаци показују веће склоности да се играју предметима који се могу употребити као оруђе или оружје (штапови, камење итд), него девојчице, као што и

⁷ Овде се првенствено ослањамо на радове Дејвида Герија (David Geary), али он упућује на веома велики број референци, како из психологије, тако и из еволутивне биологије, које ћемо ми да поменемо само у цитатима.

лакше и брже уче њихову примену (Geary, 2002a: 83). Такође, дечаци користе знатно шири простор за игру од девојчица и, у узрасту од 8 до 11 година, имају и до три пута већу „недозвољену територију“ (по родитељском ограничењу) на којој се играју, него девојчице (Geary, 2002a: 83). Дечаци тог узраста се, такође боље од девојчица сналазе на непознатом терену – боље памте распоред растиња или зграда, боље се оријентишу у простору, итд. (Geary, 2002a: 84).

Треба рећи да ово различито понашање девојчица и дечака није културно условљено, већ је у непосредној вези са њиховом биологијом, тачније, са њиховим хормоналним статусом. Девојчице са хормоналним поремећајем по имену „адреногенитални синдром“ (Congenital adrenal hyperplasia) – који се испољава појачаном „мушкобањатошћу“ (током времена се јавља јача маљавост, изостанак менструације, неразвијеност дојки, јака мишићавост, дубоки глас итд), и у случају играња са оруђем и оружјем, и у случају сналажења у простору, по свом понашању далеко су ближе дечацима, него девојчицама (Geary, 2002a: 83-4). То је јасан показатељ да култура нема одлучујући утицај на неке од основних обрасца типичног „родног“ понашања дечака и девојчица.

Такође, и обрасци друштвености који се јављају у дечијим играма, различити су за дечаке и девојчице и не могу се објаснити културним утицајима. Истраживања која су спровођена у свим савременим друштвима – и оним више „традиционалистичким“ (попут Кеније), и оним више „модерним“ (попут Канаде), показала су да се шестогодишњаци, оба пола, играју – само уколико им се да слобода да могу да бирају – десет пута дуже са истим полом, него са супротним (Geary, 2002a: 77). Дечаци се радије играју са дечацима, а девојчице са девојчицама јер су њихови обрасци играња различити, као и начини на који се сукобљавају. Због тога се дечаци боље „слажу“ у игри са дечацима, а девојчице са девојчицама. На том узрасту, наиме, дечаци до жељене играче чешће долазе гуркањем, надметањем и отимањем, а девојчице вербалним убеђивањем, па и манипулацијом („та играчка је моја (иако није – А. С), мораш да ми је вратиш“). Иако поједини дечаци започињу игру са девојчицама, девојчице најчешће „погрешно“ одговарају (не телесним надметањем, већ вербалним убеђивањем), због чега за дечаке једноставно више нису занимљиве (и обрнуто; Geary, 2002a: 77).

Већ смо спомињали налаз да се дечаци радије играју у већим групама дечака, а девојчице „једна на једну“. Израженије телесно такмичарство, из претходног примера, као и ова тежња тимским акцијама код дечака, објашњавају се последицом деловања еволуције. Током раздобља које је трајало стотинама хиљада година, лов је био главни извор хране и преживљавања. „Не треба заборавити да је човек био ловац током деведесет девет постотака трајања историје људског рода“ (Рјенкур, 1998: 15). Ловци су првенствено били мушкарци⁸. Стална такмичења и сукобљавања око ресурса и територија погодних за лов – при чему је „наша“ екипа ловаца стајала наспрам „њихове“ екипе ловаца – развили су код мушкараца већу склоност ка борбености, али и савезништву са другим мушкарцима (Geary, 2002a: 65; 79; 82). Насупрот томе, жене су се мање телесно такмичиле у надметању „заједница против заједнице“, већ су унутар заједнице више сарађивале у скупљању плодова и у заштити и неговању деце (Geary, 2002b: 41-2).

Одјек тога је чињеница да девојчице показују знатно већу бригу и подршку за своје другарице, него дечаци за друге дечаке, више воде рачуна о њиховим осећањима и стварају односе веће једнакости – насупротив дечачким односима хијерархије и доминације. Сукоби између девојчица више су вербални и одражавају чињеницу да је основно такмичење жена у ловачком друштву не око главног ресурса, већ више око снабдевача тим ресурсима. И док је основна функција мушкараца, током 90 посто времена људске еволуције, био лов, основна функција жена било је подизање деце. Зато, наспрам урођене борбености код дечака, код девојчица постоје снажне заштитничке и неговатељске склоности, поготово према бебама.

Не играју се девојчице луткама, као што то тврде феминисткиње, зато што им њихови „традиционалистички“ родитељи или рођаци купују „родно стереотипне“ играчке, већ зато што је реч о типично еволутивно створеном нагону. „Код већине врста примата уочено је да се младе женке, које још увек нису имале потомке, учестало играју родитеља (на пример, бринући се за млађе сестре), што је често у вези са вишим стопама преживљавања првенаца, а понекад и касније рођених потомака (Nicolson, 1987). Код пет врста примата стопа преживљавања првенаца је два до преко четири пута већа за женке које су, као младунке, стекле искуство у подизању других младих – и кроз игру родитељства – него код мајки без таквог искуства (Pruce, 1995). То упућује на закључак да је играње родитеља заиста облик праксе

⁸ „Менструација, трудноћа и брига о деци нису биле усаглашене са ловом, који је тако постао искључиво мушко занимање“ (Рјенкур, 1998: 15).

која унапређује способности родитељства“ (Geary, 2002a: 81). Управо ова еволутивна склоност објашњава чињеницу да „већ на узрасту од три до четири године, дечасти теже друштвено-симболичким играма које подразумевају борбу и надметање (‘каубоји и индијанци’), док се девојчице чешће усредсређују на играње породице (‘мама и дете’; Pitcher & Schultz, 1983)“ (Geary, 2002a: 81).

Играње са луткама, дакле, није последица утицаја културе, већ биологије. То се јасно види и из чињенице да се девојчице са већ помињаним „адреногениталним синдромом“, два и по пута мање играју родитељства и два и по пута више дечачких игара од других девојчица. (Geary, 2002a: 82). Природа (хормони), а не култура („традиционалистичке“ мајке и очеви, и „патријархалне“ бабе и деде) доводе до тога да се девојчице радије играју крпеним бебама, а дечасти камењем и штаповима.

Један од најубедљивијих искуствених примера који обарају феминистичку концепцију културног усађивања „родних улога“, јесте случај америчких близанаца Бруса и Брајана Рајмера (Bruce and Brian Reimer, рођени 27. априла 1966; описано у Colapinto, 1997). Када су имали седам месеци, Брус је несрећним случајем остао без полног уда (грешком лекара, приликом обрезивања због фиброзе). Очјани родитељи повели су се за саветом чувеног доктора психологије са Џон Хопкинс универзитета, Џона Манија (John Money) – који је сковао појам „родни идентитет“ (gender identity) и тврдио да је пол/род првенствено културна конструкција – одлучивши да Бруса хируршком „дорадом“ претворе у Брендју и одгоје га као девојчицу.

Треба рећи да је др Мани био један од главних ауторитета за најугледније феминисткиње у њиховим објашњењима рода као „друштвене конструкције“. На њега се, рецимо, непосредно позивала Кејт Милет у феминистичком бестселеру Сексуална политика (Millet, 1970; баш тај део је и код нас преведен: Милет, 1981). У овој књизи, Милетова је тврдила да „у психосексуалном погледу (нпр. у смислу мушкости и женскости, а за разлику од мушког и женског) не постоји разлика између полова на рођењу. Психо-сексуална личност је, дакле, послепорођајна и научена“ (Millet, 1970: 30). Да би поткрепила ову аподиктичну тврдњу Милетова је иза ове реченице дала опсежан навод из једног Манијевог рада (Money, 1965: 12; Millet, 1970: 30-31). Тај цитат из Манија гласи: „Стање настало по рођењу, и током неколико месеци након њега, јесте једна психосексуална неразлученост (psychosexual undifferentiation). Баш као и у ембрионалној фази, морфолошка

сексуална диференцијација мења се од стања обликовљивости (plastic stage) до стања чврсте непроменљивости, када, такође, психо-сексуална диференцијација постаје чврста и непроменљива – толико чврста да човечанство традиционално претпоставља да толико јак и чврст осећај какав је лични полни идентитет мора да потиче из нечег урођеног, нагонског, а да не може бити предмет послепорођајног искуства и учења. Грешка ове традиционалне претпоставке састоји се у томе да она потцењује моћ и сталност онога што је научено. Огледи са животињским понашањем путем утискивања сада су исправили ову заблуду“.

Мора се објаснити да се *утискивањем* (imprinting) у биологији назива велика отвореност младунчади, код неких животињских врста, за учење од својих родитеља у најранијем раздобљу живота. Ако се гушче излегне код неке квочке, оно ће опонашати њен начин кретања и тражења хране. Мани је у овом пасусу, дакле, тврдио да је полни идентитет код људи последица „утискивања“, из чега је произишло то да се он може произвољно стварати. На томе је, у наставку своје књиге, инсистирала и Милетова. Она је, одмах након овог цитата, објаснила како је Мани, наводно, непобитно утврдио да су језик и род типични „пример утискивања код људи“ (Money, 1965: 13), који се дешавају већ у првих осамнаест месеци. Како нам тумачи Милетова, родитељи се својим бебама обраћају као родно одређеним бићима („Наш слатки синчићу“, „Наша дивна девојчице!“), према њима се односе тачно на одређени, родно стереотипни начин (од облачења, до давања играчака), и то тобоже утискује у сасвим малу децу пожељно родно понашање и ствара њихов родни идентитет (Millet, 1970: 31). Због тога, тврди Милетова – а не због некакве биологије – дечаци и јесу активнији и агресивнији, а девојчице мирније и сарадљивије (Millet, 1970: 31).

Поведени, дакле, за тим теоријама, као и ауторитетом др Манија и Џон Хопкинс универзитета, Рајмерови су, када је Брус имао 17 месеци, отишли код Манија и замолили га за мишљење. Мани је рекао да је наступио последњи тренутак да се Брус почне васпитавати као девојчица, пошто након друге године дете постаје неповратно „закључано“ у свој род. Брусу су са 22 месеца уклоњене мошнице, па је свој други рођендан прославио као – Бренда.

Бренда је доследно подизана као девојчица. Родитељи су се око тога веома трудили, уз пуну подршку окружења. “Ја сам заиста покушала, заиста сам дала све од себе да је научим да буде дама”, објашњавала је њена мајка, Џенет Ример (СВС, 2004). Облачила ју је као девојчицу и доследно учила свим уобичајеним женским улогама. Бренда је добијала поклоне типичне за девојчице – лутке, моделе кућа и намештаја, шминку итд. Третирана је као девојчица и добијала васпитање типично за „традиционалистички“ модел подизања девојчица.

Међутим, Бренда се, и поред свег труда околине, није понашала као девојчица. Лутке и остале „женске“ играчке остављала је да леже нетакнуте, а стално се, упркос свим ограничавањима, играла братовљевим „мушким“ играчкама – аутомобилима, мачевима, пиштољима... Дружила се првенствено са дечацима, причала о дечачким темама и понашала се као дечак. Ма колико се њена мајка упињала, Бренда није, као остале њене вршњакиње, обраћала пажњу ни на своју косу, ни на своје хаљине, ни на свој изглед. „Бренда“ се и сама доцније сећала да је од самог почетка имала nelaгоду као девојчица. „Знаш на шта личи девојчица уопште (...), као и шта је то дечак. И сви ти говоре да си девојчица. Али, кажете себи: `Ја се не осећам као девојчица`. Мислите да девојчице треба да буду нежне и да воле ствари за девојчице – чајанке и друге такве ствари. Али ја волим да радим ствари које раде дечаци. (...)` Можда треба да будем као ова девојчица овде, али ја све радим као што ради овај дечко овде, мислим да морам бити управо то` “(Colapinto, 1997)⁹.

Доктор Мани, који је имао стални увид у васпитање и одрастање „Бренде“, не само да није уочио ову дететову „nelагоду“, већ је систематски игнорисао све знакове који су могли указати да са његовом теоријом нешто није у реду. Штавише, када је дете напунило девет година (1975) Мани је објавио тријумфалан чланак у *Архиву сексуалног понашања* (Money, 1975). Ту је тврдио да је његов експеримент Џоан/Џон (како је он именовао Бренду/Бруса), у потпуности поткрепио његову основну тезу. “Дететово понашање је такво да потпуно јасно говори о активној девојчици, за разлику од дечачког понашања њеног брата близанца” (Money, 1975). Др Мани је, након овог чланка, постао апсолутни херој читавог родног феминизма. Рачуна се да је под утицајем овог научног „тријумфа“, око 15.000 деце, током следећих

⁹ И брат близанац, Брајан, је сведочио да се Бренда/Брус од самог почетка, без обзира на сво васпитање, понашала као дечак. «Једина разлика између њега и мене била је да сам ја имао више косе», сећао се он (СВС, 2004).

деценија, подвргнуто сличном третману, широм света (Colapinto, 1997).

Оно што је дуго остало скривено од јавности, међутим, била је истина да се јадно дете веома лоше осећало и да је, с годинама, бивало све несрећније. Бренда је одударала и од дечака и од девојчица, тако да није била прихваћена ни у једној групи. Имала је проблематичан полни идентитет и маштала о томе да кад порасте постане мушкарац са брковима и спортским колима. Пошто се и у школи понашала чудно, слата је код психолога и психијатара. Али, они су је, под упливом др Манија, упућивали да „активније ради на изградњи свог женског идентитета“. Када је требало да уђе у пубертет, др Мани је наложио да Бренда почне да прима женске хормоне. Но, и поред тога што су јој расле груди, „Бренда“ се и даље није осећала женом. На крају је свима, осим др Манију, постало јасно да је експеримент пропао. Отац је, најзад, 1980. године – дакле, када је Бренда имала 14 година – одлучио да „Бренди“ саопшти истину. Бренда је то дочекала са великим олакшањем и одмах одлучила да постане Дејвид¹⁰.

Међутим, коначни неуспех „Џоан/Џон“ експеримента готово две деценије брижљиво је сакриван од научне заједнице. Тек крајем деведесетих јавност је сазнала за истину о „активној девојчици“. У међувремену, концепција пола/рода као „друштвене конструкције“ постала је опште место родних (женских, феминистичких) студија на универзитетима. Генерације социолога, политиколога, педагога..., излазило је са универзитета у уверењу да жена има више међу педијатрима и васпитачима зато што им, док су девојчице, традиционалистички родитељи стављају у руке лутке, док пак мушкараца има више међу војницима и инжењерима, зато што их патријархалне деде и бабе снабдевају мачевима и дрвеним коцкама. Ови дипломирани стручњаци за друштвена питања су, затим, ту концепцију уносили и у средњошколску наставу – видели смо да се онај млади брачни пар из Шведске управо у гимназији упознао са феминистичким идејама и решио да од свог детета крије пол, како би га „ослободно родних стереотипа“. Како виша средња класа управља савременим друштвом, ова је концепција, најзад, постала и део политичког пројекта администрације. Бирографија је у свој дневни ред ставила и задатак да, променом начина на који се у буквару приказују маме и тате, произведе „девојчице-пустоловке“ и „осећајне дечаке“, како би полни распоред међу занимањима био „уравнотеженији“.

¹⁰ Дејвид се доцније, након операција и хормонског третмана, оженио, али је извршио самоубиство када га је жена напустила.

Наравно да је по среди узалудан посао. Као што се од Бруса није могла направити Бренда, тако се и од девојчица не могу направити „освајачи-ратници“, а од дечака „принцезе“. Чим они Швеђани пусте дете да се слободно игра са вршњацима, дограбиће неки штап и придружити се дечацима (ако је реч о дечаку), или умотати у џемпер неко штене и упарити се са девојчицом (ако је реч о девојчици). (А онда ће са другарицом или друговима да пишки и „тајна“ дететовог „рода“ – у овом бесмисленом експерименту – биће аутоматски разрешена). Социјални инжењеринг по правилу је тешко и неизвесно предузеће. Али *родни инжењеринг* – задатак који је нека елита први пут у историји људске врсте себи дала, работа је са много извеснијим крајем. Истим оним какав је имао и „Џоан/Џон“ експеримент доктора Манија. Једино остаје неизвесно колико ће овај колективни експеримент коштати и које све трагичне последице он може имати.

ЛИТЕРАТУРА

- Bernard, Shirley (1975): „Transcending Sex Role Stereotypes: Mariage and Motherhood, in *Today's Women*. Washington: Voice of American Forum Series.
- Благојевић, Марина (1991): *Жене изван круга: професија и породица*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- CBC (2004): „David Reimer: The boy who lived as a girl“, *CBC News Online*, May 10, 2004, <http://www.cbc.ca/news/background/reimer/>
- Colapinto, John (1997): „The True Story of John/Joan“, *The Rolling Stone*, December 11, 1997, pp. 54-97 <http://www.infocirc.org/rollston.htm>
- Geary, David. C (2002a): „Sexual selection and human life history“. In R. Kail (Ed.), *Advances in child development and behavior* (Vol 30, pp. 41-101). San Diego, CA: Academic Press <http://web.missouri.edu/~gearyd/LifeHisPDFfinal.pdf> (20026). „Sexual selection and sex differences in social cognition“, in A. V. McGillicuddy-De Lisi & R. De Lisi (Eds.), *Biology, society, and behavior: The development of sex differences in cognition*, pp. 23-53. Greenwich, CT: Ablex/Greenwood. <http://web.missouri.edu/~gearyd/Socialcognitionformat2.pdf>
- Кандидо-Јакшић, Маја (2002): „Социјално-психолошки и политички

- контекст полних стереотипа“, *Нова српска политичка мисао*, Посебно издање 2/2002: *Полни стереотипи*, стр. 39-62. (1985): „Идеалан мушкарац и идеална жена“, *Социологија*, 37, 149-173.
- Милет, Кејт (Kate Millett): (1981(1969)): „Теорија политике полова“ (извод из *Sexual Politics*), *Марксизам у свету*, год. 8, бр. 8-9, стр. 168-184.
- Millett, Kate (1970(1969)): *Sexual Politics*. New York: Doubleday.
- Мићуновић, Драгољуб (2009): Излагање на дебати “Родна равноправност у Србији - шансе и препреке”, одржане 10. априла 2009; http://www.politickiforum.org/index.php?vrsta=tribina&kategorija=&tekst=22&naredba=prikaz&br_stranice=#497. (2005): „Мушки злочин и извињење“, у *Манирање мизогиније у Србији – дискурси и праксе (II том)*, ур. Марина Благојевић, стр. 575-589. Београд: Ажин.
- Money, John (1975). „Ablatio penis: normal male infant sex-reassigned as a girl“, *Archives of Sexual Behavior*. 1975 Jan;4(1):65-71. (1965): „Psychosexual Differentiation“, in J. Money (Ed.), *Sex research: New developments*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Nicolson, Nancy A. (1987). Infants, mothers, and other females. In B. B. Smuts, D. L. Cheney, R. M. Seyfarth, R. W. Wrangham, & T. T. Struhsaker (Eds.), *Primate societies* (pp. 330-342). Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- НСПЖ (2008): *Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање равноправности полова (2009 - 2015)*. Београд: Влада Србије http://www.minrzs.gov.rs/cir/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=27&Itemid=233
- Pitcher, Evelyn Goodenough and Lynn Hickey Schultz (1983): *Boys and girls at play: The development of sex roles*. South Hadley, MA: Bergin and Garvey.
- ПРС (2005): *Превазилажење родних стереотипа у основном образовању*. East East Program, Foundation Open Society Institute. Подгорица: Женска Акција. http://www.civilnodrustvo.ba/files/docs/biblioteka/knjige/Prevazilazjenje_rodnih_stereotipa_u_obrazovanju.pdf
- Pryce, Christopher R. (1995). Determinants of motherhood in human

and nonhuman primates: A biosocial model. In C. R. Pryce & R. D. Martin, & D. Skuse (Eds.), *Motherhood in human and nonhuman primates: Biosocial determinants* (pp. 1-15). Basel: Karger.

Рјенкур, Амори де (Amaury de Riencourt) (1998(1974)): *Жена и моћ кроз историју* (Sex and Power in History), том 1. Београд: Верзал прес.

Rossi, Alice (1964): „Equality Between the Sexes: An Immodest Proposal“, in: Lifton, R. J (ed.), *The Women in America*, Boston: Beacon Press.

Sommers, Christina Hoff (2001): *War against Boys: How Misguided Feminism Is Harming Our Young Men*. Clearwater, Florida: Touchstone Books. (1994): *Who Stole Feminism?: How Women Have Betrayed Women*. New York: Simon and Schuster.

Slobodan Antonic
Faculty of Philosophy
Belgrade

SOCIALIZATION AND FEMINISM: ERRORS OF THE ONE PROJECT

Summary: *In this work, author critically reflects the usual matrix of explanation and recommendations of feminist theorists and sociologists that “internalization of woman’s marginality, her social defining of inferiority is achieved by learning of sexual role”, as well as the idea that this requires the complete change of system of values in private and public realm. Reconstruction of gender roles through government’s mechanism, system of upbringing and education, is not the idea from this region yet composing part of opinion of political and social elite of the countries which are at the core of the world system. The conception that “gender roles” are typical cultural (social) construction producing desirable behavior is so widespread that examples of bizarre “gender liberation” of children emerged.*

Social engineering is in itself difficult and unpredictable enterprise. Yet gender engineering- a mission which new elite tasked itself first time in the history- is a work with more predictable end.

Key words: *woman’s marginalization, gender roles, socialization, gender engineering*

ТЕОРИЈСКО-ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ ПОЛИТИЧКЕ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ МЛАДИХ

Сажетак: У првом дијелу рада аутор излаже теоријско одређење феномена младих и политичке социјализације. Потом указује да су се развили разни теоријски приступи за истраживање политичке социјализације. Пажњу фокусира на приступе који су усмјерени на проучавање фактора који доприносе стабилности и одржавању политичког система. Посебно се наглашава значај односа политичке културе и социјализације, и у том контексту разматра генерацијска хипотеза и хипотеза животног циклуса, те њихов значај за истраживања проблема младих у транзиционим друштвима.

У другом дијелу рада пажња се усмјерава на питање да ли је у нашем друштву на дјелу конституисање грађанина или превлађује поданички менталитет. Ова питања повезује са проблемима односа традиције и иновације. На крају рада износи се листа основних питања која су значајна за емпиријско истраживање политичке социјализације младих.

Кључне ријечи: млади, социјализација, политичка социјализација, теоријски приступ, хипотеза, традиција, иновација, друштвени активизам.

Сваком теоријско-хипотетичком оквиру поставља се захтјев да омогући долажење до нових теоријских и практично корисних сазнања, те да буде прилагођен за извођење егзактних истраживања. Циљ овога рада је да прикаже теоријско-хипотетички оквир за истраживање политичке социјализације младих, са фокусирањем пажње на друштвени контекст, теоријско-методолошке приступе за истраживање, те хипотетичке ставове и оквирна питања значајна за истраживање. Познато је да су неки људи заинтересовани за политику а неки нису. У вези с тим кључно питање је шта треба чинити да што већи број људи буде заинтересован за политику. Ово питање указује на значај политичке социјализације грађана, посебно младих. Осим тога подразумијева се да је политичка социјализација везана је за позитиван

однос појединаца према политици и да је као процес актуелна у сваком друштву.

Најмање што се може очекивати од аутора било ког рада јесте да прије започињања анализе покуша одредити основне појмове које користи у раду. Уколико то не би било учињено, постоји опасност од неспоразума, вишезначности и могућности различитог тумачења изнесених ставова. У том смислу битно је одредити шта ће се у овом раду подразумевати под појмовима *млади* и *политичка социјализација*. Наравно тешко је дефинисати било који појам. Појмови се различито употребљавају, различито схватају. То је разумљиво, јер се они непрекидно садржајно богате. У томе треба тражити разлог што се многи појмови избјегавају дефинисати.

Код социолога постоји висок степен сагласности да су млади специфична друштвена група. Међутим, када се наводе карактеристике ове групе, онда су присутне значајне разлике код теоретичара. Многе теоријске тешкоће могу бити превазиђене ако се прави разлика појмова „млади“ и „омладина“. Ову разлику одредила је Анђелка Милић.¹ Истицање разлике значајно је зато што се разграничавају биолошки и друштвени чиниоци код диференцирања омладине као специфичне друштвене групе. Када се употрејеби термин „млади“ мисли се на скуп особа које се налазе у специфичној фази животног циклуса. Кроз ову фазу пролази свака људска јединка. У том смислу млади су универзална појава за све појединце у свим друштвима. Појам „омладине“ означава специфично историјско одређење младих. Овим појмом младе особе се друштвено дефинишу, смјештају се у друштвени простор гдје се друштвено регулише и усмјерава процес њиховог сазријевања. Настанак омладине у том смислу везује се за капиталистички друштвени поредак.²

---

¹ Погледати: Милић, А. (1987): *Загонетка омладине*. Београд: ЦИД, Загреб: АДИС

² Више о феномену младих погледати у студијама: Brake, M. (1984): *Sociologija mladinske kulture u mladinskih subkultur*. Ljubljana, KRT; Erikson, E. – ed. (1965) *The Challenge of Youth*. New York: Anchor Books; Gillis, J. R. (1974): *Youth and History*. New York, London: Academis Press; Mannheim, K. (1972): *The problem of generation*, in Mannheim, K.: *Essays on the Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul; Manning, P. T., Truzzi, M. – eds. (1972): *Youth and Sociology*. New Jersey: Prentice Hall; Mays, J. B. (1965): *The Young Pretendens*. New York: Schocken Books; Musgrove, F. (1965): *Youth and the Social Order*, Bloomington, London: Indiana University Press; Милић, А. (1987): *Загонетка омладине*, Београд, Загреб: ЦИДИД/ИДИС; Обрадовић, В. (1987): *Друштвени положај омладине*. Београд, Загреб: ЦИДИД/ИДИС; Rosenmayr, L. (1979): *Youth and Society*. *Current Sociology* 27(2/3): 7-128; Ule, M. (1987): *Mladina in ideologija*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Млади се од стране друштва посматрају као одређена демографска категорија која се припрема за интегрисање у друштвени живот. Када се оствари ова интеграција активирају се потенцијали које млади носе са собом. Доба младих престаје са стицањем личног и социјалног идентитета. Али, и прије уласка у свијет одраслих млади имају захтјев за учествовањем и боре се да буду признати. У тој борби они посједују велику енергију и она увијек има циљ да млади буду једнаки са другима. Борба младих везана је и са њиховим идеолошким профилем. Он се у крајњој линији своди на приклањање промјенама. Прилагођавање младих није њихова суштинска карактеристика, па ако се то и догађа биће то, углавном, у времену када се улази у свијет одраслих. Наравно, младе увијек не карактерише прогресивност јер су ипак споља подложни манипулацији. Без обзира на ову околност у одликама идеолошког профила младих, истичу се пријатељство, поштење, љубав, знање, праведност. Постојање различитих идеолошких профила указује да је за младе као друштвену групу карактеристично и генерацијско структурирање које је секундарни вид социјалне стратификације. О структурирању младих може се говорити и у другом смислу (ученици, студенти, градска омладина, сеоска омладина итд.).

Основни проблем за омладину у нашем друштву је раст незапослености, што битно успорава њихово социоекономско осамостаљивање. Дакле, млади се све више задржавају у зависном положају. Разумије се да то негативно утиче на укључивање младих у јавне сфере, посебно у политику. Тако се млади знатно потискују од мјеста одлучивања, без обзира што су им начелно призната сва грађанска права. Млади се све више у поодмаклом младалачком добу припремају за зрело доба уз прећутну тежњу да се не уплићу у важне друштвене послове. Они на такву ситуацију реагују на разне начине. Један од начина реаговања је повлачење у засебне субкултурне обрасце живљења и релативно непроблематично прилагођавање датом друштвеном контексту. Досадашња истраживања³ показала су

³ Погледати у студијама: Ђурашиновић, П. и сарадници (2007). Перспективе младих у Републици Српској. Бања Лука: Правни факултет; Милосављевић, Б., Душанић, С., Дробац, М., Турјачанин, В. и Зечевић, И. (2005). Проблеми и потребе младих града Бања Лука. Бања Лука: Друштво психолога Републике Српске; Ђурашиновић, П., Бранковић, Д. и Ристић, Л. (2008). Млади и вриједности у локалној заједници, Бања Лука: Институт за филозофију и друштвена истраживања, Филозофски факултет; Душанић, С. (2007). Религиозна оријентација и научена беспомоћност адолесцената. Бања Лука: Центар за културни и социјални опоравак; Савић, Ј., Милосављевић, Б., Бранковић, Д., Димитријевић, С. и Ђурашиновић, П. (2003). Млади Републике Српске (БиХ) на почетку XXI вијека. Бања Лука: Филозофски факултет и НВО Здраво да сте;

да код младих опада потреба за друштвеним ангажовањем и да постоје разлози за постављање хипотезе о присуству наученог неактивизма код младих. Постоји и другачије реаговање младих на постојећу ситуацију. То је реаговање отвореним бунтом и манифестовање различитих облика девијантног понашања. Сви наведени облици значе да се велики број младих дистанцира од свијета одраслих, а то има за посљедицу успоравање процеса њиховог друштвеног интегрисања. Убрзавање процеса друштвеног интегрисања младих битно је не само ради њихових будућих него и садашњих потенцијала. Савремена друштва су заинтересована за младу генерацију као ону која ће донијети промјене нужне за друштвено прилагођавање све динамичнијем свијету. У нашој друштвеној ситуацији млада генерација не може наслиједити друштвену заоставштину старе генерације и нужно је упућена на радикалне друштвене промјене. Они су друштвена група која је посебно пријемљива за нове идеје и услове. Супротно младој генерацији, старе генерације ће јако споро мијењати оно што су некада градили са највећим полетом.

Омладина је постала општи оквир социјализације младих за живот у модерном друштву. Процеси социјализације одвијају се у интеракцији међу младима. Наравно, то не значи да не постоји интеракција са одраслима и родитељима, али ова интеракција нема кључни значај. Процес социјализације добија специфичне карактеристике у животном добу када настаје раскорак између физичке и психичке зрелости младих људи и њихове социјалне несамосталности и зависности. То је доба између пубертета и званичног стицања пунољетности. Карактерише га најинтензивније социјално прилагођавање, као и отпор младих постојећим институцијама у које треба да се укључе. Овај отпор постаје јачи уколико се продужава статус економске и социјалне зависности младих људи, а врло често је праћен фрустрацијама и кризама. У овом контексту настају специфичне омладинске поткултуре преко којих се настоји превазићи социјална, политичка и економска зависност од одраслих. Разумије се, овај контекст битно утиче на процес социјализације младих. Посебне тешкоће настају у друштвима која прелазе из социјалистичког

Савић, Ј. (2000): Активност и мотивација. Бања Лука: Арт принт; Савић, Ј. и сарадници (2000): Траума и депресивност адолосцената након рата, у Дјеца у рату и после рата. Бања Лука: Филозофски факултет; Савић, Ј., Милосављевић, Б. и Димитријевић, С. (2002): Мишљења и ставови младих РС о себи и будућности. Бања Лука: Филозофски факултет; Шијаковић, И. (2004). Животна тескоба и вредносни профил младих у Републици Српској, Социолошки годишњак бр. 1; Чекрлија, Ђ., Турјачанин, В. и Пухало, С. (2004), Друштвене оријентације младих. Бања Лука: Национални институт за борбу против наркоманије.

друштва у капиталистичко. Овдје је увијек битно питање колико се у таквим условима развија партиципативна култура, односно осјећање политичке компетенције. Прије разматрања ових питања потребно је одредити појам политичке социјализације.

Дефиниције социјализације својствене социолозима истичу важност ове појаве за оспособљавање човјека за друштвени живот. Треба имати у виду да се људска јединка рађа као беспомоћно биће, али у себи садржи могућност да се развије много више од других врста. Људи формирају социјални карактер који обезбјеђује да се одрже социјални односи. За тај процес кључна је социјализација. У процесу социјализације јединка учи да се понаша у складу са потребама осталих чланова друштва и тако буде прихваћена.

Социјализација је сложен процес социјалне интеграције појединаца у различите контексте друштвене стварности. Пошто се проучава у различитим научним дисциплинама то је разумљиво да постоји велико шаренило појмовног одређења социјализације. За социологију је карактеристично тумачење социјализације као учење друштвених улога. Ово одређење, као и одређења у другим научним дисциплинама, свакако су једнострана. „Цјеловита дефиниција појма социјализација односи се на континуиран процес животног трајања који се остварује у свакодневной пракси, а током којег и путем којег појединац, интернализујући социокултурне садржаје које му његово окружење преноси, формира властити идентитет и постаје делатни члан друштва“ (Томановић, 2007:526). Из дефиниције је видљиво да социјализација није крајње исходиште нити резултат, већ је процес који траје колико и живот појединца. Социјализација је сложен процес чије су основне компоненте процес преношења (трансмисија) и усвајања (интернализација) социокултурних садржаја. У том процесу се као значајни елементи наводе фактори контекста, садржај, средства и методи, агенси, резултати и ефекти. Наведено одређење социјализације претпоставља плурализам различитих приступа у истраживању. Плурализам одређења социјализације условљавају и различити облици социјализације. Наша анализа односи се на политичку социјализацију.

Највећи број аутора приписује термин *политичка социјализација* Хајману. Термин обухвата значења која су садржана у одредницама *увјекбаване грађанства, васпитање за јавни живот*. Наравно садржај одреднице *политичка социјализација* данас је знатно проширен. Политичка социјализација обухвата свјесно, циљано преношење

политичких оријентација и образаца понашања, као и друге облике политичког учења који се одвијају ненамјерно, несвјесно. Израз такође обухвата индивидуална искуства која по природи нису политичка али значајно утичу на политичко понашање.

У новије вријеме проблеми политичке социјализације посебно се истражују у социологији, политикологији, психологији и педагогији. Развили су се разни теоријско-методолошки приступи. Са најширег гледишта они би се могли свести на двије основне групе: 1) шири (макро, системски), 2) ужи (микро, индивидуални). Шири приступ узима политички систем као основну јединицу анализе. Усредсређен је на проучавање фактора који доприносе стабилности и одржавању политичког система. Везује се за колективне оријентације људи ка основним елементима политичког система. Индивидуални приступ истраживања ставља нагласак на појединца као основну јединицу анализе. Ове двије истраживачке оријентације не посматрају се као супротстављене. То су комплементарни приступи у проучавању социјализације.

Још увијек не постоји цјеловита теорија политичке социјализације. За сада постоје опште генерализације које се ослањају на два међусобно повезана теоријска оквира. Први од њих су системске концепције политичког понашања. Постоје два модалитета ових концепција: 1) концепција стабилности или одржавања система, 2) концепција персистентности система. Ове концепције политичку социјализацију тумаче као механизам који утиче на интегритет и одржање политичког система. Полазећи од хипотезе о стабилности система сматра се да политичка социјализација преношењем наслеђа политичке културе функционише као механизам стабилизације система и тако обезбјеђује његов континуитет. Могућности промјене не занемарују се у потпуности али јој се не поклања велика пажња.

Други правац говори о диспозицијама које омогућавају политичким системима да трају упркос унутрашњим конфликтима и проблемима. Конфликти и проблеми постоје из простог разлога што сви захтјеви припадника друштва не могу бити испуњени. Дакле, пажња се фокусира на истраживање коријена и услова постојања и развоја подршке грађана.

За нашу анализу значајна је „теорија политичке расподеле“, која фокусира пажњу на вриједности и понашања која су важна за друштво. Додуше, она је најчешће усмјерена на истраживање политичког понашања одраслих. С гледишта ове теорије агенси социјализације

емитују импулсе које онај кога социјализују у већем или мањем степену опажа. Наравно, велики дио младих припада овој категорији. Нагласак је стављен на улогу агенса, а то значи да се социјализација посматра као једносмјеран однос између преносилаца и појединаца који имају улогу прихватања понуђених садржаја.

Средином седамдесетих година прошлог вијека јавили су се нови правци са критиком недостатака у објашњавању политичких промјена и конфликта. Промјене се односе на схватање улоге појединаца у процесу политичке социјализације, помјерање нагласка са агенса политичке социјализације на сам процес. Такође се нагласак ставља на проширивање истраживачког поља изван традиционалних узрасних група и агенаса социјализације. Нови правци се, дакле, супротстављају поимању појединца као пасивног објекта. Сматра се да појединац у процесу социјализације има важну улогу. Он активно трага за одређеним стимулусима, а избјегава друге. Осим тога, појединац вреднује информације од агенаса и при томе може да се не слаже са њима. Ово је посебно битан момент када су у питању млади. Код младих је погрешно политичку социјализацију посматрати као процес трансакције. Она се треба посматрати, прије свега, као процес интеракције.

У новим теоријским правцима такође се утемељује оријентација да се истраживање усмјерава на све узрасне групе и нове агенсе социјализације. Проучавање се проширује на цио животни циклус. Полази се од претпоставке да постоје промјене у људском искуству које утиче на њега, а дешавају се кроз цио људски живот. Оно што се за ове приступе може констатовати као замјерка јесте да је политичку социјализацију потребно проучавати у контексту шире друштвено-економске и историјске позадине друштва. Дакле, потребно је појачати социолошки нагласак.

Пошто смо се оријентисали на младе то значи да је за нас битно питање „критичног периода“ у политичком развоју појединца. У којем је животном добу појединаца најинтензивнији процес политичког учења? Преовлађује мишљење да је политичка социјализација дугорочан процес и да се одвија током цијелог живота. Такође се сматра да је најбитнији период дјетињства. Од античких времена сматрало се да са политичким образовањем грађана треба почети врло рано. Дјеца која раније развијају позитивна осјећања према власти и владајућем поретку одрасти ће као људи чије је повјерење тешко пољуљати.

У првим истраживањима политичке социјализације интересовање истраживача било је ограничено само на дјецу у раном школском узрасту и донекле у раној адолесценцији. Резултати истраживања проведених на дјечи показују да се стицање политичке оријентације може везивати за период од седме до тринаесте године. Дакле, у том периоду може бити формирана смислена слика политичког свијета. Зато се овај период често назива „критичним периодом“ политичке социјализације. За тај период битно је питање шта се учи у току ране политичке социјализације, а за нашу тему најбитније је шта се преноси даље, односно какав је утицај ранијих искустава и учења на политичке оријентације и понашања у старијем добу омладине (проблем „трансфера“).

Процеси политичке социјализације одвијају се у одређеном социјалном окружењу које служи као основа за усвајање одређених политичких оријентација. У великој мјери врсту политичког искуства одређује припадност одређеној култури, групи и друштвени положај појединаца. Политичке оријентације зависне су, прије свега, од вриједносног система који превлађује у друштву као цјелини и политичке културе датог друштва. Однос политичке социјализације и политичке културе посебно је значајан да се с правом може говорити о културном приступу политичкој социјализацији. Основне хипотезе овог приступа су генерацијска хипотеза и хипотеза животног циклуса.

За разумијевање генерацијске хипотезе потребно је претходно одредити шта ће се подразумевати под појмом „генерација“. Најчешће се мисли на групу која настаје на основу заједничког искуства одређеног друштвеног периода и фазе животног циклуса. Концепт генерације је користан у социологији за објашњење кључних друштвено-историјских процеса. Вриједности генерације настају у одређеним друштвеним околностима у којима она одраста. У неким периодима развоја друштва интензивно се припремају будуће генерације за политичко дјеловање. Ако генерацију посматрамо као старосну групу смјештену у друштвено-историјски процес онда се лако запажа да процес друштвених промјена одваја једну генерацију од друге. Уколико је промјена бржа утолико су већи изгледи да генерацијске групе стварају сопствени стил. У најширем смислу генерација је скуп особа приближно истих годишта рођења. Њихово одрастање и сазријевање одвија се под утицајем карактеристичних друштвених и историјских околности. Питање: да ли су историјски чиниоци имали утицај на формирање политички активне генерације?

Марвин Ринтала наглашава кључни утицај историјских чинилаца на формирање активне политичке генерације, а утицај фактора узраста умањује, односно сматра мање битним у односу на историјске чиниоце.

У друштвима у транзицији посебан значај има посматрање младе генерације из генерацијске перспективе. Добра примјер могу бити млади, посебно студенти у Србији. У овом случају може се поставити хипотеза „да друштвене промјене представљају генерацијске промјене“. Истраживања студентских протеста током деведесетих година показују да је генерацијска политика била присутна на просторима Србије. (Милић, Чичкарић: 1998)

Генерацијска хипотеза претпоставља да политичка култура представља систем релативно трајних вриједности и ставова, образаца понашања и слично, а који настају културно условљеним учењем и преносе се са генерације на генерацију. Политичке оријентације људи различите су од друштва до друштва и појединих култура, а ове разлике одсликавају разлике у њиховим социјализацијским искуствима. Формирана искуства појединих генерација имају дугорочан ефекат. Политичке вриједности сваке генерације одсликавају друштвене прилике које су владале у периоду њихове политичке социјализације из доба младости. Рано научени аспекти политичке културе отпорнији су на промјене. Зато се политичка култура не мијења брзо. Њени кључни аспекти могу постојати дуго и када се промијени систем, институције и владари. Када се дешавају промјене оне се прво прихватају међу млађим генерацијама које се социјализују у измијењеним друштвеним условима. Дакле, друштвени преврат не значи истовремену промјену политичке културе, за коју је потребан дужи временски рок.

Хипотеза животног циклуса, за усвајање одређених врста вриједности, наглашава важност појединих периода у оквиру животног циклуса појединаца. Ова хипотеза такође наглашава утицај старења на промјене вриједности. Разлике у политичким ставовима настају између припадника различитих генерација зато што су одређене политичке вриједности својствене одређеном добу. Тако се претпоставља да су људи у младости либералних увјерења, склонији радикалним рјешењима, отворенији ка промјенама. За разлику од младих старији су склонији политичком конзервативизму. У процесу старења дешавају се промјене код људи тако што они постају све сличнији својим очевима. Ове промјене у оквиру животног циклуса појединаца имају тенденцију уједначавања на генерацијском нивоу. Дакле, постоје сталне карактеристике људског животног циклуса.

Ова хипотеза сугерише да је неизвјесна ресоцијализација у условима одржавања старе политичке културе. Она је извјесна тек у току смјене генерација.

Дакле, генерацијска хипотеза ставља акценат на политичке догађаје и историјске околности у вријеме сазријевања младих у друштву. Хипотеза животног циклуса наглашава важност појединих периода у току животног циклуса. Ове хипотезе најчешће су супротстављене један другој. Додуше, постоје и покушаји да се супротстављене хипотезе интегришу (нпр. у концепцијама брачног пара Браунгарт). Наравно, постојање различитих хипотеза углавном је условљено карактеристикама друштва које се истражује. Тако хипотеза животног циклуса највећу примјену има у друштвима која се спорије мијењају. Генерацијска хипотеза значајна је за она друштва у којима се дешавају брзе промјене.

Када се претходна разматрања узму у цјелини може се извести општа претпоставка је да су генерацијски ефекти и ефекти епохе значајнији фактор политичке социјализације од ефекта животног циклуса. Процес формирања политичких ставова млађе генерације је више условљен актуелним друштвеним контекстом него што је под утицајем искуства старијих. Ова хипотеза примјерна је за истраживање политичке социјализације у транзиционим условима. Дакле, хипотеза претпоставља одређени друштвени контекст. Ријеч је о структуралним промјенама и транзицији друштва. Проблеми друштва у транзицији везани су за економску депривираност, сиромаштво, незапосленост, политизацију свакодневног живота, неизвјесну будућност и борбу за преживљавање. Међугенерацијски односи су снажно под утицајем друштвених промјена. Ти односи мијењају се у свим сферама. Видљива је промјена у породици, јавној сфери, школи, друштвеним институцијама, на радном мјесту. Генерацијски критеријум постаје битан за будућност транзицијских друштава. У настајућем друштву повећавају се могућности за економску иницијативу. Такве могућности произилазе из тржишне економије. Може се претпоставити да ће те могућности више интересовати млађе генерације него старије. Чак се може претпоставити да ће старије генерације платити високу цијену (постаће сиромашни пензионери, незапослени у посљедњем периоду радног вијека, и сл.). У таквој ситуацији може се претпоставити реверзибилни процес у којем млађе генерације учествују у процесу политичке ресоцијализације старијих.

Битно питање које треба размотрити, везано за политичку социјализацију је: да ли је у нашем друштву на дјелу процес конституисања грађанина или превлађује поданички менталитет. Наша претпоставка је да превлађује поданички менталитет. Друга претпоставка је да се у процесу политичке социјализације врши замјена самоидентификације ми-идентификацијом. Трећа претпоставка је да постојећи модел политичке социјализације подржава обнову ауторитарног поретка.

Прва хипотеза је кључна и захтијева образложење. Наиме, познато је да се у теоријским дискурсима и здраворазумским расправама често актуализира питање чувања традиције. Спорно је шта треба развијати у традицији, а поготово шта треба превазићи, јер није корисно или је чак штетно. На примјер, упадљиво се намеће тема слободарске традиције. То је свакако потребно. Међутим, слободарска традиција везана је за борбу против страног освајача. Ако се слобода на то сведе, онда је то уско схватање слободе. Такво схватање слободе може утицати да се не види и поданичка традиција. На нашим просторима кроз дугу историју развијао се менталитет поданика. Дакле, наша слободарска традиција, када је у питању страни освајач, ограничава нам дух да поставимо хипотезу да је наша традиција и традиција поданика.

Феудално друштво и његова култура конституисали су тип поданика, слијепог покорника. Савремено грађанско друштво афирмисало је грађанина, насупрот средњевјековном поданику. Грађанин је активно политичко биће које се свјесно односи према политичким институцијама. Када се у Европи поданичка свијест превазилазила и стварала грађанска свијест, тада су се и на нашим просторима развијали почетни видови конституисања грађанске свијести. Тада се поданичка свијест манифестовала као снажна сила супротстављања промјенама. Али, на том путу, прије него што је поданичка свијест превазиђена, десила се социјалистичка револуција. Она је преокренула један облик процеса прерастања у свјесног грађанина. Но, тај процес био је спор и са slabим дометима. Наиме, у прошлом систему поданичка традиција је обезбиједила изванредне услове егзистенције бирократизма. Моћни системи у поданичким структурама градили су своју моћ на немоћи поданика. Постојало је „самоуправљање“ али не и моћ смоуправљача. Постојала је децентрализована власт, а централизовани неформални центри друштвене моћи.

Поданичка свијест није ишчезла ни у наше вријеме, када се дешавају значајне политичке промјене. На политичкој сцени одвијају се процеси који могу имати катастрофалне посљедице. Иза тих процеса стоје двије супротне политичке оријентације: политика традиционализма и политика укидања идентитета кроз одбацивање традиције. Зато постоји потреба да агенси социјализације, а посебно образовни систем, буду у супротстављеном односу према наведеним политичким оријентацијама, како би се убрзао процес превазилажења поданичког традиционалног наслијеђа. Другим ријечима, званични систем социјализације потребно је поставити тако да превазилази традиционализам а развија традицију. То је наша полазна теза у вредновању вриједности из прошлости. Она се заснива на претпоставци да је потребна успјешна комуникација између традиције и иновације.

Човјек је традиционално детерминисан, јер ниједна генерација ништа не започиње изнова стварати, него наслјеђује материјалне и духовне производе претходне генерације. Понекада се значај традиције пренаглашава, па се она узима као синоним културе. Наравно, традиција је само дио културе. Култура не садржи само створене вриједности прошлих генерација, него и нове проналаске. Када би се култура поистовијетила са традицијом била би кочница модернизацији. Традиција природно тежи одржању и конзервирању старих вриједности, али њом се често преносе и негативни елементи. Наше је становиште да се не могу прихватити вриједности из прошлости искључиво у оном облику у којем су наслијеђене. Свака мистификација прошлости значи да се губи креативност и да је на дјелу пука реинтерпретација традиције. Али, исто тако погубна је обрнута оријентациј, која одбацује традицију и тежи стварању потпуно нових вриједности. Прихватање традиције искључиво у смислу у којем је наслијеђена из прошлости, значило би остати у прошлости. Обрнута оријентација значила би рушење темеља за будућност. Насупрот томе, оправдано полазиште је успостављање континуитета прошлости и савремености. Неопходно је комуницирање старих и нових вриједности. У том смислу традиција је претпоставка за рађање нових вриједности. Традиција мора бити конституент сваке иновације. Главна функција преношења традиције је утврђивање реда у времену. Зато традиција није препрека за друштвену промјену. Са овим карактеристикама традиције суочавају се млади кроз свој друштвени активизам.

Претпостављамо да је укљученост у друштвене и политичке активности у младости предуслов за такво дуготрајно понашање

и опредјељење током цијелог живота. У току младости људско биће формира осјећај друштвене одговорности, емпатије и алтруизам. Када се ове вриједности усвоје онда не постоје тешкоће њихове инструментализације у односу према друштву и политици. Дакле, када млади прихвате одређене вриједности остварени су битни предуслови да доживљавају јавне друштвене интересе као своје животне циљеве. Међутим, стварност никада није идеална и зато се проблеми не рјешавају изношењем идеалних конструкција, него претходним истраживањем стварности. У емпиријским истраживањима увијек постоји опасност прешироког захвата у прикупљању података. Из тих разлога потребно је фокусирати пажњу на ужи круг питања. У том смислу основна полазна питања за емпиријско истраживање могла би бити:

- како млади перципирају себе и како виде да их перципирају други;
- ко су узорци за младе у изградњи слике о себи (родитељи, наставници, вршњаци, партијске вође);
- ко је највише утицао на формирање младих (родитељи, школа, партије, невладине организације, телевизија, интернет);
- са којом се групом млади највише идентификују (породицом, сродничком групом, групом вршњака) и зашто;
- како млади гледају на ауторитет вође (државног, националног, партијског);
- шта је најважнија дужност грађана (да буде лојалан својој држави; да активно учествује у доношењу важних одлука и да брани грађанска права и слободе);
- како млади перципирају државу (или шта преферирају: правну или патерналистички државу; као механизам заштите против злоупотребе власти и одбране грађанских права и слобода);
- колико млади имају моћи да утичу на важне друштвене и политичке одлуке (какве могућности виде за то у постојећем поретку);
- да ли нижи степен социјализације грађана појачава улогу политичког професионализма;
- колики је степен и какав садржај политичке социјализације;
- какве су могућности убрзавања процеса социјализације;
- какав је однос између политичких оријентација и

социјализације младих;

- да ли се може говорити о доминантној политичкој оријентацији у социјализацији младих;
- са којим степеном активности учествују млади у политичком животу заједнице;
- да ли млади разумију политичку ситуацију заједнице у којој живе;
- који су битни недостаци политичког рада професионалаца и аматера;
- које су вриједности најважније за политички активизам;
- каква је оцјена садашњег друштвеног активизма младих у заједници у којој живе.

На крају овог разматрања, мјесто закључка, указаћемо на потребу преузимања ширих мјера за политичку социјализацију младих. Многа истраживања показала су да у нашем друштву постоји забрињавајуће стање када је ријеч о друштвеном активизму младих. За примјер указаћемо на резултате истраживања у оквиру пројекта *Систем вриједности младих у послеријатном друштву у Босни и Херцеговини*.⁴ Истраживање је показало да испитаници преферирају тврдње са позитивним вриједносним концептом у скали општег активизма, али не са значајним интензитетом. Међутим, вриједности општег активизма, иако су слабијег интензитета, ипак су јаче наглашене од вриједности друштвеног активизма. Показатељи упозоравају да су вриједности друштвеног активизма прилично слабо присутне. Још више, истраживање је показало да су са јачим интензитетом присутне негативне вриједности, то јест вриједности пасивизма.

Дакле, податак који свакако треба да нас забрине је слаба потреба за друштвеним ангажовањем. Тако незнатна већина испитаника прихвата тврдњу да би вољели да се ангажују у рјешавању проблема у средини у којој живи. То указује да се млади више затварају

---

⁴ Пројект Систем вриједности младих у послеријатном друштву у Босни и Херцеговини реализовао је Институт за филозофију и друштвена истраживања Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци, а финансирао Фонд „Отворено друштво“ из Сарајева.

у своју локалну заједницу. Наравно то не мора да указује да код младих превладавају локалистичке вриједности. Посебно је проблематично што је задња на љествици тврдња испитаника да би радо прихватили задужење које их обавезује да се баве важним друштвеним питањима. Осим тога, значајан дио испитаника изјашњава се да не би волео да рјешава друштвене проблеме и да би то радо препустио другима.

У цјелини гледано млади испољавају општи активизам слабог интензитета и друштвени пасивизам. Резултати истраживања указују да постоје разлози за постављање хипотезе о присуству научног неактивизма код младих.

ЛИТЕРАТУРА

- Васовић, М. (1998) „Политичка социјализација и промене политичке културе“, у: *Фрагменти политичке културе*, Београд: Институт друштвених наука.
- Васовић, М. (2008) „Колективна искуства младих у периоду политичких нестабилности и промене оквира колективне идентификације на простору бивше Југославије“, *Социолошки преглед*, број 4: 509-530.
- Голубовић, З. (1994) „Културе у мењању у Источној Европи и Југославији: раскорак између националних и културних образаца“, у: *Култура у транзицији*, Београд: Плато.
- Дјуи, Џ. (1971): *Васпитање и демократија*, Цетиње: Обод.
- Дмитријевич, Н., Н. (2007) „Васпитање и социјализација у савременој Русији: ризици и перспективе“, *Педагогија*, број 3: 362-373.
- Олишин, В. (2002) „Млади и политика“, у: *Млади уочи трећег миленијума*. Загреб: Институт за друштвена истраживања.
- Kluckhohn, C. K. (1951): Values and Value Orientations in the Theory of Actions. In T. Parsons and E. A. Shils (Eds.), *Toward a General Theory of Action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Кузмановић, Б. (1977) „Шетњом у слободу“ у: *'Ајмо, 'ајде сви у шетњу! Грађански и студентски протести 1996/97*. Београд:

Медија центар, ИСИФФ.

- Кузмановић, Б. (1995): *Промене вредности и вредносних оријентација младих*, Београд: Институт за психологију.
- Милић, А. (1986) „Процес политичке социјализације у породици“, у: *Зборник Филозофског факултета, бр. XIV, Серија друштвене науке*, (стр. 141-154). Београд: Филозофски факултет.
- Милић, А. (1987): *Загонетка омладине. Историја и структура омладинске групе*, Београд: ЦИД, Загреб: ИДС
- Милић, А. и Чичкарић, Л. (1988): *Генерација у протесту. Социолошки портрет учесника Студентског покрета 96/97 на београдском Универзитету*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Београду.
- Нинковић, Б. Г. (2004): *Вредносне оријентације младих и одраслих*, Јагодина: Учитељски факултет.
- Пантић, Д. (1997) „Политичка култура и вриједности“, у: *Фрагменти политичке културе*, Београд: Институт друштвених наука.
- Подунавац, М. (1982): *Политичка култура и политички односи*, Београд: Радничка штампа.
- Радин, Ф. (2002) „Вриједносне хијерархије и структуре“, у: *Млади уочи трећег миленијума*, Загреб: Институт за друштвена истраживања.
- Рихтман-Аугуштин, Д. (1974) „Традиционално мишљење“, *Социологија*, број 1/74.
- Rosenmayr, L. (1979): Youth and Society. *Current Sociology* 27 (2-3)
- Систем вриједности младих у послижератном друштву у Босни и Херцеговини* (2007), Бања Лука: Институт за филозофију и друштвена истраживања.
- Томановић, С. (2007). *Одредница социјализација*, у: Социолошки речник, Београд: Завод за уџбенике.
- Feather, N. T. (1992). Values, valence, expectations and actions, *Journal of Social Issues*, 48.
- Чичкарић, Л. и Јојић, М. (1997) „Улична настава – Студентски протест 1996/97“ у: *‘Ајмо, ‘ајде сви у шетњу! Грађански и студентски протести 1996/97*, (стр. 77-89). Београд: Медија

центар, ИСИФФ.

Чичкарић, Л. (2005) „Теоријско-хипотетички оквир за истраживање политичке социјализације у породици“, *Социолошки преглед*, број 3: 291-307.

Lazo Ristic

Faculty of Political Science

Banja Luka

THEORETICAL-HYPOTHETICAL FRAMEWORK FOR THE RESEARCH OF POLITICAL SOCIALIZATION OF YOUTH

Summary: *In the first part the author presents a theoretical definition of the phenomenon of young people and political socialization. And he points out that the various theoretical approaches developed for the study of political socialization. The attention focused on approaches that are aimed at studying the factors that contribute to stability and maintenance of the political system. It especially stresses the importance of the relationship of political culture and socialization, and in that context, consider generational hypothesis and life-cycle hypothesis, and their significance for the study of problems of youth in transitional societies.*

In the second part of the attention focuses on the question of whether our society on the part of the constitution of the citizen or there is more vassal mentality. These issues associated with the problems of relations between tradition and innovation. At the end of the paper is a list of the basic issues that are important for empirical research on political socialization of youth.

Key words: *youth, socialization, political socialization, theoretical approach, hypothesis, tradition, innovation, social activism.*

КОНТРАКУЛТУРНА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА

Сажетак: У условима глобалне друштвене кризе и снажних друштвених, политичких и културних сукоба, појавио се контракултурни покрет као покрет критике доминантне културе. Ширио је нове културне и друштвене вриједности. Али, контракултура је завршила тамо одакле је и започела – у доминантну културу.

Кључне ријечи: култура, контракултура, социјализација,

УВОД

Постоје „многе ствари“, мање или више несхватљиве и схватљиве, једноставне и компликоване, незанимљиве и занимљиве, неинтересантне и интересантне. Посебно оне о односу између нових религијских покрета, секти и комуна, нових лијевих покрета, *хипи* покрета и контракултуре, рок-музике, реге-музике, *хеви-метал*, и група чије смо пјесме слушала и још увијек слушамо а да многи и не знају што се све налази „у“ и „иза“ тог. Поготово, оног што се односи на феномен – **контракултурне социјализације**.

Контракултура је представљала својеврстан зачетак постмодерних друштвених покрета, оних покрета који се разликују од претходних политичких, партијских, синдикалних и других покрета који су снажно инсистирали и учествовали у неким друштвеним и политичким промјенама. И како је постепено престајало дјеловање, утицај и моћ оних ранијих „*hot*“ покрета, а радничког нарочито, појавили су се с краја 60-тих неки нови, „*cool*“ покрети, они који хоће а неће, знају а не знају, могу а не могу да промијене свијет у којем живе. Такав је управо контракултурни покрет, пун контрадикција и амбивалентности, покрет „револуције“ и рестаурације, „револуције“ и хепенинга, нонконформизма и конформизма, недовољне озбиљности и претјеране театарности.

ДОМИНАНТНА КУЛТУРА И КОНТРАКУЛТУРА

Неуспјех дјеловања политичких партија након другог свјетског рата проузроковао је појаву и развој нових друштвених покрета као организованих покушаја и настојања провођења промјена. Наиме, искуства прије Другог свјетског рата, а затим и она након њега показала су да је криза у свијету била још увијек веома напета и прожета страхом и снажним осјећањима људи о неизвјесној будућности. Тај протест је створио *нове друштвене покрете* и *контракултуру* која је такође заузимала одређени критички однос према постојећем. Ови покрети се јављају борећи се за право на сопствени начин живота и контролу над друштвеном самодјелатношћу, као и рјешавање проблема заштите природног и социјалног околишта те борбе за људска права и слободе. У 60-тим годинама кризе настаје контракултура „као израз политичких идеја, једног начина живота и филозофских поставки препознатљивих најприје по супростављености начину мишљења велике већине становништва – укратко култури индустријализованог друштва“ (Сен-Жан-Полен, 1999:5).

Контракултура је супростављена доминантној култури. *Доминантна култура*, односно *владајућа култура*, наједноставније речено схватана је и представља начин живота одраслих. То је култура индустријског, технобирокуратског друштва и његовог „социјалног инжењеринга“ који обухвата у себе цијело друштво од економије и политике до образовања и доколице. Под појмом *контракултуре* подразумејева се култура која је удаљена доминанте културе и њој је супростављена. По својој природи она је представљала реакцију на владајућу културу. Контракултура представља начин живота мањег дијела омладине која се супроставља доминантној култури као култури одраслих. Контракултура подразумејева постојање одређених *социјализацијских вриједносних система*, норми и образаца понашања, подразумејева покушај изградње одређених институција који су постали опозициона алтернатива доминантним културним обрасцима владајуће културе.¹

¹ Контракултуру бисмо наизглед и дјелимично могли схватити и као поткултуру с обзиром на постојање себи својственог облачења (одјеће, накита), фризури, музике, начина живота, језика. Али, ипак, контракултура се разликује од поткултуре с обзиром на своје идеолошке и политичке форме супростављања владајућој култури изражене кроз политичке акције и протесте, манифесте и демонстрације, филозофију и књижевност. Такође, контракултура је покушала изградити алтернативне друштвене институције (комуна, задруге, andground штампу).

Контракултура је била окренута против цјелокупног тадашњег друштва и његове владајуће културе. Она је заговарала концепт „**Великог одбијања**“ културе, начина живота одраслих и родитеља, и друштва које се темељи на експлоатацији и манипулацији потреба, вриједности, интереса. Истицала је значај „**новог сензибилитета**“ и **чулности**, као и потребу за еманципацијом свијести. Она је, као и Нова левица, указивала на нови сензибилитет у оквиру којег „друштвене промјене постају индивидуална потреба“ (Маркузе, 1979:61). Зато је контракултура изазвала **моралну панику** тадашњих «стубова» владајуће културе. Доиста, треба рећи да се у друштвима с времена на вријеме појављује морална паника као стање које се доживљавало и представљало као да постаје опасно за друштвене вриједности и његове интересе. Тада најчешће реагују медији, политичари, «експерти» таквих појава и други «морални чистунци» који настоје да такву појаву критикују, осуде и предложе начине борбе против ње.

Прије свега, контракултура представља **критику науке, технологије и техно-бирокуратског друштва** које се темељи на технизованим и бирократски рационализованим облицима живота у којем нема простора за људску спонтаност, индивидуалност и слободу. Припадници контракултуре сматрају да су морално најизопаченији производ научног погледа на свијет – **технократе**. Они су, према њима, бездушни јер су једино одани стручном знању, а равнодушни према томе ко, како и у какве сврхе користи то знање. Када истражују поријекло технократије, теоретичари контракултуре долазе до истицања негативне улоге - **науке**. У технократском друштву наука више не представља само облик **знања**, већ и идеологију и праксу **освајања природе и негације човјека**.

Контракултура **критикује школу**, школски систем, и цјелокупан систем образовања сматрајући да у школи усвајамо сазнања и вјештине, нормативна, конформистичка морална правила, правила доброг понашања, грађанске и професионалне свијести и “савијести”, тј. уче се правила поштовања техничко-друштвене подјеле рада и, у крајњој линији, правила поретка који је утврдила владајућа класа.

Контракултура критикује и одбацује **породицу** као основну ћелију репресије и социјалне контроле. За њу је породично домаћинство гетоизирано и изоловано; породица се стара сама о себи; уских је видика; у њој се појачава напетост између мужа и жене, родитеља и дјеце, дјеце и дјеце, а тај притисак је већи него што већина од нас може да га поднесе.

Полазећи од оваквих убјеђења о негативној улози породице у саморазвијању сопствене субјективности и личног идентитета, индивидуалности и спонтаности, разумљиво је да побуна против породице (“Породицо, мрзим те”) у суштини је значила побуну против друштва и друштвене контроле. Припадници контракултуре управо потичу из фрустрираних породица, бјеже из њих и настоје да сопствени идентитет, самореализацију и спонтанитет изграде у алтернативном облику изградње личности - **комунитаризму**.

Као основна институција социјализације, породица је показивала унутрашњу кризу виједности које су били свјесни како родитељи, тако и дјеца. Тако су многе породице из стања дисфункционалности западале у кризу и стање распада. Отуда се код присталица контракултуре појавила потреба за **комунама**. Из покрета супростављања “класичним” породицама, појавиле су се комуне као експерименти алтернативног живота. Као алтернатива породичним заједницама комуне су управо настале, –како кажу њихови заговорници и они који су стварали и живјели у комунама, из осјећања “разочараности “обичном” породицом” и отуђености њене полуобезличене егзистенције.

Комуне су формиране групе које чине више од троје одраслих са или без дјеце, који потичу из више од једне нуклеарне породице и који су одређени да живе заједно на темељу високог степена присности, узајамности, равноправности, расподјеле средстава за живот, и у увјерењу да ће тако бити створени нови основи вишег моралног идентитета. Комуне располажу заједничким пребивалиштем, заједничким радом и одговорношћу одржања комуне. Оне су повезане високим степеном присности, емоционалним и идејним идентитетом, те економским обавезама чланова комуне. Створене су због изражене потребе њених чланова за одбацивањем ограничења (које се сматрају својством “грађанских породица”), као и за изражавањем жеље за самооткривањем и самореализацијом.

Био је то покрет који је заговарао бјекство од доминантне културе у комунитаризам па и психоделичка средства. Отуда интересовање за дубинску психијатрију, анархистичке социјалне теорије, оријентални мистицизам, психоделичка средства и комунитарне експерименте. Бјекство је било толико изражајно да се сматрало да субјективна промјена себе сасма значи објективну промјену свијета.

Контракултурни покрет је покрет обликовања **културе младих**. У контракултури се јавља нови талас -- талас младости. Контракултурни покрет је покрет хедонистичке младости. Уз младост као иманентну

вриједност контракултуре треба поменути и – **љубав** и **еротизам**. Са својим еротизмом и хедонизмом контракултура је представљала атак на сексуалну хипокризију грађанских друштава. Љубав се доживљавала као облик настојања сламања друштвених норми. Љубав се није више схватала као избор “једном за свагда”, односно као “избор животног сапутника”, него као облик и чин личног стваралаштва у оквирима лабилних односа међу партнерима.

Контракултура заговара **ослобађање – појединаца и малих заједница**. Јасно је да критика “великог друштва” и инсистирање на новом друштву које се изграђује “револуционарним путем”, није примарно подразумијевала социјални већ психолошки задатак”. *Change yourself first (Промијени прво себе)* -- јесте парола која је најпластичније изражавала тзв. „револуционарну” концепцију контракултуре. Контракултура је сваку револуцију, па чак и акцију сматрала сувишном: за њу се ослобађање остварује на нивоу појединца и малих заједница у смислу психолошког удаљавања, издизања изнад доминантне културе технократског друштва. Слобода, као слобода појединца од друштва остварује се у контексту **подкултура**: у хипијевским комунама, дрогама, зенбудизму, шаманизму па и мистеријама дрвених хришћана. “Психоделичка револуција” се сводила на силогизам: треба промијенити облик свијести и промијениће се свијет. Прво треба *промијенити себе*. “Особа која тврди да рокенрол музика охрабрује клинце да узимају дрогу, потпуно је у праву. То је дио наше завјере...Дроге су најефикаснији пут до револуције” - истакао је апологета дроге Тимоти Лири (Еперсон, 1999:226).

За контракултурни покрет карактеристична је и одређена препознатљива **иконографија**, која је за њене присталице имала одређено културно, симболичко и социјализацијско значење, а она се огледа у употреби:

- одређеног **језика** (алтернативан, антиауторитаризам, антиауторитативан, борба, буржуазирање, грађанска законитост-легалитет, консензус”, контестирати, лијеви фашизам, нова револуционарна класа, „обиље”, против, проту, контра, репресија);
- **парола** (*Change yourself first*; Промијени себе и већ је један неваљацац мање; Забрањено је дозвољено; Укључи се, усклади, напусти све; Данас је први дан остатка твог живота; Ради што год хоћеш; Будимо реални, захтијевајмо немогуће; Цвјетна моћ; Машта на власт; Нове градове а не нове бомбе;

Водите љубав а не рат; Ружно је лијепо...);

- **одјеће, музике, знакова и ликова** (фармерица, “џинса”, кожних јакни, накита, рок музике, знакова мира, љубави, ликова Че Геваре, Мао Це Тунга, и других);
- култних **књига** (Маркузеове Човјек једне димензије и Ерос и цивилизација, Тронтијева Радници и капитал, Росова Писци и народ, Фанонова Презрени на свијету, Дел Коријева Пролетери без револуције, Баран Свизијева Монополни капитал, Алтисерова За Маркса и Како читати ‘Капитал’, Че Геварова Рат и герила, Маркесова, Сто година самоће, Базаљева, Овјековечена инсистуција, Рајхова Сексуална револуција, Куперова Смрт породице Малколмова Аутобиографија, Мао Це Тунгова Мисли, итд.).

У тим књигама се говорило о потрошачком друштву, отуђењу и манипулацији, технобироократији, синдикализму, критици марксизма, о герилском рату, револуцији коју једино могу остварити експлоатисани и маргинализовани слојеви колонијалног “трећег свијета”, о маргиналним друштвеним групама као “субјектима револуције”, о антипсихијатрији и програму “одвезивања лудих”, “сексуалној револуцији”, лажном сексуалном моралу, грађанској породици као мјесту психичке налагаде, итд.

Контракултунски покрет је имао своје одређене **идеале** а они су се односили на идеју: мира, слободе, једнакости и револуције.

Посебно се акценат стављао на **културној револуцији** а заговаране су помало збуњујуће тактике и методе дјеловања: “*џиџење умјесто топова*”, “*револуционарни фестивали*”, “*вођење љубави умјесто ратовања*”, и слично.

Противријечност и амбивалентност контракултуре односи се и на **рок музику**. С једне стране, ова је музика имала **критички став** према постојећем друштву а, с друге стране рок музика је представљала његову **одбрану**, односно она је представљала „џиџењено оружје владејуће класе“ и „облик друштвене контроле“ (Паркер).

У композицији *Револуција* (1968), се *Битлси* дистанцирају од побуне и **револуције** заговарајући конформистичко прихватање Устава и Институција. И то је назнака почетка краја контракултуре, али и групе *Битсли*. У тој пјесми *Револуција* они не пјевају о промјени друштвених односа, већ о субјективној промјени “самог себе”, пјевају о “*cool revoluciji*”, односно “револуцији” у смислу одбацивања политичког

ангажовања. Џон Ленон у пјесми *Имагине (Замисли)* шаље Марксове поруке за којег се сматра да је био сатаниста, а марксизам у функцији сатанизма у остварењу пројекта *новог свјетског поретка* (Еперсон, 1999:226-228). Присталице окултистичких и сатанистичких секти воле да слушају музику која исмијава хришћанску традицију, нарочито хеви метал групе и поткултуре хеви метал и блек метал у које спадају групе: *Блек сабат, Веном, Слејер, Содом, Мерсифул фајт*.

Криза религије у западним друштвима друге половине XX. вијека изњедрила је многе религије и религијске покрете. Нови религијски покрети су представљали *реакцију на контракултуру*.

Одбацивање „нормалног“ пристојног друштва од стране контракултуре су нови религијски покрети преиначили у нови став одбацивања анархичног, недисциплинованог и самоуништавајућег начина живота који је заступала контракултура.

Контракултура је довела до хаоса и поремећаја личног живота и личних односа, лошег искуства са дрогом, душевних обољења, друштвене изолације, неповјерења и усамљености. Почетни радикалистички занос претворен је у комерцијализацију и искориштавање контракултуре и њено изопачавање у помодност. Био је то крај контракултуре а почетак драматичног раста нових религија, алтернативних духовних покрета и секти.

Секте су задржале нешто од контракултуре: антиматеријализам, антибирократизам, „комунитаризам“. Али, док је контракултура глорификовала заштиту *индивидуалности* оно што је код секти било другачије управо се односило на потпуно потчињавање и подређивање личности вриједностима дисциплине, реда, начина живота заједнице, прихватање харизматичне улоге духовног вође. Секте су преокренуле вриједности контракултуре дајући им ново значење. Слобода и непосредност су стварни само ако подразумевају добровољно потчињавање реду и дисциплини. Слободу у стилу *хипија* сматрале су привидном и недовољном. У хегелијанском стилу да се „слобода остварује у држави“, секте су сматрале да се слобода остварује потчињавањем одређеном ауторитету и да се потврђује одрицањем права на њу саму. Потчињавање примјереном харизматичном ауторитету у суштини *није потчињавање већ највиши степен ослобађања*. Самоостварење се постиже посвећеношћу циљевима групе, а не задовољавању ћуди појединца (Хамилтон, 2003:421-422).

ЗАКЉУЧАК

Као што смо већ рекли, рок музика и покрет контракултуре су у цјелини претендовали на *револуционарност*. Али, од средства мијењања друштва, они су постали средством његовог одржања. И прије него што ће се то десити, неки теоретичари су почели упозоравати на могућност *интеграције контракултуре*.

И, управо се десило оно на што је упозоравано. И рок музика и читава контракултура су каналисани. Привидна револуционарност младих склоњена је са улица на просторе рок-концерата и других контракултурних догађања. Тако се незадовољство каналисало и контролисало на просторима доживљавања масовне катарзе које је младима неодољиво пружала лажљив осјећај револуционара и илузију револуционарности. Вјештачко изазивање незадовољства и вјештачко доживљавање „револуционарне” катарзе омогућило је систему да се стабилизује и консолидује. Рок је један од медија и инструмената преко којег је елита моћи успјела да контролише масу.

Амбивалентност контракултуре је видљива у њеном односу према *естаблишменту* који је представљао снажан израз контракултурног критичког односа према њему. Међутим, естаблишмент је посједовао куће музичке продукције и тако контролисао музичку продукцију и сам покрет контракултуре. Један од водећих револуционара тог времена, Џери Рубин, је признао да су богати контролисали антивладине демонстрације у којима је био учесник.²

Иако је у себи имала *критичку* димензију, рок музика је била у функцији *контроле људи*. „Та врста музике створена је да би се испунио циљ контролисања младих људи, но таква идеја је потпуно непозната родитељима чија дјеца слушају rock-and-roll, па су поруке скривене у стиховима писане посебним језиком који могу разумјети углавном само млади“ (Еперсон, 1999:226).

Такође, иако је проповиједала *пацифизам* и *мирољубивост*, на рок концертима је долазило и до *насиља*, чиме је контракултура показивала још једну своју амбивалентност и противријечност. „Музички ритам и узимање дроге нису једини чиниоци који изазивају насиље на концертима. Кад се одвијају пред великим бројем људи, концерти добијају својства *психологије масе*. Чула и осјећаји – чији се значај у

² Рубин је то рекао на слиједећи начин: „Ти хипи-капиталисти су имали савезнике унутар револуционарне заједнице: дугокосе, који су дјеловали као посредници између клинаца на улици и бизнисмена-милионера“.

контракултури не може потцјењивати – у стању су пренадражености. То позивање на емоције је увијек присутно на масовним скуповима. Зна се да у маси критички дух код појединца уступа мјесто осјећајности... Окруженост огромним бројем људи подстиче емоције, а хистерична маса лако запада у колективно насиље“ (Сен-Жан-Полен, 1999:191).

На једном концерту 1967. године Џими Хендрикс ломи гитару и појачало, а на слиједећем пали гитару, а на наредном пали и америчку заставу. Био је то фитиљ којим се запалио пламен нетолерантне, агресивне и милитантне публице. Након многих концерата сале су опустошене због све израженијих инцидената присутних на рок концертима. Тако се прокламована контракултурна мирољубивост претварала у провалу агресије и насиља.

Контракултура је ширила свијест, доминантна убјеђења и **амерички мит** о „*self made man*“, тј. о успјеху особе која почиње ни од чега. Био је то још један амерички мит, и била је то још једна амбивалентност контракултуре. Међутим, релативан успјех неколицине (рок музичара, књижевника) створио је сасвим погрешан „утисак енергије, ширења и неограниченог успјеха“ (Хебдиц, 1980:99).

Контракултура је обиловала хетерогеношћу, амбивалентношћу и контроверзношћу. Била је конгломерат и чудна мјешавина «свега и свачега». У жељи да «учини нешто велико», она је плувала у приземности, површности, тривијаности па, чак, и у вулгарности.

Доиста, треба напоменти да је освијештени дио контракултуре покушао да унесе просвјетљење у таму свакодневног живота. Али, послије су многи њени чланови завршили у рату у Вијетнаму, психијатријским болницама, избацивањем са радног мјеста, као и судским прогањањем „револта“ неинтегрисаних мањина од стране реорганизованог неолибералног капитализма, његовог репресивног система и његове „контрареволуције“. Тако су **контракултура** и **контракултурна социјализација** били пацифицирани и на крају завршили тамо одакле су и започела, из – **доминантне културе**.

ЛИТЕРАТУРА

- Еперсон, Р. (1999): *Невидљива рука*, Београд; Плавни круг;
- Хамилтон, М. (2003): *Социологија религије: теоријски и упоредни приступ*, Београд; КЛИО;
- Хебдић, Д. (1980): *Поткултура: значење стила*, Београд; Култура“;
- Маркузе, Х. (1979): *Контрареволуција и револт*, Београд; Графос;
- Сен-Жан-Полен, К. (1999): *Контракултура (Сједињене Америчке државе, шездесете године – рађање нових утопија)*, Београд; КЛИО“;

Braco Kovacevic
Faculty of Philosophy
Banja Luka

CONTRACULTURAL SOCIALISATION

Abstract: *In conditions of global society social crisis and strong social, political and cultural conflicts, appear Counter Culture movement as movement of criticize dominante culture. It`s difuse a new cultures and social values. But Counter Culture is finished there are start - in a dominante culture.*

Key words: *cultura, contracultura, socialisation*

Гордана Вуксановић

Висока школа за пословне студије

Нови Сад

Оригинални научни рад

УДК: 316.624-053.5

НАСИЉЕ У ШКОЛИ – ЈЕДАН ВИД АСОЦИЈАЛНОГ ПОНАШАЊА МЛАДИХ¹

Сажетак: *Рад се темељи на подацима емпиријског истраживања које је спроведено на подручју града Новог Сада у току 2009. године. Обухваћено је петнаест основних школа, тј. по два одељења осмог разреда у којима се настава реализује на српском језику и, с обзиром на веома мали број, сва одељења са мађарским наставним језиком. У узорак је укључено 557 ученика.*

Основни циљ истраживања представља утврђивање обима распрострањености насиља и разоткривање његових разноврсних облика који се испољавају у основним школама. Под насилним понашањем подразумевано је: искључивање из игре, смејавање туђега изгледа/одеће и сл., уништавање туђих ствари, присилно узимање новца, физички контакти (гурање, туче), вербалне увреде. Испитивање односа према другоме укључило је три аналитичка нивоа: а) оцена односа између ученика уопште; б) оцена односа других ученика према испитанику; ц) оцена односа испитаника према другим ученицима.

Резултати истраживања показују да је веома велики број ученика био изложен различитим облицима насиља, 66,8 % од укупног броја испитаника.

Кључне речи: *насиље, ученици, основна школа, породица*

УВОД

Према Универзалној декларацији о људским правима, основна људска права и фундаменталне слободе чине: право на једнакост (чл. 1), слобода од дискриминације (чл. 2), право на живот, слободу и личну сигурност (чл. 3), слобода од мучења и суровог, нехуманог и понижавајућег третмана (чл. 5) итд. (Николић-Ристановић, Докмановић, 2006 : 39). И поред прецизног одређења основних људских

---

¹ Рукопис је део истраживачког пројекта «Насеља и становништво» који финансира Министарство за науку и технолошки развој, а реализује се у оквиру Матице српске.

права и слобода, све је више одраслих и деце којима су она ускраћена. Процес у току кога «људи уче да се прилагоде друштвеним нормама» назива се социјализација. (Abercrombie N., Hill S. and Turner S. B., 1994 : 394) Разликују се три фазе у овом процесу: социјализација мале деце у породици, социјализација у школи и социјализација одраслих, тј. социјализација за преузимање улога за које их прва два облика нису у потпуности припремила (нпр. преузимање улоге запосленог, супружника, родитеља). (Abercrombie N., Hill S. and Turner S. B., 1994 : 395) Понашање које одступа од постојећег нормативног система одређује се као асоцијално. У земљама са бурним и дуготрајним превирањима у свим сферама друштвеног живота, долази, с једне стране, до пораста броја оних чије понашање одступа од усвојених норми и, с друге стране, до све већег броја лица према којима су ова друштвено неприхваћена понашања усмерена. И међу виновницима и међу жртвама, број деце се увећава. Најгрубљи вид асоцијалног понашања представља насиље. Разликују се више врста насиља: «*Вербално* (грдње, уцене, претње); *психолошко* (противречно понашање, оспоравање мишљења, акције према жртви); *физичко* (ударци и телесно злостављање); *сексуално* (принудни сексуални однос праћен физичком бруталношћу и претњама, присиљавање на понижавајуће порнографске сценарије, колективна силовања...); *економско* (приватизовање основних средстава и добара, контрола).» (Насиље у породици, стр. 57)

Према Тоху, једну групу насилника чине они чије насилничко понашање «обухвата стратегије самозаштите са насиљем којем се прибегава ради подржавања и увеличавања *ега* у очима саме личности и других. Ова врста активности може да поприма многе облике...: 1. *Одбрану угледа*: категорију особа којима одобравање публице додељује улогу која обухвата вршење агресивног насиља. 2. *Наметање норми*: самовласну мисију која укључује прибегавање насиљу за љубав норми које насилнички настројена особа види као општа правила понашања. 3. *Компензацију представе о себи*: различите врсте компензационих односа између слабог самопоштовања и насиља, које укључују: а. *Заштиту (одбрану) слике о себи*: тенденцију прибегавања агресији као форми одмазде коју према људима врши особа која осећа да ти људи кваре лепу слику коју она има о себи. б. *Улепшавање слике о себи*: прибегавање насиљу као демонстрирању личне вредности од стране особе која у тумачењу своје личности ставља акценат на чврстину и статус. 4. *Самоодбрану*: тенденцију да се друга лица виде као извори физичке опасности које треба неутралисати. 5. *Отклањање притиска*: склоност праскању (што је већином последица ограничене способности

комуницирања) у ситуацијама којима особа није дорасла». (Тох, 1978 : 192; према: Трифуновић, 2006 : 23, 24) Другу групу насилника чине особе које «себе (и своје сопствене потребе) виде као једине чињенице друштвене релевантности; на остале људе се овде више гледа као на објекте, него на особе са чијим потребама се мора рачунати (или чијим потребама се треба супротставити или које треба антиципирати). 'Ова типологија укључује: 1. *Силеџијство*: оријентацију у којој се постиже задовољство од вршења насиља и терора над појединцима који су посебно осетљиви на то. 2. *Експлоатацију*: упорно настојање да се други изманипулишу у невољно оруђе нечијег задовољства и погодности, са прибегавањем насиљу кад други људи реагују против таквог настојања. 3. *Самозадовољство*: тенденцију да се оперише под претпоставком да други људи постоје ради задовољења нечијих потреба – са прибегавањем насиљу као казни за неповиновање. 4. *Катарзу* - 'абрегаовање': тенденцију да се прибегне насиљу ради ослобађања од акумулисаног унутрашњег притиска или у одговор на осећања и расположења која рецидивирају.» (Тох, 1978 : 192; према: Трифуновић, 2006 : 23, 24) Претпостављено је да се и међу децом основношколског узраста могу препознати обе групе насилника, група за коју је насиље вид «самозаштите» и група која себе и сопствене потребе поставља у средиште друштвене стварности, а на друге гледа као на објекте који доприносе њиховој реализацији.

О ИСТРАЖИВАЊУ

Основни циљ истраживања представља утврђивање распрострањености и уочавање различитих облика насиља у основним школама на подручју града Новог Сада. И мада истраживање полази од претпоставке да на испољавање насиља утиче квалитет односа у породици, школи и ужем социјалном окружењу, првенствено је усмерено на испољавање насиља у школи². Прикупљање основних социодемографских података о породици извршено је са циљем да се укаже на потребу јаснијег препознавања међуутицаја до којих долази између породичног и школског окружења. Породични модели понашања могу утицати на испољавање насиља у најранијем узрасту и то: а) као имитација усвојених

---

² Због ограниченог простора, изостала је квалитативна анализа одговора испитаника, а самим тим и анализа њиховог мишљења о узроцима насилничког понашања ученика основних школа.

образаца понашања; б) испољавање различитих облика насиља као израз незадовољства односима у породици.

Истраживањем су обухваћени ученици осмог разреда из 15 основних школа на подручју града Новог Сада.³ У свакој школи су обухваћена по два одељења у којима је настава реализована на српском језику и, с обзиром на веома мали број, сва одељења у којима се настава одржавала на мађарском језику.

Од укупног броја ученика, 56,4 % су мушког пола, а 43,6 % женског. Национална припадност ученика је под утицајем националне структуре целокупног становништва. Најбројнији су Срби (85,6 %) и Мађари (5,6 %). Подаци о старости показују да је у тренутку истраживања 43,8 % ученика имало 14 година, док су остали као годину старости уписали 15.

Претпостављено је и да незадовољство школским успехом утиче на испољавање различитих облика насилног понашања. Успех ученика на крају претходног, седмог разреда, показује да, код већине ђака, оцене не би требале да представљају узрок незадовољства. Најмање је ученика са недовољним (1,1 %), довољним (1,8 %) и добрим успехом (13,3 %). Са врло добрим успехом разред је завршила скоро 1/3 (31,1 %) ученика, док више од 1/2 (52,8 %) су одлични ученици.

ПОРОДИЦЕ ИСПИТАНИКА

Већина ученика (78,3 %) потиче из потпуних породица, тј. живи са оба родитеља. Са једним од родитеља живи 18,7 % испитаника, 16,5 % са мајком и 2,2 % са оцем. Остали, 3,0 % ученика, живе са неким од старатеља. Од 526 очева, 501 је запослен. Број запослених мајки је знатно мањи. Од 550 мајки, 444 су запослене. Запосленост родитеља треба посматрати, с једне стране, као извор материјалне сигурности породице и, с друге стране, као узрок раздвојености родитеља и деце.

Подаци о броју деце у породици показују да су најбројније породице са двоје деце. Скоро 3/5 (59,1 %) ученика потиче из ових породица. Близу 1/5 (19,2 %) ученика су јединци и јединице, док 16,2 % потиче из породица са троје деце. Само 5,6 % ученика расте у породицама са четворо и више деце. Ако је имати брата или сестру

³ «Петефи Шандор», «Соња Маринковић», «Никола Тесла», «Вук Караџић», «Коста Трифковић», «Ђорђе Натшевић», «Прва војвођанска бригада», «Јован Поповић», «Бранко Радичевић», «Соња Маринковић», «Иван Гундулић», «Доситеј Обрадовић», «Светозар Марковић», «Јожеф Атила», «Иво Лола Рибар»

предуслов за квалитетну комуникацију са вршњацима, све је мање деце која позитивне навике у оквиру вршњачке комуникације могу понети из породице.

Од 557 ученика, 428 је изјавило да се у њиховим породицама не испољава ни један вид насиља. Међу ученицима који су одговорили да су искусили насиље у својим породицама (129), највише (55) је оних које родитељи кажњавају различитим забранама, нпр. забрана изласка, гледања телевизије. На другом месту, према учесталости, су ученици (19) који присуствују вербалним сукобима родитеља, уз помињање увредљивих речи. Осморо ученика је изјавило да их родитељи физички кажњавају, док седморо ученика туку старија браћа и сестре. Шесторо деце је означило одговор «брат/сестра ме вређа». На физички сукоб између родитеља је указало четворо деце.

Одговори на питање: «Ако си се некеме пожалио/пожалила, да ли се нешто променило после тога?», указују на противречности у одговорима испитаника. И мада су у већини тврдили да се у њиховим породицама не испољава насиље, на постављено питање су позитивно одговорила чак 372 ученика. Савет су тражили од другог родитеља, пријатеља, сродника приближног узраста.

НАСИЉЕ У ШКОЛИ

Од 557 ученика, 372 (66,8 %) је доживело неки од облика насиља у школи. Под насилним понашањем подразумевано је: искључивање из игре, исмејавање изгледа/одеће, уништавање туђих ствари, присилно узимање новца, физички контакти (гурање, туче), вербалне увреде.

И поред тога што се већина деце (72,0 %) у школи осећа прихваћено, једна четвртина (25,1 %) не може изричито да се одреди као *прихваћена* или *одбачена*. За њих, прихваћеност је променљивог карактера. Одбачено се осећа 16 (2,9 %) ученика. Анализа одговора који се односе на ситуације које изражавају разноврсне облике насиља показује распрострањеност различитих облика асоцијалног понашања (табела 1). Испитивање понашања према другоме извршено је на три нивоа: а) оцена односа између ученика уопште; б) оцена односа других ученика према испитанику; ц) оцена односа испитаника према другим ученицима. Првом групом питања истражује се распрострањеност проблема и подстичу ученици на његово препознавање. Истовремено, развија се и свест о томе да проблем постоји, да није само њихов, уколико им се нешто од наведеног догодило. Ова питања треба да

подстакну отварање испитаника за изношење личног искуства. Према добијеним одговорима, најучесталији облици насиља су: упућивање ружних речи другима, директно или посредно, ударање и гурање својих вршњака. Одговор *неко им говори ружне речи*, заокружило је 55,8 % ученика, *неко говори другима ружно о њима* означило је више од 2/5 (43,8 %) ученика, а *неко их удари или намерно гурне* 40,8 % ученика. Преко 1/3 (35,7 %) испитаника указује на исмејавање. Предмет исмејавања је изглед, или одећа других ученика. Скоро 1/4 (24,2 %) ученика сваки дан неко искључи из игре, или прети да ће им нешто ружно урадити (25,1 %). Веома често, скоро сваки дан, 1/5 (21,0 %) ученика неко узме и не врати ствари, 1/5 (21,4 %) ученика неко од другова/другарица намерно уништава ствари, или им на силу тражи новац, 19,9 %. Према одговорима 80 (14,4 %) ученика, скоро сваки дан неко од њихових другова/другарица бива истучен у школи.

Већина оних који су искусили насиље у школи, 343 од 372 ученика, потражила је заштиту старијих, родитеља или представника школе. Након тога, насилно понашање је престало (142 ученика), мање се догађало (99 ученика), или се ништа није променило (58 ученика). За 13 ученика, ситуација се погоршала. Има и оних, 29 ученика, који се сами носе са непријатном ситуацијом.

Табела 1. Колико често се неком од твојих другова/другарица ово догађа у школи?

Врста насиља		Учесталост догађања			
		Скоро сваки дан	Ретко	Никад	Укупно
Неко говори другима ружно о њима	Укупно	244	218	95	557
	%	43,8	39,1	17,1	100,0
Неко исмејава њихов изглед, одећу...	Укупно	199	237	121	557
	%	35,7	42,5	21,7	100,0
Неко их искључи из игре	Укупно	135	263	159	557
	%	24,2	47,2	28,5	100,0
Неко их истуче	Укупно	80	215	262	557
	%	14,4	38,6	47,0	100,0
Неко их удари или намерно гурне	Укупно	227	229	101	557
	%	40,8	41,1	18,1	100,0
Неко им говори ружне речи	Укупно	311	208	38	557
	%	55,8	37,3	6,8	100,0
Неко им намерно није вратио ствари	Укупно	117	221	219	557
	%	21,0	39,7	39,3	100,0
Неко им намерно уништава ствари	Укупно	119	218	220	557
	%	21,4	39,1	39,5	100,0
Неко им прети да ће им нешто ружно урадити	Укупно	140	240	177	557
	%	25,1	43,1	31,8	100,0
Неко им тражи новац на силу	Укупно	111	215	231	557
	%	19,9	38,6	41,5	100,0

Виновници су и дечаци и девојчице. За разлику од дечака, девојчице показују знатно већу склоност према изношењу негативног мишљења о другима. О својим друговима и другарицама, сваки дан или ређе, ружно су говориле 302 девојчице и 160 дечака. Исмејавању туђег изгледа и одеће склони су и дечаци и девојчице, 237 дечака и 199 девојчица исмејавали су своје вршњаке. Дечаци чешће испољавају физичко насиље. Они предњаче и у намерном уништавању туђе имовине. Према добијеним одговорима, нешто од туђе имовине је уништило 257 дечака и 80 девојчица, док је до туђег новца применом силе покушало да дође 240 дечака и 86 девојчица. Неког од својих вршњака некада

је, током похађања основне школе, истукло 277 дечака и 18 девојчица. Од укупног броја испитаника, 303 је изјавило да су неког од њихових другова/другарица намерно ударили или гурнули дечаци, а 153 да су то урадиле девојчице. Најраспрострањеније је изговарање ружних речи. Број оних којима су другари и другарице упућивали ружне речи износи чак 442. Изговарање ружних речи, очигледно, ученици прихватају као одлику вршњачке комуникације. У знатно већем броју, ружне речи упућују дечаци. Свог друга, или другарицу, увредио је 381 дечак и 61 девојчица. Дечаци више прете и без дозволе присвајају туђе ствари. На пример, 336 ученика је изјавило да дечаци више прете, а 44 да су девојчице те које су говориле да ће некоме нешто ружно урадити. У највећем броју, претње су упућене према истом полу.

ЛИЧНО ИСКУСТВО ИСПИТАНИКА

Индивидуално искуство, на основу добијених одговора, указује на знатно мање присуство непримереног понашања (табела 2). Да ли се ради о искреним одговорима, или прикривању преживљеног, срамоти да се признају понижења, остаће дилема. Највећи је удео ученика који су навели да им је неко говорио ружне речи, 25,9 %. Скоро сваки дан, 12,2 % ученика је неко намерно ударио или гурнуо. Трећи, према учесталости, су они који су чули да је неко другима говорио ружно о њима, 10,6 %. На свакодневном нивоу, учесталост осталих облика насиља креће се у распону од 2,7 % до 4,7 %. Три ученика (0,5 %) су изјавила да их скоро сваки дан неко истуче. Иако су најмање присутна свакодневна негативна понашања, треба имати у виду да су ученици бирали између три различита степена учесталости: *скоро сваки дан*, *ретко* и *никада*. Према сазнању преко 3/5 ученика понекад, али ретко, неко је говорио другима ружно о њима (61,9 %), или им је директно упутио ружне речи (61,2 %). Висок је и удео ученика које је неко намерно ударио или гурнуо (54,8 %), исмејавао (39,5 %), намерно присвојио њихове ствари (29,4 %), или их је уништио (26,0 %). Чак 96 (17,2 %) ученика је изјавило да им је неко силом тражио новац. Најмањи број ученика, 48 (8,6 %), је изјавио да их је неко истукао. И поред тога што је заступљеност категорије *неко те је истукао* најмањи мађу наведеним облицима насиља, он је веома висок. За три ученика учесталост овог вида насиља је у категорији *скоро сваки дан*.

Табела 2. Колико често се ти ово догодило у школи?

Врста насиља		Учесталост догађања			
		Скоро сваки дан	Ретко	Никад	Укупно
Неко говори другима ружно о теби	Укупно	59	345	153	557
	%	10,6	61,9	27,5	100,0
Неко је исмејавао твој изглед, одећу...	Укупно	26	220	311	557
	%	4,7	39,5	55,8	100,0
Искључили су те из игре	Укупно	22	159	376	557
	%	3,9	28,5	67,5	100,0
Неко те је истукао	Укупно	3	48	506	557
	%	0,5	8,7	90,8	100,0
Неко те је намерно ударио или гурнуо	Укупно	68	305	184	557
	%	12,2	54,8	33,0	100,0
Неко ти је говорио ружне речи	Укупно	144	341	72	557
	%	25,9	61,2	12,9	100,0
Неко ти намерно није вратио ствари	Укупно	22	164	371	557
	%	3,9	29,4	66,6	100,0
Неко је намерно уништио твоје ствари	Укупно	20	145	392	557
	%	3,6	26,0	70,4	100,0
Неко ти је претио да ће ти нешто ружно урадити	Укупно	25	196	336	557
	%	4,5	35,2	60,3	100,0
Неко ти је тражио новац на силу	Укупно	15	96	446	557
	%	2,7	17,2	80,1	100,0

ОДНОС ИСПИТАНИКА ПРЕМА ДРУГИМ УЧЕНИЦИМА

Појава различитих облика насиља испитивана је и на нивоу испитаника као актера насилничког понашања (табела 3). Уочен је висок степен отворености. Испитивани ученици су признали да и сами практикују разноврсне видове насилног понашања, с тим што се они код њих, према добијеним одговорима, испољавају ређе. Степен учесталости је знатно мањи у односу на насилно понашање других ученика према њима. Већина позитивних одговора налази се у групи *ретко*. Највише ученика је признало да другима говоре ружне речи, 54,6 %. Други, према учесталости, су они који другима говоре ружно о неком од другова/другарица, 38,4 %. Затим, следе испитаници који су некога намерно ударили или гурнули (37,0 %), исмејавали (31,4 %), искључили из игре (26,8 %), претили другоме да ће му нешто ружно урадити (21,2 %). Скоро 1/5 (18,9 %) ученика је признала да је некада

некога истукла у школи. Према сопственим изјавама, ученици најмање практикују тражење новца на силу. Овај вид понашања испољило је «свега» 57 ученика, 10,2 %.

Табела 3. Колико често нешто од наведеног ти радиш другим ученицима?

Врста насиља		Учесталост догађања			
		Скоро сваки дан	Ретко	Никад	Укупно
Другима говориш ружно о неком	Укупно	26	214	317	557
	%	4,7	38,4	56,9	100,0
Исмејаваш нечији изглед, одећу...	Укупно	38	175	344	557
	%	6,8	31,4	61,8	100,0
Искључиш некога из игре	Укупно	24	149	384	557
	%	4,3	26,8	68,9	100,0
Некога истучеш	Укупно	23	105	429	557
	%	4,1	18,9	77,0	100,0
Некога удариш или гурнеш намерно	Укупно	57	206	294	557
	%	10,2	37,0	52,8	100,0
Некоме говориш ружне речи	Укупно	117	304	136	557
	%	21,0	54,6	24,4	100,0
Некоме намерно не вратиш ствари	Укупно	22	64	471	557
	%	3,9	11,5	84,6	100,0
Некоме намерно уништиш ствари	Укупно	17	59	481	557
	%	3,1	10,6	86,3	100,0
Некоме претиш да ћеш му нешто ружно урадити	Укупно	37	118	402	557
	%	6,6	21,2	72,2	100,0
Некоме тражиш новац на силу	Укупно	14	43	500	557
	%	2,5	7,7	89,8	100,0

Најчешће, до конфликта долази између ученика који иду у исти разред. У погледу испољавања различитих облика насилног понашања не уочавају се статистички значајне разлике између ученика различитих школа. Насиље је присутно како у школама које слове за инцидентне, тако и у оним другим. «Када се осврнем на улазак у одељење, ситуација је била далеко од очекиване. Ученици су били

прилично гласни, немирни, али онако како би се то очекивало од деце тог узраста.» (Белешка анкетара који је прикупљао податке у школи у којој се често испољавају различити облици насиља.)

ОСЕЋАЈ СИГУРНОСТИ

Питање: «Колико сигурно се осећаш на следећим местима?», уз навођење куће и различитих локација у школи, постављено је са циљем да се установи да ли је безбедност ученика угрожена само у школи и на која места у оквиру школе треба обратити посебну пажњу (табела 4). Као што је и очекивано, ученици се најсигурније осећају код куће. Одговор *несигурно* заокружило је свега 6 (1,1 %) ученика, а *ни сигурно ни несигурно* 21 (3,8 %) ученик. Најмање сигурно ученици се осећају на путу од куће до школе, односно од школе до куће. Чак 52 испитаника определила су се за одговор *несигурно*, а 213 за одговор *ни сигурно ни несигурно*. Укупно, 47,5 % ученика не осећа се опуштено док одлази у школу, или се враћа кући. У школи, највећа несигурност се осећа у школском дворишту. Више од 1/3 (37,0 %) ученика не осећа се у потпуности сигурно у школском дворишту. У школском ходнику потпуно опуштено се осећа 71,5 % ученика, док се остали осећају или несигурно (3,4 %) или не могу јасно да одреде своја осећања (25,1 %). Ако се анализирају само полови ове скале, сигурно – несигурно, уочава се да се највећи број ученика, 27 (4,8 %), несигурно осећа у тоалету. Издвајање тоалета и школског дворишта показује да могућност контроле одређеног простора од стране старијих одређује сигурност ученика.

Табела 4. Колико сигурно се осећаш на следећим местима?

Место		Степен сигурности			
		Несигурно	Ни сигурно ни несигурно у потпуности	Сигурно	Укупно
Код куће	Укупно	6	21	530	557
	%	1,0	3,8	95,2	100,0
На путу до/из школе	Укупно	52	213	292	557
	%	9,3	38,3	52,4	100,0
На школском ходнику	Укупно	19	140	398	557
	%	3,4	25,1	71,5	100,0
У школском дворишту	Укупно	23	183	351	557
	%	4,1	32,9	63,0	100,0
У учионици	Укупно	19	93	445	557
	%	3,4	16,7	79,9	100,0
У ВЦ - у	Укупно	27	91	439	557
	%	4,8	16,4	78,8	100,0

ЗАКЉУЧАК

«Имала сам прику да запазим понашање изузетно повученог дечака који је седео сам. Није комуницирао са осталима. Стекла сам утисак да врло плашљиво попуњава упитник. Упитник сам издвојила... Одговори су били очекивани и поражавајући. То дете се осећа потпуно одбачено у својој средини, донекле и у породици. Његов упитник је за мене био својеврстан вапај за помоћ.» (белешка анкетара)

Само једно несрећно дете, а њих је много више, пораз је за породицу, школу, средину у којој живи. Не знамо да ли ће они који су данас жртве сутра постати насилници и, на тај начин, каналисати свој потискивани гнев. Ако се отворимо за млађе генерације, научимо да их и гледамо и слушамо, лакше ћемо открити проблеме са којима се суочавају и помоћи им у њиховом решавању. Што их мање буду решавали «на свој начин», мање конфликта ће се јављати како међу њима, тако и између њих и родитеља, наставника.

ЛИТЕРАТУРА:

Abercrombie N., Hill S. and Turner S. B. (1994), *Dictionary of Sociology*, Penguin Books

Николић – Ристановић Весна, Мирјана Докмановић (2006), *Међународни стандарди о насиљу у породици и њихова примена на Западном Балкану*, Прометеј, Београд

Насиље у породици, ресор за питања жена Извршног већа Аутономне покрајине Војводине (Други подаци нису наведени. Публикација је доступна у библиотеци Универзитета у Новом Саду.).

Трифунковић Весна (2006), *Насиље у школи*, Учитељски факултет у Јагодини, Јагодина

Вуксановић Гордана (2008), *Ученици у Војводини - оцене међуетничких односа*, Педагошки завод Војводине, Нови Сад

Gordana Vuksanovic
High School for Business Studies
Novi Sad

VIOLENCE IN SCHOOLS – AN ASPECT OF ASOCIAL BEHAVIOUR OF THE YOUNG

Summary: *The paper is based on the data from the empirical research conducted in the area of the town of Novi Sad during 2009. Fifteen elementary schools were included, that is two classes of the eighth grade in each school in which the lecturing is realized in Serbian and, due to their very small number, all classes with the Hungarian lecturing language. The sample included 557 pupils.*

The basic goal of the research was to establish the range of spreading of violence and to reveal different kinds of violence existing in elementary schools. Violent behaviour was taken to mean: exclusion from play, making fun of other pupils' look/clothes etc., destruction of other pupils' things, taking money by force, physical contacts, verbal insults. The study of attitude to other pupils included three analytic levels: a) assessment of the relations between pupils in general; b) assessment of other pupils' attitude to the respondent; c) assessment of the respondent's attitude to other pupils.

The results of the research show that a very high number of pupils was exposed to different forms of violence, 66,8% of the total number of respondents.

Key words: *violence, pupils, elementary school, family*

Милош Марјановић и Ката Марјановић
Правни Факултет
Нови Сад

Оригинални научни рад
УДК: 316.614.6:37.01

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И КУЛТУРАЛИЗАЦИЈА ЗА ИНОВАТИВНА И АЛТЕРНАТИВНА ПОНАШАЊА

Сажетак: *Основна идеја овог рада је да све интензивније друштвене и културне промене изискују појачану оријентацију на социјализацију и културализацију за иновативна и алтернативна понашања. Циљ саопштења је да се оснажи теоријска аргументација за овакво гледиште и привуче пажња на њега. Посебно је размотрен однос социјализације према културализацији, образовању и васпитању (који су стопљени у настави као образовно-васпитном процесу) као и према још неким сродним појмовима. Можда би едукација могла бити реч која обједињава социјализацију и културализацију или која би означавала васпитање у ширем смислу. Ефекти социјализације огледају се не само у друштвеној интеграцији појединца, него и у развоју друштва али и личности. Критички су сагледана нека традиционалистичка одређења културе, концепција базичне (модалне) личности а указано је и на њену стваралачку и личну димензију. Трагали смо за иновативним и алтернативним потенцијалима неких агенаса социјализације, политичке социјализације и васпитања за демократију, са посебним освртом на расправу кроз дијалог и толеранцију разлика.*

Кључне речи: *социјализација, културализација, стваралачка личност, иновативни и алтернативни ефекти и агенси социјализације, демократска политичка социјализација, дијалог, толеранција.*

Наша основна претпоставка је да све интензивније друштвене и културне промене изискују све израженију социјализацију и културализацију за иновативна и алтернативна понашања. Циљ рада је да се оснажи теоријска елаборација ових појмова која их усмерава на наведена понашања. Почетно, социјализацију ћемо одредити као стицање општих и специјализованих знања, развијање способности и вештина, и учење улога, док је културализација усвајање идеја, вредности и норми што омогућава да индивидуа постане члан друштва али и да развије сопствену личност. Свесно усмеравана и друштвено организована социјализација је образовање а исто тако

усмеравана и организована културализација - васпитање. Образовни и васпитни циљеви се обједињавају у настави као јединственом образовно-васпитном процесу. Аналогно, можда би код нас све чешће употребљавани термин едукација могао да обједини социјализацију и културализацију у јединствен процес.

Треба имати у виду да су наведене појаве предмет проучавања више наука, нарочито (социјалне) психологије, антропологије, педагогије (па и андрагогије), социологије (образовања), политикологије, у оквиру којих су кључни појмови који се на њих односе врло различито одређени. Већ и због тога а и зато што је одређење предмета сваке науке историјски динамичан процес, постоји стална потреба за њиховим редефинисањем, при чему не треба имати илузију да ће то бити учињено на једнозначан и општеприхваћен начин, чак ни у оквиру исте науке. Док социолози истичу свесност, усмереност, методичност и систематичност васпитања (на пример, (Flere, 1986: 5; Kokić, 2009: 17), педагози истичу да је то редуковани појам васпитања јер је оно најшири појам који обухвата и ненамерне, посредне, неинституционализоване, функционалне процесе због тога што је то многострана, вишеслојна, процесуална, динамична појава. При томе се социјализација своди на једну компоненту васпитања, на развој „социјалне стране“ личности, односно формирање друштвено пожељног понашања (Костовић и други, 1994: 43-47). Исто тако се може рећи да је учење континуиран, непрекидан али не обавезно и намеран процес (H.Mekgark, 1978: 48).

Постоје две групе ефеката социјализације: 1) формирање за живот и функционисање друштва важних особина и начина понашања и 2) развитак личности, са својим специфичним особинама. При томе је важно истаћи да се социјализација не сме свести на конформизам и изједначити се са њим јер резултат социјализације није апсолутно прихватање свих вредности, норми и облика понашања средине, будући да има и оних који одбацују већи или мањи део конвенционалних схватања (Rot, 1975: 70 -71). Подсетимо се да је већ Диркем приметио да када би, на супрот патолошког било оно што је просечно а не друштвено оптимално, не би могло бити развоја и напретка друштва. Дакле, одступајућа па чак и супротна понашања не морају бити девијантна него могу бити и иновативна. Стога можемо рећи да је у самом појму социјализације садржана компонента иновативности, која омогућава развој и напредак, и то како друштва тако и личности.

Социјализација представља процес прилагођавања и контроле, али и основу за развој људских способности. Она се не своди на методичку школску социјализацију већ укључује и спонтане и стихијске утицаје. Док се раније сматрало да је конформизам главни ефекат социјализације, данас се наглашава самопотврђивање и самореализација, које претпостављају активизам и стваралаштво, наспрам пасивног прилагођавања. По савременим гледиштима, дакле, социјализација се не своди на конформизам, свеприсутну интеграцију или на присилну адаптацију (Koković, 2009: 21). Али социјализација се не сме свести ни на манипулацију јер се по данашњим, модификованим циљевима социјализације она не своди на постизање „пуне улоге“ већ укључује и дистанцу од друштвене улоге, критичку позицију, аутономно понашање, тежњу ка променама. За разлику од манипулације, социјализација нас учи како а не шта да мислимо, самосталном а не зависном мишљењу, формира отворену а не затворену свест, указује на алтернативе а не елиминише их (Šušnjić, 1971: 251-252; Koković, 2009: 22–23).

Треба правити разлику између учења, обучавања и образовања. Учење обухвата процесе којима појединац уобличава своје понашање и склоности под дејством искуства и оно увек означава промену понашања. Обучавање се врши ради извршавања неког специфичног задатка или посла и обухвата само неку од човекових диспозиција. Обука припрема човека за неки конкретан посао, док му образовање доприноси да схвати значај онога што ради. Обучавање тежи да буде привремено, а образовање трајног карактера. И образовање и васпитање се одликују активним односом према осмишљавању и вредновању а циљ им је култивисање потреба и интересовања, као и изграђивање личних критеријума (Koković, 2009: 17–21). Међутим, стицање знања може бити и механичко учење, скоро без учешћа мишљења, док учење метода и њихова примена у решавању нових задатака представља активно мишљење. образовање треба да пружи добру основу за даље самостално стицање знања, да створи мотивацију за његово стално проширивање и продубљивање (Menčinska, 1975: 340-341).

Када је реч о теоријама социјалног учења (Rot, 1975: 80), могли бисмо рећи да теорија социјализације увиђањем далеко боље објашњава иновативна и алтернативна понашања него теорија учења условљавањем или теорија учења по моделу. Улоге, за које бисмо рекли да су нормативно очекивана понашања, укључују и стицање

знања за њихово обављање. Када говоримо о социјализацији за иновативна понашања, треба имати у виду да примена иновација не мора бити рутинска, него да може и те како бити и стваралачка (Marjanović–Markov, 2007: 230). Тако је примећено да има веома мало јапанских изума који се, чешће, односе на начине израде или примене, него што су сами по себи оригинални. У Јапану су, још од реформе Мејџи, занемариване природне а истицане техничке науке. Јапанци су куповали најновију технологију од најразвијенијих земаља Запада, коју су јапански инжењери и научници, у многим случајевима, даље усавршавали. Известан „иновацијски заокрет“ забележен је током 1980-их, када се Јапан опрезно определио да постане креативан, тако да све више постаје извозник технологије са јапанским „омотом“ (Čolić, 1990: 510–514).

Неки аутори, као што су Ж. Стецел и Г. Олпорт, употребљавају појам културализације или акултурације уместо појма социјализације. У процесу социјализације, наглашавају они, усвајају се они облици понашања који се захтевају или сматрају пожељним, а који су карактеристични за дату културу. У извесном смислу, свако је заточеник културе у којој се подиже. По Роту, међутим, иако социјализација јесте усвајање културно одређених начина понашања, није оправдано изједначити и заменити појам социјализације појмом културализације. Појам социјализације је шири појам јер она обухвата процес формирања људског социјалног бића, без обзира која је култура по среди, а односи се управо на оно што је опште и заједничко у свакој културализацији. У проучавању процеса социјализације не изучава се само глобални утицај једног комплекса фактора (на шта упућује појам културе) већ и појединих момената културе или социјалних фактора. Осим тога, социјализација не доводи до потпуног изједначавања људи, а што на неки начин имплицира појам културализације (Rot, 1975: 72–73).

И Хонигман сматра да се појмови социјализација и културализација често мешају и да их треба разликовати јер се културализација односи на систем научених реакција (читање, писање, рачунање, начин облачења) док је социјализација шири појам а односи се на систем акција и уобичајених друштвених односа. Иако је резултат социјализације извесно типизирање личности и конформистичко понашање (које су, следећи логику аутора, производ културализације), она се не сме идентификовати са униформизмом. И Линтон сматра да је појам базичне личности претежно конформистички, али он

наглашава да су у оквиру једног истог типа могућне варијације, које настају услед диференцираности одређене културе. И Хонигман уочава културну хетерогеност модерних друштава али он више инсистира на унутрашњим чиниоцима варијација, које настају услед различитих индивидуалних потенција и субјективне интерпретације културних догађаја и друштвених норми. Социјализација не доводи до униформизма, не само због разлика у положајима и улогама и зато што индивидуе истовремено припадају не једној него мноштву група чије утицаје трпе, него и зато што оне у те групе улазе са особеним искуством и неистоветним доживљајем истих догађаја у истим друштвеним околностима. Деловање културе није линеарно јер индивидуе уносе у интерперсоналне и друштвене односе своје био-психо-социјалне диспозиције. И за Халовела социјализација није процес који производи роботе већ само извесне правилности у типу понашања (Pešić-Golubović, 1966: 254-255).

Најпре ћемо отклонити неке непрецизности, затим појаснити оба гледишта о односу социјализације и културализације а онда изнети наше гледиште о томе које је битно различито у односу на њих. Акултурација не може ни на који начин бити синоним за културализацију зато што се под њом у литератури подразумева утицај једне културе на другу, а да би се нагласио обострани утицај у сусрету култура употребљава се израз културе у контакту. Тако је примећено да је у Јапану извршена успешна „акултурација, односно реинтерпретација првенствено кинеских и западних утицаја у функцији рационализације аутохтоног система вриједности, као и технолошког развоја земље“ (Čolić, 1990: 505). Показало се да је ова акултурација била веома сложен процес јер је дошло до апсорпције и реинтерпретације појединих културних елемената али и до резистенције према другим таквим елементима. Дошло је до својеврсног дуализма у јапанској свакодневици јер је прихваћена западњачка материјална култура док је сфера „дубинске културе“ следила сопствени еволуцијски процес. Економски развитак је био толики да је Јапан од увозника постао извозник технологије, тако да се почео трансформисати од вечитог „примаоца“ културних утицаја у културу „даваоца“ (с.505-514).

Не видимо разлог да се може говорити само о глобалној култури а не и о глобалном друштву. Ово тим пре јер је глобално друштво генерички појам социолошког приступа друштвеним појавама, па и социјализацији као друштвеној појави. И Рот и Хонигман се слажу да

је социјализација шири појам од културализације а, заправо, за првог аутора је то апстрактнији а за другог конкретнији појам. За Рота је социјализација оно што је опште и заједничко у свакој културализацији, која има глобални а то ће рећи конкретан карактер. То је, аналогно, као када бисмо говорили о човеку уопште и било ком појединцу конкретно али и о друштву уопште као апстракцији и глобалном друштву као конкретизацији. За Хонигмана, пак, културализација као систем научених реакција претходи конкретном укључивању у друштвене улоге и односе.

Антрополози и етнологзи, обично, сматрају да је друштвено део културног као целине – постоје материјална, социјална (друштвена) и духовна култура. Социолози, па и неки социјални психолози, пак, обрнуто, сматрају да је културно део друштвеног као целине – постоје економска, правно-политичка и културна област друштва. Нама је прихватљивије гледиште по коме су друштво и култура два аспекта или димензије јединственог људског света (Golubović, 1973: 63-65). Следствено томе, за нас су социјализација и културализација две стране, два аспекта или две димензије јединственог процеса за који још немамо адекватни језички израз, као што је, на пример, настава за васпитно-образовни процес.

Већ смо указали да се о друштву и култури може говорити на различитим нивоима апстракције/конкретизације а то би се могло рећи и за социјализацију и културализацију као садржајно различите појмове. Када је реч о култури, према нивоу апстракције можемо разликовати: 1) културу уопште (као општељудску, својствену људском роду или као културне универзалије), 2) типове културе (на пример, дионизијска и аполинијска или народна, елитна и масовна), 3) глобалну културу (неке етничке заједнице или државе), 4) поткултуру (неке друштвене групе) или контракултуру (ако се супротставља владајућем културном обрасцу) и 5) личну културу (као својство личности). У овом последњем случају можемо говорити и о енкултурацији као појединачном усвајању културе (Marjanović–Markov, 2007: 187-188).

Међутим, има и аутора који истичу да се вредности „свјесно или несвјесно интериоризују културацијским процесом и институционализираном одгојно-образовном дјелатношћу, представљајући окосницу будућег понашања и друштвеног дјеловања“ (Goja, 1990: 499). Ова ауторка исто тако вели: „У социолошким теоријама, које одгоју и образовању приписују важну улогу у процесу

културације и социјализације, истичу се функционалистичке теорије“ (с. 499).

Садржај социјализације одређен је начином понашања који су нормирани и карактеристични за неку групу. И општељудске (попут биолошких) и за поједина друштва специфичне потребе, припадници различитих култура задовољавају на донекле различите, рекли бисмо, алтернативне начине. То зависи како од географских фактора, тако и од затечене традиције али, посебно, од различитог степена привредног и друштвеног развитка. По неким мишљењима, језгро културе чине системи идеја и вредности које се преносе традицијом док се, по другима, то језгро формира и мења у току развоја друштва и друштвених група (Rot, 1975: 133–134). По нашем мишљењу, прво схватање, заправо, има у виду традиционална а друго модерна друштва или, прецизније, како би рекао Гурвич, непрометејска и прометејска друштва.

Антрополози су увели разликовање између експлицитне културе (коју чине спољашње манифестације живота неке заједнице) и имплицитне културе (а која чини њену унутрашњу страну, срж или суштину). А имплицитна култура се, заправо, састоји не само од сазнајних и вредносних него и од нормативних елемената. За свако друштво најважније норме представљају системи улога које су, због свог значаја, институционализовани облици понашања. За непридржавање прописаних стандарда у одређеним ситуацијама следе такође друштвено прописане санкције. Међутим, у сваком већем и развијенијем друштву не постоји само један систем стандарда и одговарајућих понашања, који је потпуно идентичан за све чланове друштва. Наиме, у оквиру глобалне културе обично постоје међусобно различите поткултуре, које формирају друштвене групе на основу класне, етничке, регионалне а могли бисмо додати и полне, генерацијске, резиденцијалне и других припадности (Rot, 1975: 134-136). Другим речима, сва досадашња друштва, са изузецима раних „примитивних“ друштава, значајније су диференцирана и стратификована. Док су „примитивна друштва“ ограничавала развитак индивидуалности а подстицала развитак „социјалног карактера“, у савременом друштву, како примећује Р. Линтон, можемо говорити о „социјалном карактеру“, а могли бисмо рећи и поткултурама, значајнијих друштвених група. У самом начину егзистенције човека као бића праксе садржан је принцип разноликости у задовољавању егзистенцијалних потреба (Golubović, 1973: 89,319,344,384).

Антрополози су, исто тако, указали на значај културе за социјализацију и формирање личности. Психоаналитички оријентисани антрополози су 1920-их година покренули истраживања у области названој „култура и личност“ („културна школа“ или школа „култура и личност“) која су доживела експанзију 1930-их и 1940-их година, када се сматрало да су врло обећавајућа и утицајна парадигма у друштвеним наукама. Ова истраживања су, истовремено, наставак Фројдовога рада у области психоанализе али и критичка корекција његове инстинктивистичке теорије људске природе. Показало се, наиме, да за задовољавање истих органских потреба у свакој култури постоје бројна различита структурна решења која стварају различите, односно одговарајуће типове личности. Између карактеристика културе и карактеристика личности постоји корелација. Ово стога што свака култура има својеврсни етос који се интериоризује у структури личности као заједнички за све припаднике те културе (претпоставка о униформности). Под утицајем Фројда, представници ове школе су сматрали да су рана искуства у детињству, која су обликована културом, на предвидљив начин повезана са облицима понашања код одраслих (претпоставка о континуитету). Такав друштвено и културно структурирани тип личности назван је „базична личност“ (Кардинер, Линтон), „модална личност“ (Хонигман), „социјална личност“ (Инкелс), „социјални карактер“ (Фром), „национални карактер“ (М. Мид). Тако, по Фрому, док се индивидуални карактер односи на особине по којима се припадници исте културе међусобно разликују, друштвени карактер чини језгро карактерне структуре заједничке за већину чланова те културе. Међутим, током и после другог светског рата дошло је до злоупотребе конструкта „национални карактер“. Жестоке критике ових студија током 1960-их година практично су изгнале овај проблем из научног истраживања током 1970-их и 1980-их година. Показало се да су, после почетног ослобађања од погрешних антропоцентричних ставова, прикази националних карактеристика одређених народа и култура, доприносиле проширивању а не сузбијању етничких стереотипија. До „васкрснућа“ ових истраживања дошло је поново током 1990-их година, услед прецизнијег одређења појма личности и методолошког усавршавања у проучавању културних и персоналних разлика (Pešić–Golubović, 1966: 177–193; Golubović, 1973: 349; Rot, 1975: 136–149; *Kultura i ličnost*: fasper.bg.ac.rs).

Могло би се рећи да је култура саставни део како структуре друштва, тако и структуре личности. Како је култура перманентан процес, она нужно садржи и елементе традиционалног и елементе

савременог. При томе, ново може да израсте безболно из традиционалне културе и да, чак, представља њену даљу потврду и учвршћење, али у њеном крилу и наспрот њој, могу да настану сасвим нови елементи или нове културе. Друштвени систем то може спречавати или подстицати, што зависи од тога која култура боље служи очувању постојећег система или његовом побољшању. Неки елементи културе су интегрисани у друштвени систем, други су релативно независни а трећи у сукобу са његовим институционалним нормама. Ако је доминантна култура чврсто интегрисана у друштвени систем, творећи његов *establishment*, може да дође, као што се десило у многим модерним друштвима, до генерацијске поларизације, па се млади носиоци нове, алтернативне или контракултуре, супротстављају владајућем културном обрасцу родитељске културе. Док се у друштвеном систему инсистира на стабилизацији, *status quo*, равнотежи, интеграцији (ми бисмо додали – што је класично функционалистичко схватање), неки елементи културе више потенцирају сукобе, процесе, промене. У односу на друштвено-системску, културна делатност, нарочито стваралачка, је динамичнија, спонтанија, слободнија и више је окренута будућности, деструкцији постојећег и развијању новог (Golubović, 1973: 87-90,98).

Неке дефиниције културе су пренаглашено традиционалистичке јер је схватају као типизирано и научно понашање (Р. Линтон), као „форме традиционалног понашања“ (М. Мид) или као „традиционалне начине решавања проблема“ (Форд). У таквим дефиницијама култура се поима искључиво као средство индивидуалног прилагођавања друштвеним условима а занемарује се да човек мења околинду (не само природну него и друштвену) и прилагођава је себи, што је фундаментална карактеристика културе. Овакве редукционистичке дефиниције културе односе се само на њене прагматичне функције и непотпуно објашњавају садржај културе и њен развитак. Клакхон и Кели критикују оваква схватања јер култура решава али и ствара проблеме и нове потребе. Човек не усваја културу пасивно, без напора и отпора. По њима, култура је „шема за живот“ или скица живота у актуелној ситуацији. Међутим, она је и визија будућности и трансценденција историјски изведених скица живота (Golubović, 1973: 69-71).

По Парсонсу, *super ego* не треба схватити у Фројдовом смислу, као један слој личности који је у антагонистичком односу према *idu* и *egi*, нити само као механизам интериоризације моралних норми (као савест) већ шире, као интериоризацију вредносних система и

као оријентациони центар у систему личности, који подразумева и селекцију када дође до сукоба вредности. При томе треба имати у виду да су услови за формирање сопственог вредносног система личности много погоднији у диференцираном моделу културног понашања него у ригидном традиционалном моделу, који не дозвољава диференцијацију ни на групном ни на индивидуалном нивоу. Однос индивидуа – култура никако није једносмеран, ма коликогод да је укључивање у сопствену културу нужност да би се постало члан друштва јер „се у процесу социјализације и култивирања индивидуе развија селективни дух и критички однос према културној традицији, којем треба захвалити за стално нова струјања у култури и одржавања прометејске ватре као непресушног врела нових људских могућности и остварења“ (Golubović, 1973: 101-106, цитат на 106).

Многобројни ефекти друштвене транзиције делују у правцу трансформације традиционалног (патријархалног) у модерни (егалитарни) тип породице. Као једна од најизразитијих промена наводи се модификација породичних улога, посебно оца и мајке. Већа укљученост оца у васпитавање деце је један од показатеља егалитаризације односа у породици. У односу на очеве из традиционалних породица, очеви из егалитарних породица су значајно попустљивији и приснији у васпитном понашању. За разлику од традиционалног, ауторитативног система родитељства, код мајки из егалитарних породица преовладава пермисивно родитељство. У почетним и завршним фазама породичног живота (млади пар без деце и фаза „празног гнезда“) брачни парови равноправније деле породичне и радне улоге, али по доласку деце полне улоге родитеља постају традиционалније. Исто тако је примећено да, као пратећи процес индивидуализације, долази до слабљења мотива за родитељством и пада вредност породичног живота (Ј.Петровић и други,2009:3–45).

Родитељство дуго није било посебан предмет проучавања ни једне научне дисциплине. Развојна психологија је скоро искључиво била усмерена на проучавање детета али не и зрелог доба. Али фазе у развоју човека које следе иза детињства и младости, не само да имају своје специфичности, него се одрасли мењају исто тако битно као и деца па се, с правом, почело говорити о развоју у одраслом добу (N.Карор–Stanulović,1985:7–10). Први период социјализације обухвата рано и средње детињство, а други период адолесценцију, која започиње већим утицајем друштвене средине изван породичног круга. Аутори који наглашавају велику, пресудну улогу родитеља у

социјализацији учестало користе појам конформирања. Али овакав приступ занемарује активност индивидуе али и динамику односа родитеља и деце. Проблем је, наиме, у недостатку конформизма код адолесцената што је многе ауторе одвело у супротну крајњост тврдњом да је утицај вршњака у овом периоду далеко важнији од родитељског, који се готово у потпуности губи. У том погледу помак је учињен у когнитивној теорији, која за разлику од класичне теорије социјализације, адолесценту придаје активну улогу у односу на искуство. Терет развоја је на самој индивидуи јер она, често, добија контрадикторне, збуњујуће информације које мора да селекује, интегрише, учини их кохерентним (Kapor–Stanulović, 1988: 41–42).

„Школа је контролисани агенс социјализације који плански делује у правцу у ком то желе владајуће снаге у друштву“. Школски живот може бити организован на принципу ауторитарности или мање–више развијеним демократским односима међу свим учесницима у наставном процесу. Осим тога, школа може бити традиционално оријентисана на дословно усвајање наставног градива или на развијање способности за самостално мишљење и самостално решавање проблема што је, свакако, пожељније (N. Rot, 1975: 123). Основна васпитна функција школе је да детету усади смисао за једнакост. Припремањем за друштвене улоге врши се универзализација понашања појединца. Али у оквиру школе дете делимично измиче и својим родитељима и својим учитељима и тако се у њему развија заматак приватног живота (Canivez, 1999: 36). Овоме можемо додати да се у литератури учитељ назива трећим родитељем.

Крајњи циљ васпитања и образовања за демократију је формирање аутономних, одговорних и толерантних грађана који ће компетентно и активно учествовати у друштвеном животу. Такво васпитање и образовање треба да створи основу за демократско понашање тако што ће омогућити формирање личних особина и вредности (међу којима издвајамо аутономију, толеранцију различитости, отвореност духа, кооперативност, одговорност, праведност, самопоштовање, уважавање других), комуникацијских способности и вештина (посебно уживљавања у стање других, преговарања и договарања, спремност за дијалог, уважавање права на различито мишљење, коришћење и прихватање аргумената, ненасилно разрешавање сукоба) и стицање знања о демократији (основни појмови, права и обавезе грађана, функционисање демократског поретка). У истраживањима је нађено да средњошколце

који прихватају демократске вредности карактеришу толерантност, неауторитарност и неконформизам. Својеврстан је и утицај породичне климе – нетолерантности и јављању предрасуда код деце доприноси ауторитарно родитељско васпитање. Велики је утицај и демократске климе у школи, чему посебан допринос дају наставници који подстичу децу на активност и сарадњу, охрабрују их да поставе питања и изнесу своје а толеришу различито мишљење. Међутим, учбеници из предмета грађанско васпитање (уведеног 2001.) су монолошки, не презентују знања на проблематизован начин, не нуде алтернативе, не подстичу на размишљање и решавање проблема. Да би млади стекли комуникацијске вештине (критичког мишљења, вођења дијалога, уважавања аргумената) они морају да имају моделе такве комуникације у свом оужем и ширем окружењу (Јоксимовић, 2005: 11-28).

Наспрам демократске постоји антидемократска васпитна и образовна оријентација. „Антидемократска васпитна идеја искључује било какав вид толеранције и своди се на апсолутизовање властитог становишта. Уместо толеранције постоји наредба, диктат, заповест. Овој идеји одговара тоталитарна држава, држава без опозиције“ (З. Аврамовић, 2005:30-31). Међу индикаторима недемократске и антидемократске оријентације и ауторитарног погледа на свет које аутор наводи посебно издвајамо: ауторитарно понашање, склоност неконтролисаног употреби силе, ирационално мишљење, веровање у велику идеју, прихватање догми, непријатељски однос према разликовању, нетрпељивост према несагласном мишљењу, етику ауторитарних вођа, прихватање манипулације људима (с.31-35). „Недемократска личност не држи много до поштовања процедуре, избегава преузимање одговорности, неосетљива је на разлике у мишљењима и понашањима, развија једноставан поглед на друштвену стварност. Она има јака осећања мржње, агресивна је према мањинском мишљењу и понашању“ (с.36). Однос према другом је тест за демократу, а тек се у односу према процедури може просудити да ли је неко демократизован или није (с.44-47).

Значај алтернатива у образовању и васпитању је у порасту. Истиче се улога критичке и компаративне перспективе, посебно „контрастираних оријентација“, неформалног, алтернативног образовања (Rust, 1977). Код нас су невладине организације, на пример, *Одбор за грађанску иницијативу*, организовале „образовање за демократију“, „алтернативно академско образовање“ и покренуле разноврстан „програм грађанских акција“.

Политичка социјализација је процес стицања политичке културе и стилова политичког понашања. У литератури и истраживањима искристалисале су се неке димензије политичке културе, међу којима су и грађанска толеранција и политичка партиципација. Демократска политичка култура, пак, претпоставља плурализам социјализаторских услова. У бројним истраживањима социјализаторских потенцијала породице за усвајање одређених димензија политичке културе примећено је да она има значајну улогу у развијању страначке идентификације и националне везаности а да су њени утицаји на друге димензије или садржаје политичке културе мање изражени и мање очигледни (Vujić, 1993: 19-20,24,50,61).

Нијансиранија дефиниција политичке социјализације и много потпунији преглед класичних истраживања у овој области може се наћи у студији Мирјане Васовић (2007). Политичку социјализацију она дефинише као „процес социјалног учења којим појединци и друштвене групе стичу релативно трајне оријентације и обрасци понашања у вези са политичким институцијама, процесима и вредностима“ (с.52). Интересовање истраживача за ову област нагло је букнуло крајем 1950-их, нарочито после пионирске књиге Херберта Хајмана (Human) *Политичка социјализација* (1959), а исто тако је нагло спласнуло већ до краја 1970-их година. Пораст интересовања за политичку социјализацију изазвана су општијим настојањем у оквиру „бихејвиоралне револуције“ за емпиријском провером апстрактно одређеног „васпитања за политику“ и академских (историјско-дескриптивних и нормативних) знања о функционисању политичког система и политичких институција, тако што ће се истраживати политичко понашање у вези са њима. Али већ средином 1970-их уследиле су критичке ревизије које су оспоравале како базични модел социјализације тако и универзалност налаза класичног приступа. Две кључне ортодоксне претпоставке су се показале као крајње проблематичне. Прва претпоставка, по којој оно што је научено у детињству остаје непромењено током каснијег живота („принцип примарности“ који се, најчешће, везивао за рану партијску идентификацију) замењена је „принципом структурације“, по коме политичка опредељења одраслих не структуришу специфичне политичке оријентације него општије вредности и базична уверења која се стичу у детињству. Друга претпоставка, по којој сви садржаји ране (па чак и најраније) социјализације остварују значајан утицај на каснији политички живот поједнца напушта се откривањем много динамичније и значајније улоге саме личности појединца,

која посредује између ране политичке социјализације и каснијег политичког понашања, па се истраживачка пажња мора померити са исхода на процес политичке социјализације. Фундаментална открића и утврђене законитости у овој области нису били универзални како се чинило јер су се односили само на стабилна друштва америчке и западноевропске политичке културе, која су посматрана као статична и хомогена, док сазнања о бившим социјалистичким земљама и земљама у развоју готово да и није било. Стога је било потребно да се стечена сазнања преиспитају и провере у различитим историјским, политичким и културним контекстима, као и у околностима драматичних друштвених и културних промена (Васовић, 2007: 9-28).

Поменућемо и неколико налаза из ове студије који су од значаја за теоријску елаборацију социјализације и културализације за иновативна и алтернативна понашања. Нови, развојни приступ у истраживањима политичке социјализације показује да је она развојни доживотни процес, да се на сваком степену развоја сусрећу континуирани (кумулятивни) и дисконтинуирани (иновативни) процеси, при чему развојни ток није праволинијски него се креће у више праваца (с. 290). У политичкој социјализацији у породици деца су, добрим делом, заштићена од „ружног света политике“, па тако и од многих информација које су од значаја за друга политичка гледишта, посебно конкурентска (с. 17). Вредносна опредељења су у основи избора и одлука, које чине суштину сваког политичког деловања. Тек способност усвајања принципа и идеала судбоносно мења ток и последице политичког размишљања детета. Наиме, мало дете карактерише ограничена временска перспектива јер још нема развијену способност преиспитивања прошлости и садашњости и замишљања алтернативних социјалних будућности које треба упоредити. За адолесценте, пак, будућност је нешто што се може мењати и обликовати, а што зависи од избора који се обављају у садашњости. Реформске и радикалне идеје које су карактеристичне за адолесцентно схватање друштва (а што се добро види, рекли бисмо, на индексу социјалне експанзије) делом настају и услед ове новостечене способности поимања будућности (с. 59, 216-217).

У оквиру групе вршњака у школи млади први пут преиспитују родитељске или стичу нове, алтернативне ставове и обрасце понашања (с.275). У време глобализације и европског уједињења, постоји тренд вишеструких политичких идентификација и њиховог избора али, додали бисмо, и наметања (с. 286-287) Пре 1990-их, школски системи

у централној и источној Европи су обесхрабривали расправу у учионици а и сами наставници су имали мало аутономије, па је школа развијала ауторитарне обрасце. У новијим радовима о политичкој социјализацији, школа се третира као припрема за демократију. У школским и НВО програмима припреме за демократију циљ је да се елиминишу ауторитарни односи, да појединци постану толерантни али и да развију сопствену личност (с. 272).

Међутим, у истраживањима процеса политичке социјализације у породици постоје многи методолошки проблеми који упућују на обазривост у прихватању њихових резултата (Милић, 1986: 151-153). Најадекватнији теоријски и методолошки оквир је, изгледа, интерактивни модел политичке социјализације који укључује испитивање интерактивног дејства генерацијског ефекта, ефекта епохе и ефекта животног циклуса (Чичковић, 2005: 291-307).

Демократија је најделотворнија организација политичке заједнице у борби против насиља, како изнутра тако и споља. По Ериху Вајлу (Weil), свака истински политичка заједница може бити утемељена само на расправи, а не на насиљу, па се такав доиста политички ауторитет разликује од бруталне и деспотске употребе власти. Средишњи елемент демократије је суделовање у јавној расправи о питањима важним за политичку заједницу. Главно начело савремене демократије је да је расправа универзална и да се сваки грађанин сматра учесником у политичкој дебати. Васпитавање за демократију значи одгајање активних грађана који ће бити навикнути да учествују у расправи кроз дијалог, преко кога ће одабрати неки начин ангажовања у јавном животу (Canivez, 1999: 12,88-89,128-129).

Ђуро Шушњић (2007: 317) наглашава значај образовања и васпитања за дијалог и толеранцију као, рекли бисмо, суштинске атрибуте алтернативног или демократског начина мишљења и понашања, упозоравајући да „заједница, која у своје младе нараштаје не угради потребу за разговором и навиком за трпељивост према другом и другачијем, нема будућности. Она ће је имати ако васпитање и образовање својих чланова усмери према дијалошком мишљењу и вредностима који проистичу из разлика. Колико ће бити вредан сваки њен припадник моћи ће да се измери тако што ће се видети колико је склон да води разговор и да поднесе начин мишљења друкчији од свог“. Да би се постао добар грађанин, образовање и васпитање за дијалог и толеранцију треба неодложно да постане „прва потреба и нит водиља нашега времена – његова световна религија (с.318). Истинско

преношење културног наслеђа или традиције на младе нараштаје подразумева избор идеја, веровања и вредности из људске историје које ће им помоћи да себе даље развију. Из наслеђа треба преузети оно што је разумно и умно а одбацити оно што је безвредно тако да традиција постане најбољи избор из историје. Не треба понављати грешке које су претходна покољења чинила. „Историја се учи због тога да се уоче алтернативе у којима се кретала људска не/слобода и да се изабере она решења која и даље могу бити од помоћи за ширење граница слободе (с.319). Када је реч о припремању младих за преузимање постојећих радних улога, требало би их подучавати за неке могуће и будуће улоге и то не уском специјализацијом него формирањем стручњака „шире културе и са способношћу алтернативног мишљења, који ће бити довољно еластични и кадри да се прилагоде променама изазваним развојем поделе рада и који ће сутра бити способни, уз мало дошколовавања, да преузму не једну, него можда и више радних улога током свог радног века“ (с.320).

У закључку можемо рећи да смо покушали да одредимо појмове социјализација и културализација и њихов међусобни однос, као и однос образовања и васпитања, који се стапају у настави као образовно-васпитном процесу. Можда би све чешће употребљавана страна реч едукација могла да обједини социјализацију и културализацију или да, следећи педагошку литературу, означи васпитање у ширем смислу. Циљ модерно схваћене едукације није само стицање културе и интегрисање у друштво него и развитак личности. Стваралачке личности својим иновативним и алтернативним понашањима омогућавају развој друштва и културе. Томе нарочито доприноси демократска политичка едукација.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић З. (2005), „Извори недемократске васпитне и образовне оријентације“, у: Јоксимовић С. (прир). *Васпитање младих за демократију*, Београд.
- Vasović M. (2007), *U predvorju politike: politička socijalizacija u detinjstvu i ranoj adolescenciji*, Beograd.
- Vujčić V. (19993), *Politička kultura i politička socijalizacija*, Zagreb.
- Goja J. (1990), „Neki sociološki aspekti vrednota u obrazovanju“, *Revija*

- za sociologiju, Zagreb, 2.*
- Golubović Z. (1973), *Čovek i njegov svet*, Beograd.
- Јоксимовић С. (2005), „Васпитање за демократију: циљеви и препреке“, у: Јоксимовић С. (прир.), *Васпитање младих за демократију*, Београд.
- Капор-Стануловић Н. (1988), *Na putu ka odraslosti*, Beograd.
- Koković D. (2009), *Društvo i obrazovni kapital*, Novi Sad.
- Костовић С. - Косановић М. – Ђерманов Ј. (1994), „Васпитање и социјализација (терминолошка анализа)“, *Зборник Одељења за педагогију и Одељења за психологију Филозофског факултета*, Нови Сад, X.
- Kultura i ličnost*, fasper.bg.ac.rs
- Marjanović M. – Markov S. (2007), *Osnovi sociologije*, Novi Sad.
- Mekgark H. (1978), *Razvoj i promena*, Beograd.
- Menčinska N.A. (1975), „Kako se u psihologiji ostvaruje princip jedinstva vaspitanja i nastave“, *Pedagogija*, Beograd, 4.
- Милић А. (1986), „Процес политичке социјализације у породици“, *Зборник Филозофског факултета, Серија Б, Друштвене науке*, Београд, 14.
- Odbor za građansku inicijativu* (2002), Niš.
- Петровић Ј. – Михић И - Зотовић М. – Капор Стануловић Н. (2009), „Породичне улоге оца и мајке у породицама у процесу транзиције“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Нови Сад, 128.
- Pešić – Golubović Z. (1966), *Problemi savremene teorije ličnosti*, Beograd.
- Rot N. (1975), *Osnovi socijalne psihologije: socijalizacija*, Beograd.
- Rust V.D. (1977), *Alternatives in Educations: Theoretical and Historical Perspectives*, London – Beverly Hills.
- Flere S. (1986), „Društveni kontekst obrazovanja“, у: *Proturječja suvremenog obrazovanja*, Zagreb.
- Canivez P. (1999), *Odgojiti građanina?*, Sarajevo.
- Чичкарић Л. (2005), „Теоријско-хипотетички оквир за истраживање политичке социјализације у породици“, *Социолошки*

преглед, Београд, 3.

Čolić S. (1990), „Vrijednosni sistem i proces socijalizacije u Japanu“, *Revija za sociologiju*, Zagreb, 3.

Šušnjić Đ. (1971), *Otpori kritičkom mišljenju*, Београд.

Šušnjić Đ. (2009), „Образовање и васпитање за дијалог и толеранцију (нужни услови за духовни раст), поговор у knjizi: Koković D., *Društvo i obrazovni kapital*, Нови Сад.

Milos Marjanovic and Kata Marjanovic

Faculty of Law

Novi Sad

SOCIALIZATION AND CULTURALIZATION FOR INNOVATIVE AND ALTERNATIVE BEHAVIOUR

Summary: *Principal idea of this paper is that more and more intensive social and cultural changes require strengthened orientation of the socialization and culturalization for innovative and alternative behaviour. The goal of this contribution is to reinforce argumentations for this standpoint. We have especially considered relations between socialization and culturalization, instruction and education, and some other similar notions. Effects of socialization and culturalization are visible not only in social integration of the individual but also in the development of society and as well as of personality. We have critically estimated some traditionalistic definitions of culture, conceptions of basic or modal personality and pointed at its creative and personal dimension. We are looked alternative potentials of some agencies of socialization, political socialization and education for democracy, with special review to the dialogue and tolerance.*

Key words: *socialization, culturalization, creative personality, innovative and alternative effects and agencies of socialization, democratic political socialization, dialogue, tolerance.*

МИТ, СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И ДЕМИТОЛОГИЗАЦИЈА

Сажетак: У овом раду аутор настоји да анализира међусобан однос митова као вредности, процеса социјализације и пројекта демитологизације. Први део бави се антрополошким појмом мита и његовим културним функцијама, док се у другом указује на идеолошки карактер пројекта демитологизације. Сложеност процеса социјализације, у који бивају укључене како формалне, тако и неформалне друштвене структуре, представља озбиљну препреку пројекту демитологизације.

Кључне речи: антропологија, демитологизација, идеологија, култура, мит, социјализација.

У науци, као и у другим областима друштвеног живота, постоје теме које су модерне, тј. које су „у моди“ (енг. *fashion*). Ово се догађа у временима у којима носиоци друштвене моћи имају велики утицај на људе који се баве друштвеним наукама (неко би чак рекао да је то редовна појава, а не изузетак) и када им намећу теме које су за одређену политику важне, али и корисне. Тада се велики број научника окреће управо тим „задатим“ темама, али и „прихватљивим“ одговорима и објашњењима, који такође бивају „задати“ – у сфери идеологије, која је тесно повезана са интересима, ништа не сме бити препуштено случају. Ти и такви научници престају да буду научници и постају идеолози, а заузврат бивају добро плаћени и награђени разноврсним привилегијама: њихови пројекти бивају финансирани, они су готово сваки дан присутни у медијима, њихова процена друштвених догађања бива призната као меродавна, „експертска“ и „научна“.

Управо је данас таква ситуација са темом митова и демитологизације, посебно када је реч о националним митовима. Вероватно тренутно на Балкану нема „озлоглашенијег“ појма од појма мита, јер су, наводно, митови „криви“ за малтене све што се догађало на нашим просторима током деведесетих година прошлог века. Митови су, тврди се, послужили као средство за манипулацију масама од стране „рђавих“ елита, што је за резултат имало крваве

сукобе у којима су погинуле или расељене стотине хиљада људи, уз страховита разарања. Једини начин, каже се даље, да се слични сукоби у будућности избегну јесте демитологизација: ако су митови и били примерени некадашњим временима у којима је кључну улогу имала религија, данас им, у свету рационалне политике и економије, никако нема места. Резултат процеса демитологизације требао би да буде „превођење“ балканских народа у воде „нормалне“ политике којој су на првом месту слобода, демократија мир и економски напредак.

Карактеристичним можемо сматрати став Данијела Сервера (Daniel Server), потпредседника за операције мира и стабилности на Институту за мир (САД), чија запажања и коментаре често преноси велики број медија у Србији. Наиме, у новинском чланку чији наслов већ сам много говори („Истеривање последњих балканских духова“),¹ Сервер констатује да су ратови из 1990-их завршили интервенцијама НАТО у Босни (1995) и на Косову (1999). Међутим, тиме проблем није до краја решен, јер је „Србија заменила насилни национализам ненасилним национализмом када је Слободан Милошевић био збачен“. Док су, очигледно, Срби још увек под јаким утицајем митова, „САД и Европска Унија посвећене су демократској транзицији и интеграцији читавог Балкана у НАТО и на крају у ЕУ“. Како би превладала „визија“ САД и ЕУ, а која би донела трајан мир у регион „који је непрекидно увлачио велике силе у сукоб“, не треба зазирати ни од употребе „снажне силе“.

Свеприсутност и широка прихваћеност оваквих одговора на питања о односу митова и сукоба на западном Балкану не може бити узета као доказ ваљаности тих одговора. Прихватањем једног оваквог објашњења као „неспорног“ наука би издала саму себе јер би се сложила са оним што, тобоже, „сви знају“ и одбила да иде иза појавног, да трага за латентним. Стога сматрамо неопходним да изложимо основне црте једног (антрополошког) приступа миту, који нипошто није нов нити непознат и чија скрајнутост и занемареност, могуће је, стоји у директној (обрнуто пропорционалној) вези са његовом аналитичком снагом.

АНТРОПОЛОШКИ ПОЈАМ МИТА

Зашто су нам уопште потребне теорије о миту? Зар мит није само „празна прича“, „шарена лажа“ којом су се тешили древни народи и

¹ Чланак је из дневног листа „Данас“ на свом званичном Интернет сајту 2008. године пренела Нова српска политичка мисао (www.nspm.rs).

којом се данас залуђују масе? Коен објашњава да се сама реч „мит“ у свакодневном језику готово увек користи у свом пежоративном значењу, према којем су митови погрешна веровања којих се људи држе противно свим доказима. Мит је ту синоним за грешку или заблуду, за погрешан закључак, за „бабску причу“. Оваква употреба речи „мит“ имплицира да онај који верује у мит јесте наиван човек који живи у некаквом свом „савршеном свету“, који, јасно, не постоји; уколико није реч о наивном човеку, тада се сигурно ради о примитивном човеку, „дивљаку“. Митови, међутим, нису грешке. Они се редовно тичу објеката и догађаја који никако ни нису могли постојати или се догодити, што значи да не постоји начин да се њихова истинитост тестира на научан начин. Митови нису грешке и због једног другог разлога: њихова истина, за оне их прихватају, бива вечно сачувана (Cohen, 1969: 337).

Коен разликује чак седам главних теорија о миту: ту је најпре она која мит сматра обликом објашњења које се појављује у извесној фази развоја људског друштва и културе; даље, она која мит третира као облик симболичког става који нема објашњавајућу функцију, него функцију експресије као циља по себи (митопоетика као особен тип мисли); следи виђење мита као израза човекове подсвести; теорија која наглашава функцију мита у креирању и одржавању друштвене солидарности и кохезије; она која наглашава његову функцију легитимисања друштвених институција и обичаја (друштвених пракси); теорија која посматра мит као вид симболичког става о друштвеној структури, повезаног са ритуалом; напоследку, ту је и структуралистичка теорија о миту (исто, 338).²

Према Коену, теорија о миту Бронислава Малиновског (Bronislaw Malinowski, 1884-1942) оставила је најдубљи траг у антропологији.

Малиновски под културом подразумева *оруђе* (инструмент) које човек користи како би, у датој околини, успешно задовољио своје (биолошке и психолошке) потребе. Култура обухвата како објекте, тако и начине понашања и може се рашчланити на бројне аспекте као што су васпитање, друштвене контрола, економија, систем знања, веровања, моралност, уметност. Сви делови културе имају неку функцију и узајамно су повезани у целину.³

² Види општирније у: Шљукић, С. (2008), стр. 187-189.

³ Види општирније у: Малиновски, Б. (1970).

Какво је место и функција митова у култури схваћеној као функционална целина? Укључујући се у расправе о миту,⁴ Малиновски критикује школу митологије природе, тада присутну највише у Немачкој. Према припадницима ове школе, примитивни човек се доста интересује за природне појаве и то је његово интересовање углавном теоријског и песничког карактера. Покушавајући да их протумачи, он ствара симболе и персонификује их. Дакле, сваки мит као своју суштину има неку природну појаву. Школа митологије природе, сматра Малиновски, „игнорише културну функцију мита“ и приписује примитивном човеку интересовања која он, у ствари, нема. Он се у својој критици позива на сопствено истраживачко искуство: „На основу личних проучавања живих митова, која сам вршио међу примитивним људима, рекао бих да је чисто уметничко или научно интересовање примитивног човека за природу врло ограничено; у његовим идејама и причама има мало места за симболизам; и мит, у ствари, није нека јалова рапсодија, нити бесциљно изливање узалудних маштарија, него вредна, врло значајна културна снага“ (Малиновски, 1971: 91).⁵

Следеће гледишта са којим се Малиновски не слаже јесте оно према којем је света прича истинит историјски опис прошлости. У овој теорији о миту има нешто истине, јер и историја и природна средина остављају дубок траг на култури, па тако и на мит. Међутим, ово становиште прави исту грешку као и оно претходно, приписујући примитивном човеку „научни импулс“ и сводећи мит на хронику. Иако је тачно да се примитивни човек у извесној мери интересује и за прошлост и за природу, он је превасходно окренут својим практичним занимањима, током чијег обављања мора да савладава велики број тешкоћа. Зато је читава његова митологија моћно средство које он користи како би сам себи помогао.

Грешка коју чине многе теорије о миту проистиче из начина његовог проучавања. Наиме, оно је пречесто ограничено на проучавање текстова, без икаквог познавања друштвене организације, морала и обичаја. Да би се разумео значај мита у животу примитивног човека, било је потребно изаћи из „затворене радне собе теоретичара на отворени зрак антрополошког поља“, тј. упознати се са његовим животом „из прве руке“. У томе је предност антрополога: он није

⁴ Теорија о миту коју је дао Малиновски овде је изложена према: Малиновски, Б. (1971), стр. 88-128

⁵ Нагласио С.Ш.

ограничен на „остатке културе, сломљене таблице, потамнеле текстове или фрагментарне записе“ (исто, 93).

Из ове, рекли бисмо привилеговане перспективе, антрополог бива кадар да сагледа да *мит није само прича, него стварност* која се доживљава, жива стварност за коју се верује да се некада давно догодила и која и данас утиче на људску судбину. Мит се прича да би се задовољиле религијске потребе и морални захтеви, да би се учврстили постојећи друштвени односи, да би се испунили практични захтеви: „(...) мит врши једну неопходну функцију: он изражава, појачава и озаконљује веровање; он чува и намеће морал; он гарантује делотворност ритуала и садржи практична упутства. Тако је *мит нужни састојак људске цивилизације*; то није нека жалова прича, већ вредна активна сила; то није интелектуално објашњење или уметничка уобразиља, већ прагматичка повеља примитивне вере и моралне мудрости“ (исто, 94).⁶ Како би своју тезу о миту као „*нужном састојку људске цивилизације*“ поткрепио, Малиновски упоређује улогу мита у животу примитивног човека са улогом библијских прича о постанку света, о паду, о спасењу. На исти начин као и мит у животу примитивног племена, хришћанске свете приче живе у ритуалу и моралу данашњих хришћана, управљајући њиховим понашањем.

Историјски приступ миту показује нам да он не може да буде „*трезвена непристрасна историја*“, јер се увек ствара за неку прилику, како би обављао неку функцију, нпр. величања неке друштвене групе и оправдавања тешког друштвеног стања. Као опис исконске стварности, мит пружа ретроспективни узор моралних вредности и друштвеног поретка. Функција коју мит врши је, према Малиновском, функција *sui generis*, коју он, ојачавајући традицију и истичући њену важност, врши како би се обезбедио континуитет културе.

Један од основних ставова теорије о миту Малиновског је да је мит „(...) неопходни саставни део свих култура (...) он се стално обнавља. Свака историјска промена ствара своју митологију која је, међутим, само индиректно повезана са историјском чињеницом“ (исто, 126-127).⁷ Другим речима, мит бива увек изнова произвођен, пре свега зато што врши функције неопходне сваком друштву и свакој култури:

⁶ Нагласио С.Ш.

⁷ Малиновски посебно подвлачи да антропологија не треба да буде само проучавање начина живота примитивног човека из угла наше културе, већ и проучавање наше сопствене културе из перспективе позајмљене од човека каменог доба. Овакав поглед на нас саме „из даљине“ омогућиће нам да боље разумемо сопствене институције, веровања и обичаје.

религија захтева постојање чуда, разликама у друштвеном статусу је потребан преседан, морална морају бити потврђена. Све до појаве овакве тврдње, антрополози су веровали да што је једно друштво „научније“, више је кадро да препозна сопствене митове и да, сходно томе, престане да у њих верује. У својој основи, ово је Контово (Comte) гледиште (Gotesky, 1952: 523). Тако је Малиновски, усудили бисмо се рећи, први из темеља „пољуљао“ *модерни мит о друштву без митова*, што је било могуће једино кроз наглашавање незаобилазне друштвене функције мита. Пошто се развојем науке не губи потреба за културном творевином која задовољава друштвене функције о којима говори Малиновски, онда нема нити може бити друштва без митова. Он је признавао да са развојем науке сфера мита бива мања, посебно када се ради о митовима везаним за магију. Међутим, с обзиром на своју друштвену функцију, мит задржава велики значај у цивилизованом свету, тесно повезан са религијом (Bidney, 1950: 16-17, 19).

Мит је питање веровања. То што нека особа нешто сматра митом (присетимо се да у свакодневном језику реч „мит“ редовно има негативну конотацију), може бити само израз његовог неверовања, а не нужно и објективна истина, као што и његова субјективна „истина“ објективно може бити мит. Мит се мења кроз историју и од друштва до друштва: оно што је за једну генерацију и/или друштво чврсто веровање, за другу/друго може постати мит. За пример могу послужити митови Старе Грчке, који су у доба антике били тесно испреплетени са религијом и ритуалом и представљали делатну друштвену снагу, да би за каснија времена постали само лепе, надахнуте приче о боговима и херојима (исто, 23-24). Такође, један исти мит може бити у различитим временима различито интерпретиран, тј. може се појавити у више варијанти, а све зависно од интереса и потреба друштва које се стално мења. Више друштва, с обзиром на сличне друштвене околности које у њима владају и на географску и културну блискост, може делити један исти мит и сматрати га искључиво својим.

Са своје стране, наука рађа секуларне митове. У савременој, такозваној „научној култури“, делатни могу бити митови о расној супериорности, као и о расном и националном карактеру. Митови су, у ствари, најмоћнији када неко претпоставља да их уопште нема. Иако се мит мења са развојем културе, он не нестаје са развојем научне мисли. Свака епоха има сопствене, карактеристичне митове (исто, 25-26). Друштво креира митове не осврћући се на научне критеријуме, него искључиво имајући у виду сопствене интересе и потребе (Gotesky,

1952: 530-531). Другим речима, мит бива прихваћен не због своје научне заснованости (јер то не може ни бити), већ због своје друштвене корисности. Развој рационалне мисли у виду науке није елиминисао друштвене потребе које је, чини се, једино мит способан да задовољи на ефикасан начин.

СУШТИНА ДЕМИТОЛОГИЗАЦИЈЕ

Међу модерним митовима истакнуто место припада националним митовима. Они су нераскидив део културно-симболичког комплекса који творе национални идентитет. Путем митова, свака нација одговара на више неизбежних питања о самој себи: Када смо настали (мит о временском пореклу)? Одакле смо дошли (мит о месту и сеоби)? Ко је наш заједнички предак и оснивач (мит о прецима)? Како смо се ослободили и постали славни (мит о „златном добу“)? Како смо пропали (мит о паду)? Како да обновимо „златно доба“ (мит о регенерацији)? Која је наша мисија (мит о „изабраном“ народу)?⁸

Уколико имамо на уму друштвене функције мита о којима смо говорили у претходном поглављу, не представља изненађење то што у временима друштвених сукоба (посебно ратова) митови бивају реактивирани и наглашени (често у веома претераној форми). Управо пред сукобе, за време сукоба и непосредно после њих свако друштво има врло изражене потребе за друштвеном кохезијом, солидарношћу, очувањем идентитета и легитимисањем институција и друштвених пракси. Те потребе, између осталог, задовољавају национални митови. У ратна времена митови понекад просто „подивљају“, узимајући до тада неслућене размере друштвеног утицаја и неочекиване (чак и сасвим невероватне) облике. Њихова очигледна несагласност са чињеницама врло често од митова одбија интелектуалце. Великом броју њих прихватање тих и таквих митова изгледа као нека врста издаје разума; при томе их збуњује њихова делотворност код великог дела припадника одређеног друштва.

Пошто мит сматрамо универзалном друштвеном појавом и пошто смо констатовали да се улога (посебно националних) митова у друштву појачава када дође до сукоба, јасно је да сви актери у неком сукобу морају имати своје митове, а не само неки. Ниједно друштво, ниједна нација, ниједна политика не могу бити унапред „амнестирани“ од истраживања митова који у њима делују.

⁸ Види опширније у: Smith (1999), стр. 62-68, 125, 127, 130-135.

Зашто бисмо у неком сукобу (рату) сматрали да једна страна има митове, а друга нема? С обзиром на негативну конотацију мита у свакодневном језику, али и у језику политике, као и на његову „ненаучност“ (која је, узгред буди речено, део његовог одређења), прозивање политичког супарника (или непријатеља) за употребу митова бива средство његовог денунцирања у очима јавности којој се неко обраћа. Захтев за демитологизацијом политике „другог“ показује се као захтев да се противник одрекне сопствених митова (а тиме и сопственог идентитета и свега другог што митови подржавају) и тако, практично, у културном смислу „разоружа“ како би се лакше савладао. Пошто друштво без митова не може да функционише, уз демитологизацију одмах се и нуде и други, „подобни“ митови – друштвени „вакуум“ без митова једноставно није могућ. Стога закључујемо да је прича о неопходности демитологизације део самог сукоба, или пак наставак сукоба, у оба случаја у сфери културе, са намером да се разоре културни ресурси противника.

Демитологизација, дакле, јесте нека врста идеолошког пројекта, никако научног, јер пренебрегава научни појам мита и поставља двоструко „треба да“: прво, тражи „разоткривање“ националних митова и одрицање од њих и то само од одређених нација; друго, уместо „компромитованих“ митова нуди друге, које и не сматра митовима, већ „свима добро познатим“ чињеницама и „саморазумљивим истинама“.

ДЕМИТОЛОГИЗАЦИЈА И СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА

С обзиром да је за функционалност (делатност) митова потребно да они буду широко прихваћени, на овом месту долазимо до процеса социјализације, под којим подразумевамо „(...) сложен процес социјалне интеграције појединца у различите контексте друштвене стварности (...) континуиран процес животног трајања који се остварује у свакодневној пракси, а током којег и путем којег појединац, интернализујући социокултурне садржаје које му његово окружење преноси, формира властити идентитет и постаје делатни члан друштва“ (Социолошки речник, 2007: Социјализација). Тек путем механизма социјализације, чија је суштина у усвајању вредности и норми, митови као вредности, укључујући ту и националне митове, бивају усвојени од стране појединаца (ту посебно имамо у виду нове генерације), тј. у њих се почиње веровати, те тако они постају делатни и обављају своје друштвене функције.

Зато не треба да чуди што се идеолошки пројекат демитологизације окреће, између осталог, ка социјализацији. Успех овог пројекта умногоме зависи од способности да се у очима надоласећих генерација, које пролазе кроз интензиван процес социјализације, национални митови или „денунцирају“ или да буду из тог процеса једноставно изостављени. Карактеристична је изјава коју је 1997. године на округлом столу Универзитета у Тибингену дао директор славистичког семинара др Ролф-Дитер Клиге (Rolf-Dieter Kluge), а који мисли да би требало „(...) српској деци забранити у школама учење српске националне епске поезије“ (Петровић, 2002: 64).

Типично идеолошки, др Клиге поставља захтев да се, практично, српска национална епска поезија избаци из школских програма.⁹ Зашто баш ова поезија, није тешко докучити. Клиге је, као слависта, очигледно био добро упознат са кључном формом изражавања доброг дела српских националних митова, поготово оних за српски национални идентитет вероватно најзначајнијих, косовских.¹⁰ Пошто су, према широко прихваћеној претпоставци, српски национални митови „најкривљи“ за балканске сукобе деведесетих година прошлог века, потребно је, према његовом мишљењу, спречити српску децу да се њима „трују“ у школи, јер би таква „затрованост“ у будућности представљала перманентну опасност за избијање нових сукоба.

Клиге не говори шта би заменило „штетно“ деловање српских националних митова, јер се и оно што се као замена нуди просто подразумева и, наравно, нипошто не сматра митом. За одговор на ово питање, а оно се нужно поставља јер, како смо већ истакли, некакав „вакуум“ у смислу одсуства митова није могућ, вратићемо се у почетку овог рада наведеној изјави Данијела Сервера, који каже да су, за разлику од балканских држава (посебно Србије), САД и Еу окренуте „демократској транзицији и трајном миру“ и да у спровођењу својих циљева имају право да примене и „снажну силу“. Заиста, ако се ствар постави тако да је потребно бирати између „ирационалног митоманства“ које води крвавим сукобима и страдањима сваке врсте са једне и слободе, демократије, мира и економског напретка са друге стране, онда је избор изгледа сасвим лак, али постаје врло тешко, чак немогуће, објаснити чињеницу да милиони људи могу да верују у

⁹ Не можемо а да не приметимо да овако „ревносни“ у својој борби против српског национализма нису били ни југословенских комунисти у време када су били владајућа (и једина) партија.

¹⁰ О односу косовских митова (посебно о варијанти мита о „изабраном“ народу) и српског националног идентитета види опшриније у Шљукић (2009), стр. 135-141.

„бесмислене измишљотине“ и да са том вером чак крећу у рат, уместо да изаберу слободу, демократију, мир и економско благостање. Проблем се продубљује када се испостави да је демократија итекако (споља) контролисана, када се слобода претвори у нову врсту једноумља, када постане очигледно да се мир састоји у испуњавању ратних циљева победника, а да је економски просперитет варљив и праћен готово потпуном (спољном) контролом домаће економије.

„Замена“ коју нуди Сервер заправо је само једна од варијанти врло старог мита о моралној „изабраности“ Запада, који је, углавном у својој секуларизованој форми, представљао и представља главни културни ресурс западних нација у њиховом ангажовању у балканским ратовима последње деценије двадесетог века и у продужењу тих сукоба у другим облицима у првим годинама овог века. Морална „изабраност“ Запада да „шири цивилизацију, демократију, људска права, економски просперитет итд“ међу другим, незападним народима, ако треба и силом, „исијава“ не само из многобројних изјава политичара из САД и ЕУ, већ и из радова многих мислилаца, укључујући ту, на пример, чак и Томаса Мора и Џона Стјуарта Мила.¹¹

Српски национални мит о Србима као „небеском народу“ и мит о моралној „изабраности“ Запада заправо имају много сличности: у оба случаја је реч о варијантама мита о „изабраном“ народу; порекло оба мита је религијско (хришћанско); оба мита су стара, дубоко укоренења и уткана у колективну свест – не ради се о површним „фантазијама“ које креирају медији (иако улогу друштвених елита и медија није могуће занемарити).

Управо нам ова последња карактеристика објашњава како то да митови поражене нације (српке), иако у повлачењу, суочени са огромног друштвеном моћи која стоји иза мита о моралној „изабраности“ Запада, ипак упорно опстају. Семјуел П. Хантингтон (Samuel P. Huntington), позивајући се на Шпенглера и Тојнбија, упозорава на „распрострањену и парохилалну надменост да је европска цивилизација Запада данас универзална светска цивилизација“ (Хантингтон, 2000: 59). „Културу Давоса“, како он назива скуп вредности у које верује око хиљаду пословних људи, банкара, владиних службеника, интелектуалаца и новинара који се сваке године срећу на Светском економском форуму у Давосу у Швајцарској, изван Запада дели свега 1% светског становништва, што је нипошто не чини универзалном културом.

¹¹ О миту о моралној „изабраности“ Запада види општирије у Шљукић (2009), стр. 142-150.

Ширење западних потрошачких образаца и популарне културе такође не ствара универзалну цивилизацију, јер представља ширење површних културних елемената који не мењају основну културу цивилизације-примаоца; сем ако се не сматра да се „позападњачење“ састоји у прихватању пенушавих течности, мушичавих жудњи и масне хране (исто, 62-63). Митови, који припадају дубљим слојевима културе, део су колективне свести која се не мења тако лако, док истовремено представљају елемент без којег се не може. Како то каже Е. Смит, нема културе без колективног памћења и традиције, нити културних идентитета и заједница без сопствених специфичних симболичких кодова (Smith, 1999: 261).

У процесу социјализације митови се преносе разним каналима, нипошто само формалним. Ово није разумео Клиге, који, упркос томе што је показао да зна „у ком грму лежи зец“, мисли да се српски национални митови преносе и шире претежно путем формалног образовања. Ова грешка, типична за многе западне посматраче балканских збивања, последица је потцењивања митова и њиховог виђења искључиво као манипулативног средства које се у употребу ставља путем масовног школовања. Тиме се открива још једно противречје идеолошког пројекта демитологизације: са једне стране, митовима се приписује велика моћ јер се они сматрају „кривим“ за сукобе, док се са друге они потцењују и сматрају пуким илузијама. Јасно је да су овде, осим снаге и значаја самих митова, потцењене и друге друге друштвене институције које имају функцију социјализације; у нашем случају реч је, пре свих, о породици и цркви. Социјализација је веома сложен процес, несводљив на само једну своју димензију и у њега су укључене и оне друштвене структуре које су врло отпорне на спољни притисак и у које се тешко продире – та њена одлика омогућава митовима да наставе да постоје и у веома неповољном институционалном и медијском окружењу, кочећи на тај начин идеолошки пројекат демитологизације.

ЛИТЕРАТУРА

- Bidney, D. (1950), "The Concept of Myth and the Problem of Psychocultural Evolution", *American Anthropologist*, New Series, Vol. 52, No. 1.
- Gotesky, R. (1952), "The Nature of Myth and Society", *American Anthropologist*, New Series, Vol. 54, No. 4.
- Cohen, P.S. (1969), "Theories of Myth", *Man*, Vol. 4, No. 3.
- Малиновски, Б. (1970), *Научна теорија културе*, Вук Караџић, Београд.
- Малиновски, Б. (1971). *Мит, наука и религија*, Просвета, Београд.
- Петровић З. Пироћанац (2002), *Избрисати српски вирус*, Чигоја штампа, Београд.
- Smith, A.D. (1999), *Myths and Memories of the Nation*, Oxford University Press Inc, New York.
- Социолошки речник* (2007), прир. Мимица А. и Богдановић М, Завод за уџбенике, Београд.
- Хантингтон, С. (2000), *Сукоб цивилизација*, ЦИД и Романов, Подгорица и Бања Лука.
- Шљукић, С. (2008), „Митови и сукоби на западном Балкану – један антрополошки приступ“, *Myths and Stereotypes of the Nationalism and Communism in Ex Yugoslavia*, Institute for Historical Justice and Reconciliation – Salzburg, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje – Novi Sad i Grafomarketing – Novi Sad.
- Шљукић, С. (2009), „Културни ресурси и сукоб: Косово између историје и морала“, у: Гавриловић Д, Деспотовић Љ, Перица В. и Шљукић С, *Митови национализма и демократија*, Центар за историју, демократију и помирење – Нови Сад, Факултет за европске правно-политичке студије – Сремска Каменица и Графомаркетинг – Нови Сад.

Srdjan Šljukic
Faculty of Philosophy
Novi Sad

MYTH, SOCIALIZATION AND DEMYTHOLOGIZATION

Summary: *In this paper the author tries to analyze the relations among myths as values, process of socialization and the project of demythologization. The first part deals with the anthropological notion of myth and its cultural functions, whilst the second underlines the ideological character of the project of demythologization. The complexity of process of socialization, which includes both formal and informal social structures, represents a serious obstacle to the project of demythologization.*

Key words: *anthropology, culture, demythologization, ideology, myth, socialization.*

Данијела Д. Здравковић и Драгана Љ. Станојевић
Учитељски факултет
Врање

Оригинални научни рад
УДК: 316.624-053.5

НАСИЉЕ, ШКОЛА У ПРИРОДИ И ПРОТИВУРЕЧНОСТ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ ШКОЛСКЕ ДЕЦЕ¹

Сажетак: У првом делу раду се чини осврт на значај појмовног одређења школе у природи, појаву насиља и на учинке процеса демократизације васпитно-образовног процеса у домену наставне праксе изван школских учионица. Промишљање противуречности процеса социјализације креће се од Фројдовога учења о друштвеној оформљености појединца, и то од периода раног детињства па све до адолесценције, ка Диркемовом учењу које истиче образовање као једно од моћнијих средстава за друштвено формирање личности. Потом промишљамо проблеме транзиције друштвене стварности, који се рефлектују и на процес институционалног васпитања и образовања, те су додатно оптерећени урушеним системом вредности, као и појавом насиља.

Учестале појаве насиља над ученицима основних школа из различитих разлога намећу оправдану социолошко-педагошку рефлексију о следећим питањима: колики су учинци модернизације српског школства, колико су деца сигурна у школама, шта их нагони на насилно понашање у школи, да ли је појава насиља у школи производ друштва које толерише насиље у породици, или је агресивно понашање ученика последица утицаја информационих технологија или је пак пораст насиља репер двадесетогодишњег урушавања система вредности и друштвених односа у Србији. У трећем делу рада, се у контексту приступа новим концептима образовног процеса (Школа у природи), организованим на Учитељским факултетима у Србији, наглашава важност и значај практичног рада, активног учења и умножавања интеракције измењене социо-културне средине са природним окружењем.

---

¹ Rad je urađen u okviru projekta "Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije" (149014 D), koji se realizuje u Centru za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

Нови концепти Школе у природи садрже између осталог и мултидисциплинарне садржаје: прерађивање и увежбавање социјалних искустава и емоција, групну солидарност у односу на природно окружење, усклађивање социјалних односа вршњачких група, слободнији режим школске културе “ван учионице” и друго. На крају сумирамо, да је флексибилност концепта Школе у природи обезбеђена разноврсним могућностима продубљивања једне области у оквиру напредних курсева и модулацијом студијских програма. Наглашавамо, немогуће је напредне курсеве постављати без општих и основних сазнања из филозофије, социологије и психологије.

Кључне речи: *значај школе у природи, насиље, транзиција, социјализација, противуречност.*

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Савремено светско друштво, у којем процеси корених технолошких, политичких и економских промена, и на локалном и на глобалном нивоу, постављају нове захтеве свим крупним друштвеним системима и институцијама, је у дубокој економској кризи. У социологији се о светској кризи расправља као о друштвено-економској кризи и глобалној друштвеној појави, али упоредо и о посебним сегментима друштва које је захватила криза: о кризама морала, културе и образовања. Последице друштвене кризе су разарајуће за друштво у целини, али и за њене васпитно-образовне институције.

Дуготрајни и исцрпљујући услови новонасталог друштвеног живота у постконфликтним друштвима на Балкану праћени су и појавом школског насиља - друштвене пошасте савременог школског доба. Проблем насиља треба посматрати као шири друштвени проблем који је у вези са демократизацијом друштва и система васпитања и образовања. Пораст појаве насиља у основним и средњим школама из различитих разлога намећу оправдану социолошко-педагошку рефлексију о следећим питањима: колико су деца у Србији сигурна у школама, шта их нагони на насилно и вандалско понашање у школи, да ли је појава насиља у школи производ друштва које толерише насиље у породици и медијима или је оно репер седамнаестогодишњег урушавања система вредности и друштвених односа у Србији. Пред посебним изазовом налази се образовање, као једна од главних полуга осигурања укупног друштвеног прогреса. Због тога, последње деценије 20. века, у великом броју земаља, обележавају преиспитивања

концепција образовања јер проблем насиља треба посматрати као шири друштвени проблем који је у вези са процесима демократизације друштва и иновираним концепту *Школе у природи*, од домена наставне праксе изван школских учионица до футурологијске едукације школске деце.

ПОЈМОВНИ ОКВИР

Плима насиља у српском друштву започета је „одозго“, а агресивно понашање је видљиво у готово свим друштвеним подсистемима. Чињеница да је насиље свеprisутно у српским школама, обавезује на испитивање главних друштвених разлога који учествују у настанку овог друштвеног феномена. Главни фактори који подстичу агресивно понашање деце су: поремећени породични односи, негативан утицај садржаја мас-медија који обилују агесијом као очекиваним обрасцем понашања, видео-игрице као опште прихватљив модернизован хоби данашњедеце, модели агресивног понашања вршњачких група и нарушена социо-културна клима. У савременом друштву се све већа пажња поклања проблемима насиља али из перспективе противуречности социјалне адаптације - социјализације у транзиционим друштвима. У транзиционим друштвима процес социјализације се остварује уз измењен систем вредности и норми понашања, као и новонасталу поделу рада. Научни допринос објашњењу појаве насиља у српским школама, након распада социјализма дали су резултати изведених истраживања у социологији, педагогији и психологији. Значајан бој пројеката на тему појаве насиља у школама Србије остварен је и у невладином сектору.

Да би се добила целовита слика о улози образовања у сузбијању насиља у школама, значајно је консултовати и истраживачке активности потпројекта *Образовање и етика мира на Балкану*, који се остварује у оквиру пројекта *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције* (149014Д), који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, руководилац Пројекта проф. др Љубиша Митровић.

Поштујући принципе добре научне праксе и принципе теоријско-методолошке хигијене у социолошкој научној дисциплини налазимо се пред захтевом решавања питања јасноће и прецизности одређених појмова, који су кључни за дефинисање предмета наше расправе.

Указујући на неопходност уочавања промена у облицима, структурама и оствареним учинцима концепта школе у природи, многи педагози у дефинисању истог полазе од савременијих мисаоних конструкција које се односе на савремене друштвене промене. Савремени теоретичари и истраживачи истичу да на теоријском нивоу савремене друштвене промене захтевају „деконструкцију“ основних појмова (Sheal 1991, наведено према: Milić 2004: 317), а на емпиријском плану указују на процес појмовне „декомпозиције“ (Milić 2004: 317). Поједини друштвени феномени подлежу дуготрајним и једва видљивим променама које доводе до квалитативно другачијих приступа настави, али и до споља видљивих промена у понуђеним појмовним одређењима школе у природи: од форме организације васпитно-образовног рада школе и стратегије амбијенталне наставе, квалитативно другачијег приступа настави ... (видети: слика 1.).

Слика 1. Појмовна одређења Школе у природи

У трећем делу ове расправе посветићемо више пажње мисаоним конструкцијама приказаним у претходној слици, те ће се карактеристике школе у природи анализирати с обзиром на могућност интензивирања васпитног деловања у измењеним околностима, као и у смислу превентивног и интервентног учешћа у сузбијању насиља међу школском децом.

Анализа постављеног проблема у овом раду трага за успостављањем равнотеже између измењеног и пожељног миљеа процеса учења ван школских учионица и насиља из непосредног окружења, превенцијом насиља и могућностима интензивирања васпитног деловања, са становишта противуречности процеса социјализације школске деце и усвајања нове педагошке културе ван школских учионица. Упркос дугогодишњим реформама у васпитно-образовном процесу, будућност образовања у Србији је још увек далеко од „учионице без зидова(...) а у међувремену многе школе пате од материјалне оскудице и опште дугогодишње небриге“ (Gidens 1998: 268).

ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ. ЗАШТО О ДЕЈСТВУ САВРЕМЕНОГ ПРОЦЕСА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ ГОВОРИМО КАО ПРОТИВРЕЧНОМ ПРОЦЕСУ?

Наша анализа проблема противуречности социјализације школске деце навела нас је да схватимо заједно са Диркемом да промене у друштву утичу на промене у систему националног васпитања. Оно је усклађено са примарном функцијом образовања – да придаје важност владајућој култури и допринесе стабилности и уређењу поретка у друштву (Сорокина 2004 наведено према: Marković-Krstić 2009: 188). Социолошка теоријска подлога овог рада заснива се на два научна концепцијама које разматрају проблем социјализације младих поколења и то у „зависности од тога шта се види као крајњи циљ и остварење тог процеса: личност или подруштвљени индивидуум“ (Milić 2007: 240). Аутор првог појмовног одређења социјализације је Никола Рот и сумарно речено његова психолошка дефиниција гласи: социјализација је процес социјалног учења путем кога јединка стиче социјално релевантне облике понашања и формира се као личност са својим специфичним карактеристикама (Milić 2007: 241). Друга антрополошка дефиниција, аутора З. Пешић-Голубовић (1981), социјализације је комплекснија јер укључује утицај диспозиције појединца и утицај социо-културног окружења на формирање личности у друштву. Упркос томе што укључује три саставна процеса људске суштине (трочлани концепт људске личности - култивација, индивидуализација и социјализација у ужем смислу) није се нашла у примени социолошких истраживања процеса социјализације. Ако пођемо од Фројдовога учења и чињенице да се о социјализацији размишљало као о друштвеној оформљености појединца и то у периоду раног детињства па све до адолесценције, затим Кулијевог учења и основне диференцијације

социјализаторских агенаса на примарне и секундарне и на крају Диркемовог учења које истиче образовање као једно од моћнијих средстава за друштвено формирање личности – налазимо се пред постављеним питањем: који индикатори имају примарну улогу и значај у процесу социјализације младих у савременом разореном српском друштву. То је једно од кључних питања на које се може одговорити када упоредимо дејство процеса социјализације у традиционалним и модерним друштвима. У примени социолошких и педагошких истраживања процеса социјализације најчешће се налазе анализе Е. Диркема (E. Durkheim), класика структурално-функционалистичког приступа. Он је социјализацију деце анализирао у зависности од типа друштвеног система, од припадности једној или другој социјалној класи, а образовање у зависности од постојеће поделе рада. Диркем наглашава спрегу образовања и друштва у целини, што утиче на социјалну стратификацију и функционисање социјалног система. Ако се друштво развија до оног ступња на коме се старе стратификације не могу више одржати, оно ће у својој основи створити још једно васпитање. Истовремено, ако је рад у већој мери подељен, друштво ће код детета на фонду заједничких идеја и осећања изазвати богатију разноликост професионалних способности. Ако живи у ратном стању са друштвима која га окружују, оно настоји да обликује духове по снажном националном моделу; уколико међународна конкуренција добија мирољубивији облик, утолико је тип човека који оно тежи да оствари општији и хуманији. Васпитање је, дакле, за њега само средство којим оно припрема у срцу деце битне услове сопствене егзистенције“ (Dirkem 1981: 40-41, наведено према: Marković-Krstić 2009: 188). У том смислу и говоримо о дејству савременог процеса социјализације као противречном процесу, јер се у друштвима транзиције и ствара ново васпитање и нова педагошка култура.

Историјски посматрано уочићемо деловање једноставне социјалне законитости која се састоји у следећем: да се у тренуцима револуционарних промена значајним за преображај друштвеног система упоредо трансформишу крупни друштвени системи, конкретније постојећа подела рада, али и његове основне социјалне јединице као механизми преживљавања и трајања (социјалне групе). Неусаглашеност делатног и нормативног, жеља и стварности, идеала и реалности доводи до тога да млада поколења прихватају новоустановљене циљеве које је поставила одређена култура, али не поседују средства да исте постигну, те посежу за поткултурама и одређеним видовима насиља.

Чини се посебно значајним, у овом делу рада, истаћи и то да је двадесетогодишњи период који је за нама, уствари период свеукупних друштвених промена које су суштински утицале на преобликовање економских и социјалних услова у којима је настала васпитно-образовна институција српског друштва – „школа друштва у транзицији“. Сведоци смо чињенице да су се у многим савременим социо-културним процесима итекако одржали остаци традиционалног. Поједини аналитичари и истраживачи савремених социјалних збивања и „свеколиких друштвених промена“ истичу да је „друштво Србије добило битно измењену социјалну структуру, измењене доминантне друштвене актере, нову логику функционисања и нове друштвене проблеме и противуречности. Све то даје печат свакодневном животу људи у овој земљи“ (Boličić, Milić 2002: 7), а ми додајемо и начину прилагођавања младог бића друштву које је разорено и у сталним је превирањима. Прилагођавање индивидуе савременом српском друштву веома је тегобан и противречан процес, који се одликује сукобима између индивидуалних и колективних жеља, насиљем и агресијом, постојањем мноштва савремених „расцепканих“ култура, где постоји мноштво поткултура.

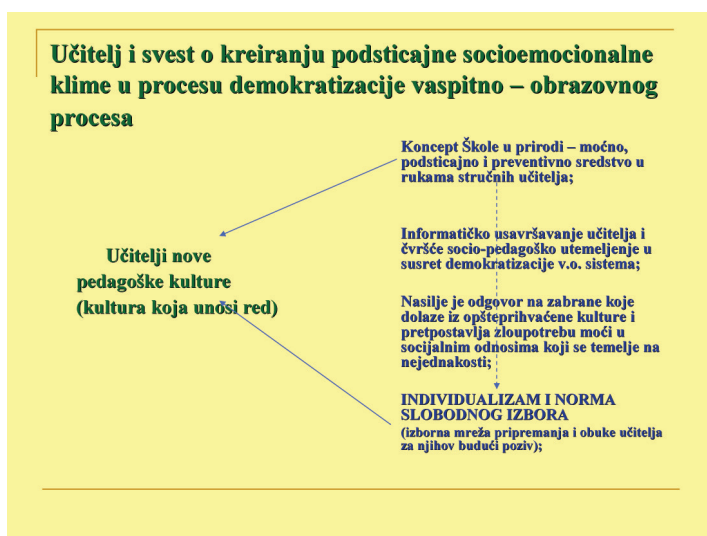
ШКОЛА У ПРИРОДИ – МОГУЋНОСТ ИНТЕНЗИВИРАЊА ВАСПИТНОГ ДЕЛОВАЊА?

Школа у природи (ШУП) је посебан вид целодневно организованог васпитно-образовног рада школе, са колективним смештајем ван места живљења, у природном окружењу. Као таква организациона форма школе, она може имати значајно место у раду са млађим основношколским узрастом, нарочито с обзиром на њену могућност проширеног педагошког деловања (посебно путем активности деце у слободном времену). С обзиром на своју образовну димензију, она је пожељан миље процеса учења, као фактор подршке модификовању и обогаћивању традиционалне седелачко-слушачке и књишке учioniчке наставе.

Позната је чињеница да је васпитна димензија школског рада стално у другом плану јер није директно мерљива. Међутим, све је евидентније да се недовољно утицање на развој друштвено-моралног, вољно-мотивационог и емотивног подручја личности ученика у школском животу рефлектује кроз читаву лепезу социјално неприлагођеног понашања. Боравком у школи у природи, карактеристике просторног окружења ученика наглашеније отварају и питање њихове социјалне и

психолошке ситуираности. Наиме, ученици активно проводе укупно време целодневног боравка и рада у школи у природи у колективном животу, у интензивној комуникацији и интеракцији, међусобно и са учитељем. То је повољна околност за шире педагошко деловање на развој личности ученика, посебно њихов социо-емоционални развој. У разноврсним наставним, физичко-рекреативним и спортским активностима, другим слободним активностима, у оквиру друштвено-забавног живота школе у природи, ученици су додатно мотивисани да стичу богато и разноврсно искуство, не само о природној, већ и друштвеној средини, моделима понашања и о самима себи и свом месту и „улози“ у животу и раду свог одељења. Тиме, школа у природи утиче на померање граница васпитног деловања и продубљује реализацију васпитних задатака школе.

Наставни и ваннаставни рад на отвореном је веома стимулативна радна средина у сваком смислу. Атмосфера флексибилности и виши степен активирања ученика и подизања квалитета те активности, актуелизовање њихових искустава и шире поштовање личности проширује поље непосредног и посредног васпитног утицаја школа у природи. Она, тиме, поспешује обликовање вредности код ученика и развијање правилног односа према учењу, настави, образовању. Искусствено учење, на примарним изворима у природном окружењу, ствара пријатну и ведру (опуштенију) атмосферу, не само за учење, већ и за данас све неопходније дружење у оквиру одељења. Дакле, осим што омогућава побољшање успеха и разбијање монотоније у наставном раду, школа у природи доприноси стварању повољне педагошке климе и потпуније социјализације деце. Наиме, специфични контекст ситуација наставе и учења у природи је веома погодан оквир за заједнички рад ученика у најразличитијим модалитетима. Зато учитељ данас, пре свега у оваквим социо-културним околностима, може најбезболније реорганизовати традиционалну индивидуално-компетитивну наставу - „режирањем“ стратегије узајамног деловања и тимског рада ученика, којом се код њих наглашеније развија толеранција, међусобно уважавање, боља интеракција. Он је учитељ „нове педагошке културе“, инсистира на култури која уноси ред и ненасиље (Кокочић 2008: 270), на информатичком усавршавању, на индивидуализму и норми слободног избора када је у питању изборна мрежа припремања и обуке *учитеља* за њихов будући позив. На слици 2. је шематски приказана и анализирана потреба учитеља за усавршавањем и чвршћим социо-педагошким утемељењем у сусрет демократизацији васпитно образовног система.

Слика 2. Учитељ и демократизација васпитно-образовног процеса

У ситуацијама извршавања обавеза (учења) у природном амбијенту - у условима веће (целодневне) упућености ученика једних на друге и израженије и непосредније интерперсоналне комуникације, они имају више прилика да сазнају и примењују етичке норме и проширују, осмишљавају и сређују своје социјално искуство. Чешћи контакти и мешање деце доводе до повећања способности преузимања улоге другог и подстичу их на испољавање емпатије, солидарности, вођење рачуна о другима и узajамно помагање, развијање дружељубивости и пријатељских односа. Код ученика се у већој мери јавља спремност и привикавање на културно понашање, осећај за заједништво и тимски рад, властиту одговорност, тачност, марљивост, као и воља за постизање успеха. Овако обједињен природни педагошки и просторни амбијент, захваљујући ближем и бољем упознавању ученика, атмосфери узajамног поверења и прихватања, поштовања правила понашања, поспешује дружење, сарадњу и успешнији рад ученика. Зато сматрамо да школа у природи знатно доприноси развоју социјалног интересовања и компетенција ученика.

Ова могућност проширивања и продубљивања интерперсоналних и комуникацијских веза и односа између ученика, и учитеља и ученика, гради личност и аутономију ученика, доприноси њиховом позитивнијем међусобном процењивању и доживљавању, ублажавању евентуалних тензија, неспоразума, тражењу прихватљивих решења,

односно отклањању узрока могућих сукоба и агресивног деловања. Наиме, школа у природи је један од одговора када је реч о захтеву да школа „мора успоставити равнотежу у односу на оне једностраности које сама изазива: за мирно седење и за прописану колективност, за боравак унутар зграде и за вербализам који превладава, за готови и непромењени поредак и за пасивност“ (Henting 1997: 67-68). Стимулативност природног амбијента, боравак на отвореном, могућност кретања, истраживања, појачавају позитивне емоционалне и интелектуалне реакције ученика и представљају снажан инструмент за решавање њихових социо-емоционалних проблема које рађа традиционална настава. У амбијенталним условима заједничког живота и рада школа у природи ученици се, више него у свакодневним условима, оспособљавају за утакмицу и такмичење с другима и истовремено за тимски рад. Дакле, сама организација школе у природи васпитно делује у одстрањивању асоцијалних облика понашања и интегрисању ученика у заједнички одељењски живот – појачаном комуникацијом може се побољшати социјални статус ученика (одбачена или занемарена деца) и у зачетку деловати на појаве насилништва и виктимизације.

ШКОЛА У ПРИРОДИ – ПРЕВЕНТИВНИ И ИНТЕРВЕНТНИ ПРИСТУП НАСИЉУ ШКОЛСКЕ ДЕЦЕ

Физичка агресивност у школама, као доминантан облик поремећаја у понашању, учитељима представља велики проблем у раду (Орић 2000; Kauffman 2001). Школско насиље код нас, према истраживањима (Гашић-Павишић, 1998), није био тако изражен и озбиљан проблем као што је у неким другим земљама (САД, Израел, Јапан, Аустрија, Немачка и др.) (Гашић-Павишић, 2004). Нажалост, и светски тренд пораста насиља међу младима, и наше прилике, поспешиле су интензивирање појаве агресије и насиља. Стога, у склопу ширег друштвеног ангажовања, све је неопходније радити на превенцији насиља у школама наглашавањем васпитне компоненте укупног школског рада. Притом, и посебни видови у организацији школског живота, попут Школа у природи, добијају значајну улогу, могућност и задатак превенције насиља младих.

У великом броју земаља користе се различити програми за превенцију насиља у школи. Међу њима, као посебно успешни (према Гашић-Павишић, 2004), издвајају се: Програм превенције силедијства (Норвешка, Olweus, 1999), Учините вашу школу отпорном на насиље

(Колорадо, на основу Олвејевог програма), Учење замене агресије (Goldstein 1992), Просоцијални програм за агресивне младе (Goldstein 1997), Градитељи мира (Flannery et al. 2003), Програм превенције насиља за адолесценте (Бостон, 80-их год.), Игра доброг понашања (Flannery et al. 2003), Повезивање интереса породица и наставника (Flannery et al. 2003), Компјутерски програм за обуку у управљању бесом (Scheckner & Rollin 2003), Процена ученикове претње (Cornell 2003). Код нас, ови програми могу се користити у свакодневним условима рада школе и у склопу рада школа у природи, али бисмо ми списку ових проверених програма, с обзиром на бројне вредности (установљене, додуше, опсервацијама и утисцима реализатора), додали и саму *ШУП*, као *могући програм за превенцију насиља у школи*.

Организовани боравак и настава у природи је и један од начина супституције агресивности у пожељнија – асертивна понашања, која омогућавају ученицима да се демократским начинима боре за сопствено мишљење, као активни, самостални и равноправни чланови одељења. Наиме, у нижим разредима основне школе, у периоду дечјег активног психофизичког развоја и усвајања одређеног понашања у хетерогеној средини, с обзиром на још у потпуности неодређене коначне обрасце понашања, васпитно-образовни процес школа у природи је облик превенције поремећаја у понашању, те укупног здравог развоја деце. Између осталог, она представља „интензивну подршку“ томе и због поменуте могућности подстицања асертивности код ученика, кроз њихово активно партнерство у организацији живота и рада одељења у природном окружењу. Разноврсне активности у оквиру школа у природи, пре свега социјалне, пружају више прилика и изванредне могућности за развој социјалне свести и социјабилности код деце и изазивање позитивних емоција које делују интегративно на њихову личност. На тај начин се, од самог почетка школовања, стварају предуслови за развој самопоштовања и социјалних вештина, односно педагошко-превентивни спецификум поремећаја понашања. Школа у природи је одлична прилика за то јер кроз различита подручја може доприносити том циљу – у настави комуникацијом, задовољавањем потреба за доказивањем, подстицањем дивергентног и сопственог мишљења ученика; у слободним активностима и у организацији слободног времена – усмеравањем и мотивисањем ученика на просоцијално понашање и негативан став према насилним облицима реаговања, разговором о проблемима одељења и предлозима за промене.

Школа у природи је и погодан облик подстицања супституцијске асертивности претежно пасивних облика поремећаја понашања (плашљивост, повученост, потиштеност), кроз оснаживање личности ученика јачањем њиховог самопоуздања. Као ненаметљива „стратегија“ за подстицање прихватљивог понашања ученика са проблемима и усклађивање социјалних односа, школа у природи може бити заштитни фактор за појаву вршњачког насиља. Позитивно окружење школа у природи, за учешће у активностима и учење, активне (сарадничке и такмичарске) односе са вршњацима, повећава способност прилагођавања и социјално компетентних облика понашања ученика и пружа им прилику да унапреде вештине решавања проблема у свом окружењу.

Добра укупна организација и згуснутост рада у ШУП има превентивне могућности да предупреди, обесхрабри и смањи насиље код ученика, посебно ако је у њој све усмерено на стварање позитивне климе и културе, са нагласком на пожељном понашању (осетљивост и брига за друге, емпатија, сарадња, помагање и подршка у учењу, самоконтрола, зрели облици понашања са вршњацима, пријатно опхођење). Такав приступ, *усмерен на ученика*, треба да прожима целокупни васпитно-образовни програм школа у природи и укупно расположиво време боравка у њој. Он подразумева примену превентивних и интервентних активности за добру комуникацију, попут усавршавања интерперсоналних вештина, састављања кодекса права и одговорности, групних форума организованих у слободно време деце (као алтернативу искушењима ризичних понашања), радионице, формирање тимова, решавање конфликта, вршњачко саветовање и посредовање, рад на савладавању стреса, решавању проблема, спречавању проблематичног понашања, промени понашања, замени агресије. До повећавања социјалних компетенција ученика долази временом, ако се ствара топла и позитивна школска атмосфера, успостављају јасна правила против неприхватљивог понашања према вршњацима и сви се придржавају тих правила, формира јавно мњење одељења које реагује на честим разредним састанцима, уводи процедура обештећења за ученике насилнике у корист жртве или одељења, игра улога, дискусија у одељењу, морално васпитање (образовање) – развијање вредносне оријентације, групни разговори о моралним дилемама, учење позитивног понашања подстицањем и награђивањем просоцијалног деловања.

Имајући увид да процес васпитања утире пут процесу образовања неопходно је задржати се на концепту ШУП-и као погодном облику подстицања супстигуцијске асертивности претежно пасивних облика поремећаја понашања кроз оснаживање личности школске деце јачањем њихове потребе за доказивањем и комуникацијом.

Школа у природи је моћно средство подстицања антиагресивних ставова ученика и преусмеравања конкуренције усмерене према вршњацима, на конкуренцију усмерену према задатку. Она пружа разноврсније могућности за фреквентније учешће агресивних у заједничким активностима, чиме се они могу постепено „привољети“ на схватање потребе сарадње и позитивних страна те сарадње и за њих саме. На исти начин се може ублажавати проблем одбачене, стидљиве деце, која су често и виктимизирана деца – школа у природи као превентивна и интервентна метода због лакше могућности интегрисања ове деце у вршњачке активности. Школа у природи, односно на отвореном, релативно је „једноставан“ пут којим се може помоћи у редуковању агресивног понашања у одељењу, смањењу тензија између агресивних и повучених (одбачених) и њиховом бољем упознавању и разумевању. Наиме, дешава се да због социјалног презасићења (бројност деце у одељењу), седелачко-гледалачко-слушалачке наставе и спутавања моторике на часовима, дође до јављања конфликта и агресије ученика. У школи у природи, због задовољавања потребе за слободним кретањем, без међусобног ометања, скучености и гужве, сукоби из тих разлога биће ређи. Сем тога, стварањем радног контакта међу члановима одељења и погодне радне атмосфере за испољавање и индивидуалности и повезаности ученика у „експлоатацији“ срединских ресурса, у њој се гради њихово међусобно поверење и здрави односи, који су и предуслови успеха у раду. Зато школа у природи побољшава квалитет социјалних односа у одељењу јер њена организација подиже очекивања и стандарде за све ученике („захтеви за зрелошћу“ као димензија понашања).

Насиље међу школском децом у Србији је појава која одсликава стање социјалних односа у нашим школама и начин рада са ученицима који показују проблем у понашању. У свету се бројна истраживања баве проучавањем агресивног понашања ученика, али при том не смемо пренебегнути и чињеницу да резултати тих истраживања долазе из других културних и социјалних простора, тако да се на њих треба ослањати са резервом када је у питању утицај радне и животне

средине на појаву и на могућности сузбијања насиља међу школском омладином.

Проучавање проблема у образовању и процеса социјализације школске деце захтева проучавање социо-културне средине или средине у којима се дете развија и образује. То значи да се образовање посматра као социо-културни феномен, а управо је школа у природи подстицајно средство у педагошкој антропологији која је код нас у великој мери запостављена. У контексту приступа новим концептима образовног процеса (Школа у природи), организованим на *Учитељским факултетима* у Србији, наглашава се важност и значај практичног рада, активног учења и умножавања интеракције измењене социо-културне средине са природним окружењем. Нови концепти *Школе у природи* садрже између осталог и мултидисциплинарне садржаје: прерађивање и увежбавање социјалних искустава и емоција, групну солидарност у односу на природно окружење, усклађивање социјалних односа вршњачких група, слободнији режим школске културе “ван учионице” и друго.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Феномен насиља је, као социјални феномен, и социолошки и педагошки проблем и захтева интердисциплинарни и мултидисциплинарни приступ.

Бројни потенцијали школа у природи за реализовање циљева из свих сфера развоја ученика у школској пракси су били недовољно искоришћени, из различитих разлога, а препоруком Националног проветног савета привремено је њен рад био и укинут. Искуства и добра пракса ваншколских учионица које нуди школа у природи, представља квалитативно другачији приступ настави и отвара перспективе васпитања и образовања на нов начин, са могућношћу потпунијег испољавања и задовољавања бројних потреба ученика. Међу њима, посебно је наглашено шире задовољавање потреба за слободним кретањем, пунијим социјалним живљењем и комуникацијом, социо-емоционалне потребе за животом и радом у колективу - за самопотврђивањем кроз стваралачке и практичне животне активности.

Услови рада које нуди школа у природи појачавају утицај групе ученика/колектива (као агенса социјализације и једног од најмоћнијих васпитних чинилаца уопште), посредством васпитно-образовних

циљева и одговарајуће структуре активности ученика и резултирају приближно јединственим социјалним понашањем. Стога, сматрамо да школа у природи поседује неопходне карактеристике футурологијске едукације ученика јер обезбеђује, између осталог и неопходан субјективитет ученика, према потреби заснован на самосталним, али и активностима у већим и мањим групама или паровима вршњака. Она, посебно у ситуацијама заједничког рада са друговима, пружа драгоцене могућности и неограничене шансе за социјално учење, социјализацију и самореализацију ученика.

Квалитетно програмско ситуирање школа у природи и његово потпуно реализовање представља прилику за развијање позитивнијих ставова код ученика према школском раду, реду, дисциплини и школи уопште. Ова промена средине рада може да утиче на конструктивније понашање код ученика, стварање пожељних односа међу њима и добре одељењске климе. Реално, тиме, школа у природи пружа бројне и превентивне и интервентне могућности за остваривање битних задатака школе везаних за предупређивање и смањивање насиља код школске деце.

Овај социјално пожељни аспект школа у природи остварује се, пре свега, наставниковом и одељењском атмосфером подстицања ученика – подршком, разумевањем, доживљајем успеха. Свест о сопственој улози у креирању подстицајне социо-емоционалне климе – таква знања и компетенције треба у већој мери да постану саставни део припремања и обуке учитеља за њихов позив. Зато, школа у природи може бити моћно подстицајно и превентивно средство само у рукама стручних учитеља, учитеља нове педагошке културе. А она је незамислива без њиховог трајног професионалног усавршавања и чвршћег педагошког утемељења.

Ова расправа, надамо се, пружиће скроман допринос актуелној реформи школе и унутрашњој реформи српског друштва уопште. Приступити новим концептима образовног процеса (школа у природи) који се организују на *Учитељским факултетима* у Србији, где се образују професори разредне наставе су полазни приступи избора које демократизована основна школа треба да прихвати, а она пак води целокупној реформи школског система у Србији. Савременији концепти *Школе у природи* садрже између осталог и мултидисциплинарне садржаје: прерађивање и увежбавање социјалних искустава и емоција, групну солидарност у односу на природно окружење, усклађивање социјалних односа вршњачких група, слободнији режим школске

културе “ван учионице” и друго. Процес иновирања даје предност и значај практичном раду, активном учењу и умножавању интеракције измењене социо-културне средине са природним окружењем. Флексибилност концепта *Школе у природи* обезбедиће се разноврсним могућностима продубљивања једне области у оквиру напредних курсева и модулацијом студијских програма. Немогуће је напредне педагошке курсеве постављати без општих и основних сазнања из филозофије, социологије и психологије.

ЛИТЕРАТУРА

- Valsiner, J. (1997) *Čovekov razvoj i kultura*. Beograd: ZUNS.
- Гашић-Павишић, С. (1998) *Насиље у школи*; у: М. Милосављевић (ред.): *Насиље над децом* (157-187). Београд: Факултет политичких наука.
- Гашић-Павишић, С. (2004) *Мере и програми за превенцију насиља у школи*. Београд: *Зборник Института за педагошка истраживања*. Vol. XXXVI, 36, 168-188.
- Gidens, E. (1998). *Posledice modernosti*. Beograd: Filip Višnjić.
- Zdravković, D. Nikolić, V. (2009) *Protivurečnosti socijalizacije mladih u uslovima tranzicije*. U: *Protivurečnosti socijalizacije mladih i uloga obrazovanja u afirmaciji vrednosti kulture mira, prir.* Natalija Jovanović, Ljubinko Milosavljević i Dragana Zaharijevski-Stjepanović, 69–81. Niš: Departman za pedagogiju i Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, 69-80.
- Zdravković, D. (2010) *Global Education: Education for Peace and Less Violence*. *Didactica Slovenica- pedagoška obzornja*, vol. 25 br. 2, 170-184.
- Ивковић, М. (2004) *Социологија образовања – одабране теме*. Врање: Учитељски факултет у Врању.
- Kauffman, J.M. (2001) *Characteristics of emotional and behavioral disorders of children and youth* (7 th ed.).Upper Saddle River, Nj: Merrill Prentice Hall.
- Koković, D. (2008) *Socijalna antropologija sa antropologijom obrazovanja*. Banja Luka: Nezavisni univerzitet.
- Marković, D.Ž. (2009) *Sistem vrednosti tranzicionih društava i problemi*

- socijalizacije*. U: Protivrečnosti socijalizacije mladih i uloga obrazovanja u afirmaciji vrednosti kulture mira, prir. Natalija Jovanović, Ljubinko Milosavljević i Dragana Zaharijevski-Stjepanović, 69–81. Niš: Departman za pedagogiju i Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, 69-80.
- Marković-Krstić, S. (2009) *Teorijski pristupi i orijentacije u proučavanju omladine*. Godišnjak za sociologiju, Godina V, broj 5, 185-205.
- Milić, A. (2002) Dobitnici i gubitnici u procesu tranzicije iz uglas porodične svakodnevice (1991-2000), u: Boličić, Milić (ur.) *Srbija krajem milenijuma*. Razaranje društva, promene i svakodnevni život. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 251-281.
- Milić, A. (2004) Transformacija porodice i domaćinstava - zastoj i strategije preživljavanja, u: Milić, (pr.) *Društvena transformacija i strategija društvenih grupa: svakodnevica Srbije na početku III milenijuma*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 315-345.
- Milić, A. (2007) *Sociologija porodice, kritike i izazovi*. Beograd: Čigoja štampa.
- Mitrović, Lj. (1996) *Savremeno društvo, strategije razvoja i akteri.* Beograd: Institut za političke studije.
- Николић, Р. (2005) *Школа у природи, отворена школа*. Ужице: Учитељски факултет.
- Опић, S.(2000) Učestalost manifestiranja oblika rizičnog socijalnog ponašanja učenika osnovne škole. *Zbornik učiteljske akademije u Zagrebu*, 2 (1/2), 35-43.
- Sorokin, P. (2002) *Društvena i kulturna dinamika*. Podgorica:CID. Beograd: Službeni list SRJ.
- Станојловић, Б., Станојловић, С. (1999), *Организација и програмирање школе у природи*. Београд: Научна књига.
- Hentig, V.H. (1997) *Humana škola, škola mišljenja na nov način*. Zagreb: Educa.

Danijela V. Zdravkovic and Dragana Lj. Stanojevic
Teacher Training Faculty
Vranje

VIOLENCE, OUTDOOR SCHOOL ACTIVITIES AND CONTRADICTION IN SOCIALIZATION OF SCHOOL CHILDREN

Summary: *In the first part of the work the author reviews the importance of a conceptual determination of outdoor school activities and the effects of democratization of an educational process in the teaching practice domain outside school classrooms. The study of contradictions in the process of socialization goes from Froyd's teaching about social shaping of an individual from early childhood until adolescence, and of Durkheim's teaching which emphasizes education as one of more powerful means for social shaping of an individual. In the second part we deal with the problems of social reality transition, which reflect on the process of the institutional education and they are additionally fatigued by the ruined value system and the phenomenon of violence.*

Frequent violence over the elementary schoolchildren for different reasons imposes a justified socio-pedagogical reflection on the following questions: how big are the effects of modernization of Serbian school system, how safe are children at school, what makes them behave violently at school, is the existence of violence at school a product of the society which tolerates family violence, or is the aggressive behaviour of schoolchildren the result of the information technologies' influence, or is the increase of violence, on the other hand, the benchmark of the value system and social relations in Serbia. In the third part of the work, in the approach to new concepts of educational process in Serbia (outdoor school activities), organized at Teaching Training faculties in Serbia, the author emphasizes the importance and significance of a practical work, an active studying and the increase of an interaction between the changed socio-cultural environment and natural surroundings.

New concepts of Outdoor school include among other things, multidisciplinary contents: the processing and training of social experience and emotions, a group solidarity in relation to natural environment, the harmonization of social relations between peer groups, the more liberal regime of school culture "outside classroom", et cetera. In the end we summarize, that the flexibility of the concept of an Outdoor school is being provided by various possibilities of deepening one area within advanced courses and by a modulation

of study programs. We emphasize, it is imposible to set the advanced courses without general and basic knowledge in philosophy, sociology and psychology.

Key words: *an importance of outdoor school activities, violence, transation, socialization, contradictions.*

МЕСТО СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ У ДРУШТВЕНОМ СИСТЕМУ ТАЛКОТА ПАРСОНСА

Сажетак: *Питање друштвене стабилности, равнотеже поретка, саморепродукције и рутинског рада, као и начин како да се то постигне, некада је изузетно интересовало социологију. Био је то основни предмет и „системске теорије” Талкота Парсонса као и противника његовог структуралног функционализма. Полазећи од анализе друштвене структуре као такве, Парсонс је пошао даље у правцу развијања теорије мотивационих процеса у друштвеном систему, како процеса његовог одржавања, тако и његове промене. У анализи тих проблема, основни предмет његове пажње, био је однос између друштвеног система и улоге које садржи, с једне стране и личности, с друге. Средиште тог запажања јесте учење очекивања везаних за друштвене улоге и механизми социјализације и мотивације. Ове механизме Парсонс је укључио у процес „нормалног” функционисања друштвеног система.*

Кључне речи: *Парсонс, структурални функционализам, друштвени систем, друштвене улоге, социјализација, мотивације.*

„Наше непознавање дехуманизујућег утицаја индустријске цивилизације на људски ум криво је за то што се јавља празнина у коју врачеве пропаганде сипају свој отров.”

К. Манхајм

Знак нестабилности и несигурности социологије можда се испољава очито у томе, што се ова дисциплина у кризи враћа својим класицима, покушавајући да својом прошлошћу оснажи властиту легитимност (Куљић, 2009: 11). Са становишта садашњости, проучавање прошлости социологије значајно је и због тога што отвара теоријске алтернативе за будућност (Peel, 1971: 264-265). Сажето, и Т. Парсонсова анализа делања

и *друштвеног система* у којој се полази од егоистично мотивисаних створења заплетених у тој арени, ради разрешења *проблема поретка* и објашњења *друштвене интеграције* у конструисању аутономне социологије, наглашавањем нормативног или социолошког решења, може послужити као корисна илустрација. У овом приоритету, без обзира на сву сложеност његовог касније рада, Парсонс је остао веран свом почетном путу, чак и онда кад је био принуђен да на неким местима од њега и одступи.

„Очеви социологије”, још увек се ишчитавају и чине окосницу социолошког дискурса у светлости нових појава, интересовања, приоритета, и интерпретације класичних дела. Враћање класицима, међу којима несумњиво спада и Парсонс, може послужити обједињавању рада на пољу социологије или очувању подела између различитих школа мисли. Са своје стране, Парсонс, се, поред Роберта Мертонa, својски трудио да осмисли теоријски контрапункт емпиријској социологији (Lalman, том II, 2004: 25). Елементи таквог приступа су друштвено деловање и теорија система који су означени као „структурни функционализам”, чија је „златна ера” доминирала социолошком сценом педесетих и шездесетих година 20. века, и била повезана с националним контекстом који је одгајао Парсонса и друге, узевши америчку претпоставку да је постојећи систем више добар него лош, да је његово друштво свесно способности да решава проблеме, него способности да производи беду (Smit, 2001: 37). Продорни *либерални етос* постао је и део Парсонсовог идентитета неодвојивог од политичког искуства модерног америчког света, без обзира, како неки истичу, што није имао лепу реч за идеологију, и што је из различитих разлога осуђивао (Hejvud, 2005: XIV). Основано је претпоставити да је она обликована борбом против *тоталитаризма* и обележена специфичном политичком „коњунктуром” у којој је владао „амерички пут” либералне ортодоксије капиталистичке демократије која оптимистички верује у свом великом самопоуздању да може успешно решити било који друштвени проблем без фундаменталних институционалних промена. Ове тврдње нису биле далеко од празних идеолошких слогана и доминације круте ортодоксије која се појавила педесетих година прошлог века „када је историјска социологија држана у шаху помоћу лудачке кошуље структуралног функционализма” (Smit, 2001:10). Веровало се и објашњавало да вредности дају систематски допринос уређивању друштва, где се консензус заснива на емоционалној привржености и рационалном пристанку у коме

једнакост прилика обезбеђује праведност друштвеног поретка, и хармонију патриотских обавеза и личних прорачунатих интереса.

Свакако, морални и интелектуални Парсонсов развој обележило је његово калвинистичко окружење и европско искуство између два светска рата, изражено у кризи државе западног друштва. Она је означена као капиталистичка или слободно предузетничка, а с политичке стране као демократија. Али по властитом признању, од студенских дана, Руска револуција и појава прве социјалистичке земље под контролом Комунистичке партије, била је кључна за његово мишљење (Parsons, 1971: 831), и инсистирање на значају вредности интеграције у друштвене системе, као и за интересовање за социјализацију и друштвену контролу, значај консензуса ради очувања интеграције унутар друштвених система. Он је показивао Американцима, као „неизлечиви теоретичар”, како функционише њихово друштво, или пак како би требало да функционише. Трагајући за развојем одговорног вођства америчког друштва које почива на интегрисаности националне традиције са симболима рационализованих модела западне културе, Парсонс је без сумње био добро информисан о историјским компаративним питањима на многим фронтовима, и веома заинтересован за емпиријску разноликост (Robertson and Turner, 1990: 550). Ипак, компаративна историјска истраживања у његовом раду, остала су у другом плану, у позадини модерног друштва, које се сусреће са изазовом одговорности интелигенције, посла стручњака, нарочито социолога, који треба да помогну одржању рационалног, моралног и интегрисаног друштвеног поретка, сређујући потенцијално неуређену сферу односа средства – циљеви као парадигму свих делања. Она захтева да буде призната као апсолутни стандард, трибунал или критика, а додатна структура се узима као оправдање постојећег система стила мисли. Ради се о борби која се увек дешава између постојећих модуса мишљења и когниције, којој разне теорије знања служе само за оправдање надметања у интелектуалној сфери, где би „социологије ума” требала на нов начин сагледати „проблем функције доктринарних токова” (Manhajm, 2009: 277,278).

Неспорно Парсонс припада западном доктринарном току. Он је многим пренео свој ентузијазам за аналитичку теорију, подстичући интелектуални ентузијазам (у чему је била величина његовог професорског калибра), али тежећи интелектуалној блискости, „није хтео да ствара покорне следбенике” (Merton, 1998: 23). Ова представа

могла би ужаснути оне „који су научени да верују да су системи социолошке мисли логички чврсто исткани и обострано искључиви скупови доктрина” (исто, 73). Разликовање свакако има дескриптивну драж. Парсонс у Манхајновом смислу, није у свом делокругу имао „целокупну историјску ситуацију”, с тачке гледишта социологије мисли, због чега је критикован као социолог који не изриче „историјске” исказе. Управо је неинклузивност *Структуре друштвеног делања* (1937) навела Парсонса да три деценије касније опише своју књигу као „дело које није...правосходно...студија о интелектуалној историји” (Parsons, 1968: XIII). У предговору за своје најпознатије дело *Друштвени систем* (1951, 2009) Парсонс *Структуру друштвене акције* није сматрао студијом социолошке теорије у строгом смислу речи, већ анализом природе и последица референтног оквира делања. Критичари су га окривљивали „како за ситничарско мишљење, тако и за незграпно писање” (Tilly, 1990: 263).

Он је процењиван и приман и на основу оног што се сматрало научним темељима, што је с емпиристичког становишта укључивало теоријски циљ и експланаторну моћ Парсонсовог рада, који је полагајући право на научну доминацију, свој систематски рад ослањао на ауторитет класичних текстова, истичући изузетан утицај „великих утемељивача модерне друштвене науке” од којих је у *Друштвеном систему* издвојио „три главне фигуре” његових, претходних истраживања. (В. Парето, Е. Диркем и М Вебер) додајући им нарочито С. Фројда, не пропустивши да истакне изузетно значајан утицај његових савременика и сарадника Клајде и Флоренс Клакон, Хенри Мјуреју, Гордона В. Олпорта, Самјуела А. Стоуфера, Роберта К. Мертона, Френсиса К. Сатона), као и разговоре са многим вредним студентима (Parsons [1951] 2009: 52-53). Недостајали су (да ли случајно Г. Зимел и К. Маркс) које систематска социолошка теорија још неће задуго открити.

Парсонс је помало двосмислено тврдио да су наведени социолози стављали нагласак на друштвену интеграцију и културне вредности. Користећи продорност својих појмовних увида као и густину текстуалног аргумента, он је на крајње упечатљив начин бранио своје тумачење врло успешно, користећи интерпретативну праксу о класицима у коју се упустио, уобличујући је теоријским интересима. Ретроспективно, социолошкој заједници, постаће јасно колико је Парсонсово прочитавање класика било непотпуно. Управо је његово блиставо тумачење Диркема, уобличено теоријским интересом послужило каснијем успостављању главних црта функционалистичког

рада, што је још више потврђено у анализи Вебера, са чијом теоријом је упознао америчку публику, учинивши то са низом увелико препознатљивих предрасуда, каква је властита теорија делања, која га је навела да пренагласи значај Веберове теорије делања (Riser, 2009:70). Овај психологизирани веберијанац чију је моћ синтезе хвалио социолог Норберто Елијас, за округлим столом „Велике теорије еволуције” на Седмом светском конгресу социолога, није свој дар употребио на прави начин. Претпоставка да „деловање” чини неку врсту атома људских друштава, изгледала је Елијасу, чак и за аналитичке сврхе, „као једна од оних јалових генерализација које су сувише удаљене од истраживачких задатака да би их указивање на опажљиве чињенице могло било потврдити, било побити: зашто”, упитао је Елијас, „у средиште теорије о друштву стављати „деловање”, а не људе који делују? Ако уопште нешто јесте, друштво су целовите мреже људских бића, а не збрка одвојених деловања” (цит. Smit, 2001: 59; в. Elijas, 1970: 277). За Елијаса, просто је несхватљиво како се овакав атомизам може спојити са „одлучно не – атомистичком теоријом” друштва као „добро подмазане машинерије где се са сваког дела врши хармоничан пренос на други”, нити какав је њен однос према „грубом и превртљивом друштвеном животу човека какав се може видети у стварности” (исто). У свом социолошком приступу, као и марксистичком, Манхајм је, не помињући Парсонса, говор о вредностима у апстрактном смислу, сматрао бескорисним, пошто њихово проучавања мора бити повезано са друштвеним процесом (Manhajm, 2009a: 34).

Парсонс је првенствено превидео неразрешену напетост између нормативног и инструменталног теоретисања Веберове социологије религије и није распознао супстантивну политичку социологију коју Вебер развија у *Привреди и друштву* која се врти готово око антинормативних разматрања. Стога је политичку социологију могао протумачити као теорију која на проблем легитимности гледа у моралним и симболичким категоријама. То му није сметало да се увек пажљиво „враћа” Диркему и Веберу у категоријама новог функционалног оквира, истрајавајући да је то пут који су они зацртали. Истицао је исправност Веберовог нагласка на вредносни контекст тржишта и културну позадину власти, мада је у његовој теорији бирократије значај хијерархије пренаглашен зато што је Вебер занемарио социјализацију и професионалне норме (Aleksander, 1999: 311-312). Управо су то биле теме *Друштвеног система* у коме је Парсонс покушао, систематски и уопштено, да обједини основне елементе појмовне шеме за анализу структуре и процеса друштвеног делања,

која би требало разграничити систем институционалних улога и око њих организованих мотивационих процеса, уз елементарну обраду економске размене и организације политичке власти. Предмет своје књиге Парсонс је схватио као „излагање опште социолошке теорије”, с обзиром да „представља онај део теорије друштвеног система који је усредсређен на феномене институционализације образаца вредносних орјентација садржаних у друштвеним улогама” (Parsons [1951] 2009: 49).

Друштвени систем, прогнаник из америчке социологије, Рајт Милс, и Парсонсов оштар критичар, у својој *Социолошкој имагинацији* (1998) означио је једним узорком „супертеоријске социологије, сврставши Парсонса у међу „супертеоретичаре”. Она по Милсовом мишљењу заслужује детаљно разматрање, иако није имала много присталица. Њу је тешко разумети, неки сматрају да у неким деловима скоро и немогуће. То је уједно штити од олаког коментарисања и тумачења, али и чини препреком за оне који хоће већу улогу ове теорије у формирању радних навика социолога. Без жеље за парадоксима, Милс истиче, да социолози на ову теорију реагују на више начина: 1) За оне који тврде да је разумеју и да им се свиђа, то је најкрупнији корак у историји друштвене науке. 2) Они који тврде да је разумеју, али им се не свиђа „она је гломазна маса ирелевантне претенциозности”. 3) За друге који не тврде да је разумеју, али којима се веома свиђа, ова теорија је дивна творевина, фасцинантна баш због тог задивљујућег недостатка разумљивости. 4) Има оних који не тврде да је разумеју, нити им се свиђа, али храбро бране своје убеђење, видећи у њој творевину без идеја и без лепоте. 5) Највише има оних који нису категорични у својим судовима, износе их уз оградe и резерве. 6) Још је више оних који стрпљиво остају неопредељени, чекајући реч стручњака. 7) Најзад, мада изгледа смело рећи, многи социолози Парсонсову „теорију познају по причању, и то из не знам које руке”. Стога је као решење ове загонетке, Милс предложио превод Парсонсовог *Друштвеног система* на општераумљиви обични језик, а онда размотрити такав превод (Mils, 1998: 29-31) који не би био већи од 150 страница.

Усвајањем основних црта Веберовог мишљења, Парсонс је допринео да Вебер постане класик, и постао је „можда најбољи пример америчког система мишљења који је у себи сједињавао различите европске интелектуалне токова који код куће готово да нису били ни у каквој вези”. С друге стране Американци су уместо оригинала

пригрљивали његове обожаваоце. На тај начин неофројдовци су авантуру психоанализе претворили у свакодневну рутину, Фројд је постао кућни лекар, док је Парсонс тривијализујући Вебера постао живи пример онога што је Вебер назвао „посвакодневљење” харизме. Тривијализација и посвакодневљење одузимали су немачкој мисли оштрину, због чијег деловања многи су исказивали незадовољство, сањајући попут Алена Блума да „професора Вебера и др Фројда пошаље натраг у Беч, а господи Аристотелу и Платону, па и господину Локу и monsieur Русоу – кога, додуше, у много чему треба критиковати, да обезбеди дозволу боравка у Сједињеним Државама” (Lepenik, 2009: 133,130,129). Парсонс је био оличење својеврсне регерманизације која се најснажније показивала у друштвеним наукама, што се сматра његовом великом заслугом, али му се истовремено замерало, да је из „Њемачке донио тежак и комплексан начин мишљења и изражавања, што је лоше утјецало на младе социологе” (Криваčić, 1990: 30). Пример за то дају од „свих смртника најбестиднији хегелијанци”, писци „научничке књижевности” који су „чак смерали на неки духовно богат начин писања где се онда чини као да ће полудети”, тако да није јасно шта они заправо хоће, јер „сами ништа не мисле, али се надају да ће неко други при том мислити” пошто „најдуже држи маска неразумљивости” која је „код Хегела достигла свој највећи климакс увек с најсрећнијим успехом. А ипак није ништа лакше него писати тако да те нико не разуме, као што насупрот томе, ништа није теже него значајне мисли изразити тако да свако мора да их разуме” (Šopenhauer, 2002: 146).

Парсонс је одбацио позитивистички став о филозофији као „бескорисној метафизици”, сматрајући изричито такво третирање филозофије комотним начином „да се избегну одговори на витална, али тешка питања” (Parsons, 1949: 22). У томе има свакако нечега вредног, али је оно како мисли Рајт Милс „дубоко покопано” у Парсонсовој „супертеорији” из које су искључени многи структурални елементи људског друштва, који се с правом сматрају битним за његово разумевање (Mils, 1998: 41). То је за Парсонса имало фундаментални методолошки значај, самим тим што орјентација „инструменталне рационалности” *не може* да буде став којим се дефинише акterова орјентација према интериоризованим обрасцима. Из тога је Парсонс извео најзначајнији комплекс односа у коме се „вредносна интеграција друштвеног система дефинише системом образаца вредносне орјентације који су институционализовани да би чинили дефиниције својих саставних образаца очекивања везаних за улоге”. Њихов значај у одређивању понашања *мора* ићи и путем који Парсонс зове

„нерационалним или ирационалним механизмима функционисања личности”. Ово је за Парсонса основни разлог зашто социолог не може пратити економисту или утилитарну теорију, али и разлог његовог изузетног интересовања за појмове модерне „динамичке психологије”, као и разлог развојка социолошке теорије даље од структуралног описа и класификације „формалне социологије” и њене интеграције с теоријом личности схваћеној у прецизном психолошком смислу (Parsons [1951] 2009: 555-556).

Управљајући пажњу социолога на једно специјализовано поље интересовања различито од интересовања економије и политичке науке за које захтева „да се организује око појмовне шеме домена и карактера који су паралелни онима у случају политичке економије”, Парсонс је дефинисао социолошку теорију као „*онај вид теорије друштвених система који се баве феноменима институционализације образаца вредносних оријентација у друштвеном систему, условима институционализације и условима промене образаца, условима комформности са скупом тих образаца и девијацијама од њих као и мотивационим процесима који су укључени у све њих*” (исто, 555,556). Парсонс се надао како је потпуно јасно да ово гледиште не води у „редукцију” социолошке теорије на психологију, већ до проширења њеног структуралног вида ради бављења мотивационим процесима унутар контекста функционисања друштвеног система као таквог.

Основно Парсонсово полазиште садржано је у појму друштвених система делања као *интеракције* појединачних актера, чији процес схвата као „систем у научном смислу”. Бавећи се „само системима интеракције који су се издиференцирали до нивоа културе”. „Сведен на најједноставније елементе, дакле, друштвени систем се састоји од мноштва појединачних актера који су у односима међусобне интеракције у ситуацији која поседује физичке и ситуационе компоненте, која дакле обухвата актере мотивисане у правцу тенденција ка „оптимизацији задовољења потреба” и чији су односи према ситуацији, укључујући однос једних према другима, дефинисани и посредовани на основу заједничких система културно структурисаних симбола” (Parsons [1951] 2009: 55,57). Овако дефинисан *друштвени систем* само је један од три структурисана *система друштвеног делања*, док преостала два чине системи *личности* индивидуалних актера у *културни систем* уграђен у њихово делања (исто, 58). Парсонс је посветио једнаку пажњу колико личности толико култури, не због њих самих већ због њиховог односа према функционисању и структури друштвеног

система, као средишта емпиријске организације делања и теоријске анализе, чију самодовољност Парсонс узима као норму. Додајући јој идеју *трајања* која надилази живот нормалног човека, Парсонс у обезбеђењу „биолошке репродукције и социјализације нових генерације” види суштинско питање таквог друштвеног система. Тип таквог друштвеног система који задовољава све суштинске предуслове дугог трајања на основу својих ресурса, Парсонс назива *друштвом*, за које је битно да садржи све структуралне и функционалне предуслове независног система као целине (Parsons, [1951] 2009: 70), употребом појма друштва као „норме”, која се узима као „објект социолошке анализе”. На тај начин се спецификују одговори, да ли је то друштво или није?

У области делања Парсонс није развијао „потпуну динамичку теорију” него је њену систематизацију изводио у „структурно-функционалним терминима”, правдајући то фрагментарношћу динамичког знања, које би могло довести у опасност предности системске теорије као „готово најбољи тип теорије који је замишљен на структурално функционалном нивоу теоријске систематизације”. Тиме се по његовом мишљењу превазилази груби емпиризам, пажљиво изграђује систем емпиријских категорија и критичких појмова који се на кохерентан начин примењују на све значајне видове конкретног система, што омогућава упоредивост и лак прелаз од једног дела и/или стања система ка другом; али и кретање од система до система. У суштинском смислу то представља „мотивациону” страну референтног оквира делања система у којем Парсонс примењујући „структурну” димензију није „ухватио” униформност „динамичког процеса у друштвеном систему изузев спорадичних случајева” (Parsons, [1951] 2009: 71). Парсонс није сумњао у објашњавајући значај структурних категорија, видећи у пажљивој и систематској обради проблема категоризације друштвених система, највећи задатак за социологију, како би даље усмерила пажњу на анализу самих процеса, бавећи се „механизмима социјализације, то јест, начинима учења самих образаца оријентације у друштвеним улогама” и окренула се „анализи тенденција девијантног понашања и механизма друштвене контроле чији је циљ његово сузбијање” (исто, 72,73) ради одржавања и очувања репродукције, стабилности и равнотеже друштвеног поретка, хармоније јединица друштвеног система (друштвени чин, статус-улога, актер лично, колектив као актер и као објект). „Пар статус – улога аналоган је механичкој честици а не маси или брзини” (исто, 76). Свако делање Парсонс посматра у смислу функционалног значаја

за друштвени систем, не у смислу мотивације, већ првенствено са становишта вероватних последица по систем. Отуда инсистирање на „приватним интересима”, може у одређеним околностима бити веома штетно, исто као и сукоб интереса, тако да у оба случаја постаје оштар функционални проблем система, контроле сукоба као таквог (исто, 80). Луис Козер који је себе сматрао „јеретиком у здању мајке цркве” структурал-функционализма (2003: 261), дигао је глас против ове Парсонсове селективности схватања сукоба као „болести”, као „крајњег остатка трагичног сукоба између вредности и људске беспомоћности”, тако да је у *Друштвеном систему* одредница друштвени сукоб потпуно нестала, али садржи седамнаест одредница „притисци”. Стога се Парсонс занимао за ментално здравље интересујући се за механизме друштвене контроле, који своде сукоб на најмању могућу меру, верујући да психоаналитичари и други стручњаци за ментално здравље могу да имају улогу у смањењу девијантности”. Будући да је био „заинтересован за конзервацију постојећих структура” с обзиром на своју почетну оријентацију није могао да увиди теоријски значај друштвеног сукоба (Kozler [1956] 2007: 28-30). То није представљало никакав изузетак код савремене генерације социолога, за разлику од Георга Зимела, који је засновао тезу о сукобу као „облику социјализације” јер ни „једна група не може у целини да буде *хармонична*, јер би тиме била лишена процеса и структуре” с обзиром да друштвени сукоб као и сарадња има друштвене функције и чини „суштински елемент у формирању група и трајању групног живота”, самим тим што девијантност може послужити за отпуштање тензија, накупљеним током периода социјализације, или током фрустрација и депривација у улози одрасле особе. Иначе, и „нереалистични сукоби настају због депривација и фрустрација које потичу из процеса социјализације или очекивања од улоге одрасле особе...” (исто, 39,70,74). Но осим кратког сажетка, ови Козерови аргументи нису касније објављивани.

Приступајући појави социјализације на психоаналитички начин, жалећи што у избор класичних аутора није уврсти Фројда (мада је то у педесетим годинама било у опасној мери необично) Парсонс је, свој психоаналитички функционализам, изложио озбиљним приговорима фројдиста несклоних функционализму који су тврдили да психоаналитичка теорија нема ничег заједничког са социјализацијом, већ напротив, да нагласак ставља на дезорганизацију личности и њену побуну против цивилизације. Међутим, почев од 1952, Парсонс је у низу есеја доказивао „да је интројекција објекта, наравно, само други назив за интернализацију вредности” (Aleksander, 1999: 313).

Парсонсов приступ није био случајан, већ је почивао на самом Фројду коју је покушавајући да безуспешно затвори отворену „Пандорину кутију несвесног”, у *Нелагођностима у култури*, „тврдио да друштво може да функционише само ако се непослушне емоције држе под контролом” (Гроскурт, 2009: 226). Психоанализа свакако није била лишена таквог функционалног интереса, као што је и Парсонс могао имати свој „околишни” априоран теоријски интерес да искључи Зимела из пантеона класика, испуштајући довршено поглавље о Зимелу у *Структури друштвене акције* (1937) како не би, у супротном, „дошло до ширења његовог антифункционалистичког утицаја” (Aleksander, 1999: 314). За Парсонса „добро је знано да у ситуацијама акутне психичке несигурности делује снажна тенденција ка репресији. Поред револуције, са своје стране, сигурно ствара ситуације велике напетости” (Parsons, [1951] 2009: 200). Тражећи лека за ту „бољку” „динамичног” западног система, Парсонс је „допустио” могућност унутрашњег раскола монолитног совјетског режима, његовог распада од самог себе, али и потребу прилагођавања идеологије реалности друштвеног система. При том посебно је имао у виду „предвиђање социолога да се „комунизам” неће остварити и све раширеније схватање да његово остваривање нема перспективу”, што ће изнудити далекосежне модификације идеологије (исто, 539). Оно што се Парсонсу чинило проблематично „јесу процеси промена у друштвеном систему као целини, то јест промена самих система”. Тражећи решење он је сматрао, сасвим могућим и примереним „да о многим партикуларним процесима промене унутар друштвеног система теоретишемо без покушаја изградње теорије о процесима његове промене као система. Ово друго, као задатак, логички претпоставља теорија друштвене структуре и теорија мотивационих процеса унутар система”. Јер „на садашњем ступњу знања не поседујемо *општу* теорију о процесима промене друштва као целине. Из тог разлога, оно што смо били у стању да изложимо”, каже Парсонс, „није објашњење” тих процеса, већ само делимично објашњење на основу извесних елемената”. Али „ипак имамо правило за приступ проблемима изградње такве теорије. Када она буде изграђена за друштвену науку ће наступити ново доба, у нашем времену до тога неће доћи, а можда се неће никад ни остварити”. Допуштајући могућност друштвене промене путем „институционализације науке и технологије”, Парсонс, уверава читаоца, да је свестан чињенице, да живимо у ономе што се понекад назива „динамично” друштво, али нема, чак, много разлога за наду да би га могао у „целини уверити да у дилеми између истицања „статике”

и „динамике” постоји одређен степен лажности”. Ако је теорија *добра теорија*, закључује Парсонс, онда се она може једнако примењивати како на проблеме промене, тако и на проблеме унутар стабиллизованог система (Parsons, [1951] 2009: 540,493,540-541).

Из овога се може јасно сагледати да је Парсонс оспоравањем промене друштвеног система као целине, циљно заобишао Маркса као класика, како не би дошло до ширења његовог марксистичког, класног становишта, пошто је Парсонс класни сукоб сматрао „ендемичним”. То у потпуности баца светло на Парсонсово функционално значење система интеракције *механизма социјализације и процеса социјализације* („процес учења који није учење у опште него је посебно”), који заузимају такво место у друштвеном систему које их укључује у процес његовог „нормалног” функционисања (исто, 245), тако да његова анализа и симболично заузима у *Друштвеном систему уз девијантно понашање и механизме друштвене контроле* средишње место обимног дела (241-352) у коме „једна парадигма одређује услове напетости, а друга успешне обнове равнотеже система интеракције за време док је подвргнут тим напетостима”, употребљавајући психотерапију као пример „једино” ради погодности (исто, 352). У том смислу социјализација као учење, према Парсонсу, обухвата цео период живота. Развој детета само на драматичан начин потврђује колико тај процес има да траје. Уопштено гледано, парадигма социјализације и девијације, како и сам аутор признаје „значајна је за анализу механизма друштвене контроле”, и незаобилазан фактор функције интеграције друштвеног система. Парсонс је „фетишизирао своје концепције”, игноришући специфичне и емпиријске проблеме, конструкцијом неког универзалног модела друштвеног поретка, по чему је његова теорије „системска” и не наилази на тешкоће да на јединствен начин схвати, како „општи проблем теорије историје није могуће одвојити од општег проблема теорије друштвене структуре”. У томе је Рајт Милс видео „разлог што за друштвену науку, један Бехемот вреди двадесет пута више од Парсонсовог *Друштвеног система*”, док „класични марксизам представља централну снагу у развоју савремене социологије” (Mils, 1998: 54,55).

Међутим они који прочитају гомилу радова из теорије знаће зашто су Парсонси међу нама тако малобројни, „а није баш сигурно ни да је Парсонс успео у свом науку” радећи „на деблу (теорији – М.Ш.) уместо на гранчицама”. То је навело Ервинг Гофмана да једном каже: „Волео бих да је друштвена теорија тако лагана као што

Парсонс мисли да јесте” (цит. Stinčomb, 1999: 260). С друге стране „Парсонсов функционализам непрестано (је) био критициран због приказивања људских бића као пуких марионета којима управљају темељне вредности друштва” (Mouzelis, 2000: 157). Можда не би било претерано или смело тврдити да упркос непристајања на преовлађујућа песимистичка гледишта у друштвеним наукама, нарочито у социологији, писац теорије о системима, а не систем теорије, у потпуности схвативши њену фрагментацију и непотпуност, дајући појмовној шеми система прворазредну значај као принципу организације и водичу истраживања, схватајући теорију као стратешко оруђе за рад (Parsons, [1951] 2009: 543), ипак је песимистички приказао људско биће као *вечитог адолесцента*, не-до-вољно социјализованог зависника од своје *природне несавршености*, тако да се Парсонсова перманентна социјализација може узети као потврда готово баналне емпиријске чињенице о не-социјализованом понашању људи, а оно што је очигледно и методолошки није потребно доказивати. Стога се Парсонсове апстракције могу, без много сумње узети или прочитати као емпиријске чињенице. Уосталом, зар је институционализација демократских вредности само социолошко теоријски проблем, већ и огољена емпиријска стварност, а сама Парсонсова дефиниција социолошке теорије, може се прочитати као практичан проблем реалне политике, која се бави „институционализацијом образаца вредносних оријентације” у политичком систему и друштву у целини. Проблем институционализације, јесте предмет сукоба, као и саме вредности и учење за вредности, дакле и механизми социјализације. Бавећи се проблемом институционализације вредности, он се у суштини бавио проблемом друштвених сукоба, иако их је „циљно” заобилазио, јер успешна институционализација образаца вредносних оријентација, је друга страна оптималног решавања друштвених сукоба. Социјализација је свакако суштински део тог процеса, али и оруђе доминантних интереса.

И сам Парсонс имао је један од најдужих и најинтересантнијих сукоба око институционализације „своје” структурално-функционалне оријентације са шефом Одсека за социологију на Харвардском универзитету социологом руског порекла Питиримом Сорокином, и касније кад је потиснувши Сорокина постао шеф Одсека за социјалне односе, променивши и сам назив катедре за социологију. Сорокин, кога су описивали као „злочестог дечка и вражјег одвјетника америчке социологије”, критиковао је Парсонса за крађу сопствених идеја, истовремено оштро критикујући Парсонсове

идеје, оптужујући Парсонса да је фузијом катедре за социологију са психопатологијом, психологијом и културном антропологијом, социологију свео на „електичку скупину различитих необичних идеја споменутих дисциплина”. То није наудило Парсонсовој тада доминантној функционалистичкој оријентацији. Коначно, Сорокин је на Харвардском универзитету све више изолован и прогнан у запуштени уред и „сведен на особу која умножена писма гура под врата члановима Одјела тврдећи да је Парсонс украо његове идеје” (цит. Ritzer, 1997: 54,55). Неке касније историје социолошких идеја уопште не излажу Сорокинове идеје као на пример М. Лалман (1994). Чак и сам Џ. Рицер у најновијем прегледу *социолошке теорије и њених класичних корена* (2009) у потпуности је избацио Сорокина, чији је највероватнији грех, што је својом *теоријом флукуације друштвених односа* која не подлеже некој законитости осим процеса непрестаног понављања или „еволуције” друштвених промена, предвидљивих у свој непредвидљивости (в. Sorokin, 2002), довео у питање западну парадигму о линеарном напретку (прогресу) и његовом оваплоћењу било у Хегеловом „апсолутном духу”, Контовом „позитивном друштву”, Парсонсовом „друштвеном систему”, Беловом „крају идеологије” или Фукујамином „крају историје и последњем човеку”. Овде морамо тражити кључ за разумевање и Парсонсове доминације и Сорокиновог социјалног аутсајдерства. Судбина идеја не зависи само од њихових хеуристичких вредности и унутрашњег садржаја, већ и од социјалног статуса њихових представника.

Сорокин је можда био већи социолог од Парсонса, али иза Парсонса је стајала родна Америка. То је несумњиво утицало на исход супарништва двеју социологија, Сорокинове и Парсонсове. На „рачун последњег је радио сав ауторитет Америке и њена неформална подршка. То правило наставља да функционише у свету (као што је одувек функционисало-М.Ш.). идеје иза којих стоји ауторитет признате и значајне државе постају утицајне без обзира на њихову садржајну страну” (Панарин, 2008: 245). Отуда Парсонсов *Друштвени систем* може се узети и као резултат „колективног подухвата” писаног у атмосфери „групних расправа”, у „употребљивошћу” Парсонсовог написаног „у три четвртине планираног садржаја” књиге, обнављањем „писања из почетка”, „пошто се испоставило да је само мали део старог рукописа, углавном онај који се састојао од илустрованог материјала остао употребљив без комплетног прерађивања” (Parsons, [1951] 2009: 544). Зато је Парсонс описујући рад на овој књизи у предговору недвосмислено истакао да „другима дугујем више него што је то

уобичајено.... у њој је немогуће потпуно разграничити наше појединачне доприносе, а многе заједничке мисли преточене су и у садржај ове књиге” (исто, 52). (Реч је о Едварду Шилсу, Едварду Толмену, Ричарду Шелдону). Иначе Парсонс се у књизи обраћа читаоцу увек у трећем лицу „ми”, обећавајући на почетку и на крају своје обимне расправе, да ће у „релативно кратком времену”, покушати да уради ревизију текста на основу „корисне” критике о њој (исто, 52,542). „Припрема њеног ревидираног издања” остала је ствар пуке куртоазије. Парсонс никада није ревидирао своје прво издање *Друштвеног система*, али то није ништа сметало њеном прештампавању.

То би се могло узети као нека врста аргумента о *социјализованој функционалности Парсонсове теорије система и њеној употреби у функцији социјализације*, после хладноратовског света, поновним оживљавањем интересовања за Парсонсове идеје *институционализације образаца вредности* демократске оријентације.

Многи се неће сложити са оваквом оценом Парсонса, али ће признати заједно с Мертоном, значајним социолошким теоретичарем и Парсонсовим учеником, да је: „Смрт Талкота Парсонса означила крај једне ере у социологији. Када нова ера започне сигурно ће бити учвршћена великом традицијом социолошке мисли коју нам је он оставио” (цит. Ricer, 2009: 138).

ЛИТЕРАТУРА

- Aleksander, Dž., 1999., Središnji značaj klasika, u: *Tekst i kontekst: ogledi o istoriji sociologije*, priredio A. Mimica; Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 281-329.
- Гроскурт, Ф., 2009., *Тајни прстен: Фројдов ужи круг сарадника и политика психоанализа*, Београд: Завод за уџбенике: Досије студио
- Elias, N., 1971., Processes of state formation and nation bulding. *Transactions of the Seventh World Congress of Sociology*, 3.pp 274-284.
- Kozer, L., (1956) 2007., *Funkcije društvenog sukoba*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Kozer, L., 2006., Atipičan život sociologa, *Žurnal za sociologiju*, br. 4. str. 256-271.
- Kuvačić, I., 1990., *Funkcionalizam u sociologiji*, Zagreb: Naprijed
- Kuljić, T., 2009., *Sociologija generacije*, Beograd: Čigoja štampa.
- Lalman, M., 2004., *Istorija socioloških ideja, tom II, od Parsonsa do savremenih sociologa*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Manhajm, K., 2009., *Eseji o sociologiji znanja*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Manhajm, K., 2009a, *Dijagnoza našeg vremena*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Merton, R. K., 1998., *O teorijskoj sociologiji*, Beograd: Plato.
- Mils, R., 1998., *Sociološka imaginacija*, Beograd: Plato.
- Mouzelis, N., 2000., *Sociologijska teorija: što je pošlo krivo?*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk: Hrvatsko sociološko društvo.
- Lepenis, V., 2009., *Kultura i politika: priče iz Nemačke*, Beograd: Geopolitika.
- Панарин, А., 2008., Хришћански фундаментализам против тржишног тероризма, *Нова српска политичка мисао*, Vol. XVI № 1-2, str. 227-247.
- Parsons, T., (1937) 1949., *The Structure of Social Action*, New York: The

Free Press.

- Parsons, T., (1951) 2009., *Društveni sistem i drugi ogledi*, Sremski Karlovci. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Parsons, T., 1968., Utilitarianism: sociological thought, in: *International Encyclopedia of the Social Sciences*, ed. by D. L., Shils, tome 16, New York: Macmillan, pp. 229-235.
- Parsons, T., 1971., On building social systems theory: a personal history, *Deadalus*, 99, pp. 826-881.
- Peel, J. D. V., 1971., *Herbert Spencer: The Evolution of a Sociologist*, London: Heinemann Educational Books.
- Ritzer, G., 1997., *Suvremena sociologijska teorija*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Ricer., Dž., 2009., *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*, Beograd: Službeni glasnik.
- Robertson, R., and Turner, B. S. 1990., Talcott Parsons and modern social theory – an apperaciation, *Theory Culture and Society*, Vol. 6 № 4, pp. 539-558.
- Smit, D., 2001., *Usporišna istorijske sociologije*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Sorokin, P., 2002., *Društvena i kulturna dinamika*, Beograd, Podgorica: Službeni list SRJ: CID.
- Stinčkomb, A., 1999., Treba li sociolozi da zaborave svoje majke i očeve? u: *Tekst i kontekst: ogledi o istoriji sociologije*, priredio A. Mimica, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 249-264.
- Tilly, C., 1990., George Caspar Homans and the rest of us. *Theory and Society*, Vol 19. № 3, pp. 261-268.
- Hejvud, E., 2005., *Političke ideologije*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Šopenhauer, A., 2002., *Bravijar*, Nova Pazova: Bonart.

Milojica Sutovic
Faculty of Philosophy
Kosovska Mitrovica

PLACE OF SOCIALIZATION IN THE SOCIAL SYSTEM OF TALCOTT PARSONS

Summary: *Question of the social stability, the balances of the order, selfreproduction and the rutine labour, as and a way how to doing it, in the past was very interesting for the sociology. It was also a main object of 'systemathic theory' of Talkolt Parsons, same as for the opposities of his structural functionalism. Coming from analysis of the social structure as it is, Parsons is gouing forward on the linie of developing a theory of motivational processes in the social system: how a process of his conservation, on that way his changings also. In the analysis of that probems, the main object of his attention was a relationshipp between social system and the roles what contained on one side, and the person, from the other. The center of it attended perception is the doctrine in hopes, connected with social roles and a mechanism of the cocialisation and a motivation. Thus mechanisms Parsons included in a process of 'normal' functions of the social system.*

Key words: *Parsons, Structural functionalism, Social system, Social roles, Socialisation, Motivation*

Урош Шуваковић и Јасмина Петровић
Филозофски факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици

Оригинални научни рад

УДК: 316.347(497.1)

ЕТНИЧКА УДАЉЕНОСТ СТУДЕНАТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ И УНИВЕРЗИТЕТА У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ

Сажетак: *Етничка дистанца, као извор могућих друштвених конфликта, али и потенцијални извор друштвене кохезије, има великог значаја за социјалну динамику, па отуда потреба за њеним сталним истраживањим.*

Резултати истраживања која су спроведена међу студентима Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (мај 2009) и Универзитета у Београду (мај 2010.), применом репрезентативног квотног узорка и технике анкете, уз коришћење као инструмента Богардусове скале, модификоване према потреби испитивања студентске популације, показала су да је етничка дистанца просечно значајно већа међу испитаним студентима у Косовској Митровици, него међу испитаним студентима у Београду. Ако се има у виду чињеница да је Косовска Митровица заправо етнички подељен град, свакодневно на рубу етничког контакта, онда је та просечно већа етничка дистанца разумљива, једнако као што је разумљива и просечно нижа етничка дистанца међу испитаним студентима у Београду, који се више космополитски односе према питању нације, што се може објаснити величином и духом града, његовом мултиетничошћу, али и чињеницом да се етнички конфликт не одвија ту – непосредно пред њиховим очима. И поред разлике у скору етничке дистанце, и једни и други имају највећу етничку дистанцу према Албанцима, што се може објаснити да су припадници ове нације ти који разбијају данашњу државу Србију, стварајући на њеној територији некакво тзв. „независно Косово“.

Ако се имају у виду етничке дистанце студената у Косовској Митровици у односу према оним народима који живе на подручју Аутономне покрајине Косово и Метохија, намеће се закључак да су тамо Срби и Црногорци сами себи довољни! Та чињеница заправо говори о томе колико је косовско-метохијско друштво заправо подељено

друштво, при чему у тим поделама вера има значајан утицај. Заправо се може рећи да резултати добијени у погледу скора етничке дистанце индицирају резултате конфесионалне дистанце.

У случају студената оба универзитета, уочљиво је да је наглашено већа етничка дистанца у односу према оним екс-југословенским народима са којима су вођени ратови (осим Албанаца, ради се и о Хрватима, Муслиманима/Бошњацима и, у мањој мери, Словенцима) и оним не-југословенским народима који су се током читаве југословенске кризе, укључујући и њену савремену фазу везану за Косово и Метохију, војно-агресивно и непријатељски односили према нашој земљи (Американци, Немци, Енглези, Холанђани), док је етничка дистанца значајно мања према оним не-југословенским народима који су се према нама односили пријатељски, са којима постоји висок степен идентификације (Руси, Грци). Интересантно је да, и поред не баш пријатељског става који је Француска показивала према нашој земљи у последње време, етничка дистанца је према Французима мања у односу на остале побројане западне народе, што је ваљда реликт „традиционалног пријатељства“. Интересантно је уочити и то да је генерално етничка дистанца студената оба универзитета мања у односу према народима који никада нису живели у Југославији, него у односу према бившим југословенским народима, из чега се може закључити да је тај заједнички живот заправо продубио етничку раздвојеност.

Код студената оба универзитета забележена је велика етничка дистанца у односу према Ромима и Кинезима. Када је о Ромима реч, то се може објаснити многим негативним стереотипима који постоје о овом народу, и са којима је време да Срби заиста раскрсте, пошто су Роми током историје углавном делили судбину српског народа, укључујући ту и судбину етничког чишћења Срба и Рома са Косова и Метохије 1999. године. У погледу етничке дистанце према Кинезима, народу који се пријатељски и заштитнички односио према Србији, вероватно је да су недовољно међусобно непознавање култура, начина живота, обичаја и сл. допринели таквој високој етничкој дистанци, што свакако треба да буде предмет даљих проучавања.

Кључне речи: етничка дистанца, Богардусова скала, студенти, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Универзитет у Београду.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У размаку од годину дана спроведена су два емпиријска испитивања (Милосављевић, Радосављевић, 2000), применом технике теренске анкете (Милић, 1996; Шуваковић, 2000) којима је покушано да се одреди етничка дистанца студентске популације у односу према другим нацијама, како некадашњим југословенским, тако и оним које никада нису биле у саставу бивше заједничке државе. Прво¹, маја 2009. године је спроведено међу студентима Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. Овај је универзитет изабран имајући у виду да му је привремено седиште у „подељеном граду“, и да је у питању студентска популација која живи на „подручју замрзнутог етничког конфликта“, где су свакако етничке тензије веће него што је уобичајено и где студенти живе и раде у изразито отежаним условима. Те етничке напетности додуше нису новијег датума, пошто је реч о подручју на коме „историја бележи тензију у етничким односима готово као трајну чињеницу“ (Петровић, 2010), али су у актуелном моменту, када је на дневном реду питање сецесије тог дела територије, етнички односи на Косову и Метохији (у даљем тексту: КиМ, Космет), посебно српско-албански, доведени до усијања. Свакако да би постојало оправдање да је оваква врста мерења етничке дистанце спроведена и на територији читаве АП КиМ, на укупној, а не само студентској популацији, међутим то су објективни фактори онемогућили². Због тога су се истраживачи и одлучили да испитивање спроведу тамо где је могуће – међу студентском популацијом Универзитета у Приштини који је привремено измештен у Косовску Митровицу. Друго³ истраживање је спроведено маја 2010. године, међу студентима Универзитета у Београду, који живе и раде у двомилионском главном граду Србије, у условима постојања друштвене средине који се може сматрати одговарајућим и прихватљивим за бављење

---

¹ Коруководиоци испитивања били су др Урош Шуваковић и др Јасмина Петровић, доценти на Катедри за социологију Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

² У те објективне факторе убрајамо како демографске, које значе да данас нико поуздано не зна колико на Косову и Метохији има становника и које су нације у ком проценту заступљене, а какво је сазнање неопходно ради израде узорка, преко постојања психолошких и других баријера које онемогућују спровођење теренске анкете до сасвим оправдане забринутости за безбедности анкетара.

³ Руководилац овог испитивања је био проф. др Данило Ж. Марковић, редовни члан Српске академије образовања, а оно је спроведено у оквиру међународног истраживачког пројекта „Вредносне оријентације студената главних градова“, у коме учествују представници Кине, Русије, Чешке и Србије. Аутори овог рада били су чланови српског истраживачког тима.

академским радом. Оба истраживања су спроведена коришћењем истог инструмента – анкетног упитника (Термиз, Милосављевић, 2000:161-192; Шуваковић, 2000: 113-120), на репрезентативном квотном узорку (Супек, 1968: 210-212) од 450, односно 500 студената, при чему је узорак примењен на Универзитету у Београду био и двостепен⁴. Овде напомињемо да испитивање етничке дистанце међу студентском популацијом има и свој посебан смисао, уколико се има у виду да је реч о најшколованијим припадницима својих нација из којих се, по правилу, регрутује и друштвена и политичка елита једног народа.

Етничка дистанца је испитивана применом *Богардусове* (E.S. Bogardus) *скеале* (Bogardus E.S, 1925; Супек, 1968: 273-279) , модификоване у складу са одликама испитиване популације (студенти), са 7 могућих социјалних односа са припадницима других нација: да стално живи у мојој земљи, да живи у мом суседству, да студирамо на истом факултету, да ми буде професор/ асистент на факултету, да ми буде пријатељ, да се забавља, буде у браку, са мојим братом/сестром и да се забавља, буде у браку, самном. Инструмент Богардусове скале је стандардан када је реч о утврђивању социјалне (етничке) дистанце, будући да је он заснована на мерењу ставова испитаника у погледу тога у коју врсту односа би испитаник ушао са припадником друге нације, при чему никако не треба губити из вида напомену о томе да је мерење, заправо, „само усавршавање и прецизирање класификација“ (Милић, 1996: 599). Како се овде истражују ставови који су, по дефиницији, „релативно трајни“ (Шуваковић, 2000: 47), те се „тешко мењају“ (Трпковић, 2007: 592) то нам онда омогућује да вршимо компаративно истраживање на истоврсним, а различитим популацијама, у протоку одређеног временског периода. Наравно, код оваквог истраживања треба узети и друштвене прилике у обзир, пошто када је реч о етничкој дистанци оне могу деловати или фаворизујуће или дефаворизујуће на њен пораст, при чему се може говорити и о организованом прегнућу друштва или друштвених група у правцу повећања или смањења кроз стварање и неговање одговарајућих етничких стереотипа нпр. путем културне политике (Шуваковић, 2010: 221-233; Миловић, 2010). Управо су на то и указала нека пређашња истраживања, која су утврдила како

⁴ С обзиром на чињеницу да Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици има 10 факултета у свом саставу, то није представљало проблем да сваки буде појединачно обухваћен пројектованим узорком. Међутим, како Универзитет у Београду има у свом саставу 31 факултет, то је узорак рађен двостепено: у првом степену утврђено је колико јединица узорка отпада на сваку од 4 групације факултета у оквиру Универзитета у Београду, пропорционално броју студената који похађају факултете у оквиру сваке од групација, да би се у другом степену методом случајног избора бирали факултети са којих су студенти улазили у узорак.

је „медијски рат“ вођен на просторима некадашње СФРЈ био заправо припрема рата који је уследио. Резултат „медијског рата“ је „црно бела слика коју су карактерисале потпуна идеализација властите етничке групе и историје уз истовремену демонизацију друге етничке групе или више других етничких група... Припадност етничкој групи постало је основно мерило вредности, а етничка дистанца достигла је максимум“ (Опачић, Вујадиновић, 2005: 118-119).

Етничка дистанца је испитивана према екс-југословенским и не-југословенским нацијама, пошто се пошло од претпоставке да су године заједничког живота у истој држави, али и начин на који је та држава разбијена, утицале и на етничку удаљеност, што је истраживање и потврдило. Од југословенских нација, осим оних који су имали статус народа (Срби, Хрвати, Словенци, Муслимани/Бошњаци, Црногорци и Македонци), у обзир су узете и значајне националне мањине које су живе у бившој СФРЈ (Албанци, Мађари, Румуни, Бугари, Турци) и етничка група Рома. У погледу не-југословенских народа, утврђивана је етничка дистанца студената у односу према великим европским народима (Русима, Енглезима, Французима, Немцима, Грцима, Холанђанима и Пољацима), те у односу према две велике, ваневропске нације: Американцима и Кинезима.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

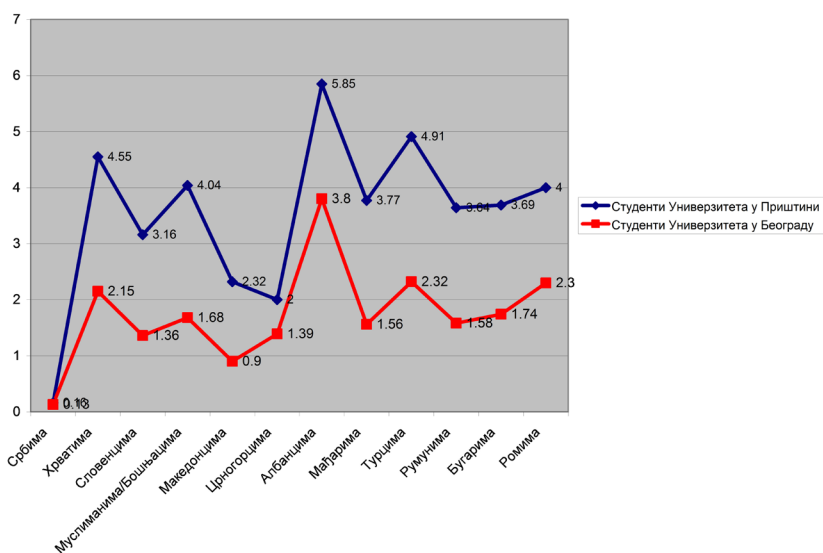
Табела 1. Категорија скова етничке дистанце студената према
припадницима одређених нација које су живеле у оквиру бивше
Југославије

Етничка дистанца према:	Категорија скова етничке дистанце (исказана у %)							
	Без дистанце		Мала		Умерена		Велика	
	ПУ	БУ	ПУ	БУ	ПУ	БУ	ПУ	БУ
Србима	96,0	97,2	2,6	0,6	0,8	0,3	0,5	2,0
Хрватима	22,3	53,8	13,7	12,0	19,4	13,4	44,6	20,8
Словенцима	35,7	67,0	20,1	12,9	22,3	8,0	22,0	12,8
Муслиманима/ Бошњацима	23,5	59,4	19,9	14,5	21,6	11,9	35,0	14,2
Македонцима	47,3	74,9	21,5	12,3	17,7	6,0	13,4	6,8
Црногорцима	52,3	66,6	21,6	13,2	14,4	7,6	11,7	12,6
Албанцима	7,7	23,9	7,7	16,3	12,9	18,3	71,6	41,4
Мађарима	29,6	58,1	18,6	18,5	19,3	13,3	31,8	10,1
Турцима	19,2	42,6	13,0	22,6	16,8	15,9	50,9	18,8
Румунима	33,2	58,8	17,3	16,7	19,7	12,4	29,7	12,1
Бугарима	30,1	55,4	15,7	19,7	23,3	11,9	27,9	13,0
Ромима	19,7	37,4	19,5	28,0	30,4	19,3	30,4	15,3

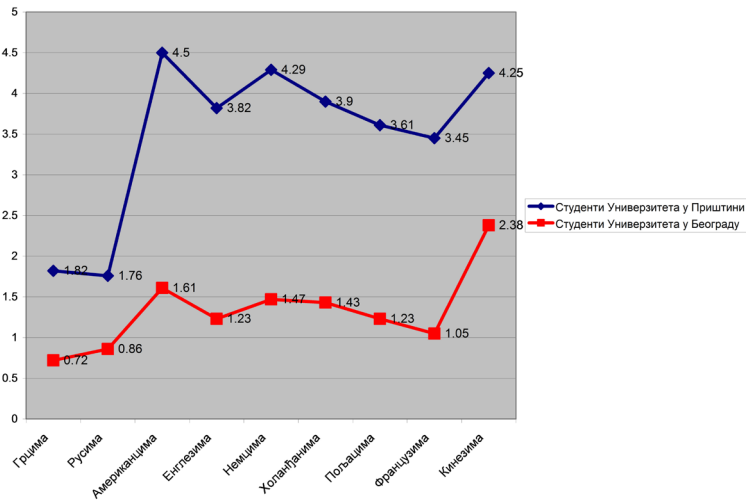
Табела 2. Категорија скора етничке дистанца студената према припадницима одређених нација које **нису живе**ле у оквиру бивше Југославије

Етничка дистанца према:	Категорија скора етничке дистанце (исказана у %)							
	Без дистанце		Мала		Умерена		Велика	
	ПУ	БУ	ПУ	БУ	ПУ	БУ	ПУ	БУ
Грцима	56,5	80,7	21,0	9,2	14,0	4,6	8,6	5,5
Русима	57,5	77,1	21,0	10,6	11,8	6,2	9,7	6,2
Американцима	26,5	65,5	10,7	10,5	19,0	8,5	43,9	15,5
Енглецима	32,6	71,7	15,6	10,2	17,8	6,4	34,0	11,7
Немцима	28,7	64,1	10,8	14,3	20,9	8,7	39,6	12,8
Холанђанима	31,1	65,9	14,4	12,8	21,0	8,7	33,5	12,5
Пољацима	31,6	68,4	16,7	13,2	20,1	9,9	31,6	8,5
Французима	35,3	75,2	17,1	9,6	19,6	5,8	28,0	9,3
Кинезима	23,0	36,7	17,9	29,4	22,0	15,7	37,1	18,1

Графикон 1. Средња вредност скора етничке дистанце студената у односу према **екс-југословенским народима**

Графикон 2. Средња вредност скора етничке дистанце студената у односу према не-југословенским народима

Сагледавајући резултате добијене мерењем етничке дистанце према припадницима одређених нација студената ова два универзитета, могуће је уочити следеће чињенице:

- 1) Код студената оба универзитета највећа је етничка дистанца у односу према припадницима албанске националности, са којима би у просеку испитаници међу косовско-митровачким студентима од понуђених 7 облика социјалних контаката одбили 6, а међу београдским студентима одбили би 4. Чак 71,6% испитаних косовско-митровачких студената, односно 41,4% београдских студената исказује велику етничку дистанцу према Албанцима.
- 2) Код испитаних студената оба универзитета на другом месту у скору етничке дистанце налазе се Турци са којима 5 врста социјалних контаката одбија просечан испитаник међу студентима у Косовској Митровици, а свега 2 врсте контакта просечан испитаник у Београду. На трећем месту у скору дистанце међу косовско-митровачким студентима су Хрвати (4,55), а међу београдским студентима Роми (2, 30).

- 3) Када је реч о не-југословенским народима, косовско-митровачки студенти највећу дистанцу показују према Американцима (у скору 4,50), Немцима (4,29) и Кинезима (4,25), док је код београдских студената ситуација нешто другачија: највећа је дистанца према Кинезима (у скору 2,38), Американцима (1,61) и Немцима (1,47).
- 4) Подаци показују и то да је просечна етничка дистанца код косовско-митровачких студената значајно (двоструко, чак и троструко) виша у односу на етничку дистанцу коју показују београдски студенти.
- 5) Подаци показују и да је етничка дистанца код испитаника просечно виша када су у питању некадашњи југословенски народи, него када је реч о народима који никада нису живели у Југославији. Грци и Руси су и косовско-митровачким и београдским студентима ближи од Црногораца и Македонаца, као најближим екс-југословенским народима, при чему су београдским студентима Словенци ближи него Црногорци. Овај податак, с обзиром да је у питању истраживање из маја 2010. године, доводи у питање наше раније мишљење да је нешто већа етничка дистанца у односу на Црногорце измерена међу косовско-митровачким студентима маја 2009. године била директна последица непосредно пре спровођења испитивања донете одлуке Владе Црне Горе да призна тзв. „независност Косова“. Очито је да се тај раст етничке дистанце према Црногорцима не може једноставним разлозима објаснити и да ће бити неопходна даља и продубљенија истраживања која би требало да укажу на разлоге повећања етничке дистанце према овом блиском народу.
- 6) С обзиром да је највећи број испитаника из редова српске националности, логичан је резултат да је најмања етничка дистанца код студената оба универзитета управо према Србима. Уколико изузмемо овај податак као „самоподразумевајући“, уз само једно одступање (скор етничке дистанце према Словенцима), истраживање је показало да је етничка дистанца по правилу мања у односу на све православне народе, у поређењу са другим народима у односу на које је мерена, што иде у прилог тези о значају вере за нацију и за разумевање националног идентитета.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Етничка дистанца, као извор могућих друштвених конфликта, али и потенцијални извор друштвене кохезије, има великог значаја за социјалну динамику, па отуда потреба за њеним сталним истраживањим.

Резултати истраживања која су спроведена у размаку од годину дана (мај 2009 – мај 2010) међу студентима Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици и Универзитета у Београду показали су, најпре, да је етничка дистанца просечно значајно већа међу испитаним студентима у Косовској Митровици, него међу испитаним студентима у Београду. Ако се има у виду чињеница да је Косовска Митровица заправо етнички подељен град, свакодневно на рубу етничког конфликта, онда је та просечно већа етничка дистанца разумљива, једнако као што је разумљива и просечно нижа етничка дистанца међу испитаним студентима у Београду, који се више космополитски односе према питању нације, што се може објаснити величином и духом града, његовом мултиетничошћу, различитим културним утицајима, али и чињеницом да се етнички конфликт не одвија ту – непосредно пред њиховим очима. Ипак, и поред разлике у скору етничке дистанце, и једни и други имају највећу етничку дистанцу према Албанцима, што је податак који не изненађује ако се имају у виду налази ранијих истраживања у којима је константо бележена велика социјална удаљеност Срба у односу на ову етничку групу (Пантић, 1989; Баћевић, 1990; Кузмановић, 1994; Миладиновић, 2007; Иванов, 2008 итд.) али и највећи степен узајамног дистанцирања међу припадницима ових националних ентитета,⁵ и то нарочито од осамдесетих година и касније. На овом примеру дистанцирања у овом али и ранијим истраживањима на југословенској и српској популацији, могуће је потврдити констатацију да „обрасци једностраног и обостраног етничког (не)дистанцирања... уверљиво показују да су „на делу“ различити чиниоци – историјски, културни, религијски, језички, персистирање прошлости итд.“ (Баћевић, 1990: 161). Ове налазе треба посматрати између осталог и као реакцију на политичке сукобе новијег датума који су кулминирали покушајем разбијања Србије и стварања тзв. „независног Косова“, озбиљним нарушавањем међунационалних односа између поменутих група и радикалним угрожавањем основних људских права преосталих Срба на КИМ.

---

⁵ Овде је поменут само занемарљив део истраживања у којима се констатује наведена правилност.

Ако се имају у виду етничке дистанце студената у Косовској Митровици у односу према оним народима који живе на подручју Аутономне покрајине Косово и Метохија, намеће се закључак да су тамо Срби и Црногорци сами себи довољни! Та чињеница заправо говори о томе колико је косовско-метохијско друштво реално подељено друштво, при чему у тим поделама вера има значајан утицај¹. Да ли бисмо исти резултат добили да смо имали прилику да испитамо етничку дистанцу макар и код албанских студената у Приштини, остаје само да се предпоставља и да се у неком будућем истраживању утврди. Ипак, на основу ових налаза можемо са извесношћу да закључимо како је прича о „јединственом, мултиетничком и мултикултуралном косовском друштву“, о „помирењу и заједничком животу“ Срба и Албанаца само бацање прашине у очи.

У случају студената оба универзитета, уочљиво је да је наглашено већа етничка дистанца у односу према оним екс-југословенским народима са којима су вођени ратови (осим Албанаца, ради се и о Хрватима, Муслиманима/Бошњацима и, у мањој мери, Словенцима) и оним не-југословенским народима који су се током читаве југословенске кризе, укључујући и њену савремену фазу везану за Косово и Метохију, војно-агресивно и непријатељски односили према нашој земљи (Американци, Немци, Енглези, Холанђани), док је етничка дистанца значајно мања према оним не-југословенским народима који су се према нама односили пријатељски, са којима постоји висок степен идентификације (Руси, Грци). Интересантно је да, и поред не баш пријатељског става који је Француска показивала према нашој земљи у последње време, етничка дистанца је према Французима мања у односу на остале побројане западне народе, што је ваљда реликт „традиционалног пријатељства“. Интересантно је уочити и то да је генерално етничка дистанца студената оба универзитета мања у односу према народима који никада нису живели у Југославији, него у односу према бившим југословенским народима, из чега се може закључити да је тај заједнички живот заправо продубио етничку удаљеност. То се може закључити и на основу тога да је већа етничка дистанца између студената и оних народа са којима су они просторно ближи, у односу на оне који су им просторно удаљенији.

Код студената оба универзитета забележена је велика етничка дистанца у односу према Ромима и Кинезима. Када је о Ромима реч, константа у одлучном дистанцирању, један је од најстабилнијих налаза у испитивању међуетничке удаљености и то не само у Србији

већ и шире, на подручју Балкана. (Мантарова, Закхариева, 2007; Иванов, 2008). Није тешко сложити се са истраживачима који инсистирају на снажној вези између забележене дистанце и укупног социјалног положаја Рома. Дуготрајни установљен „етнокласни“ или „субпролетерски“ (Митровић, 1990) положај условљен је константним дејством механизма дискриминације и сегрегације. Како је блокирана њихова структурна интеграција, ова групација остаје изван могућности коришћења канала социјалне покретљивости и озбиљнијег социјалног организовања у циљу промене властитог социјалног положаја (Тодоровић, 2007: 97). Живот на рубу социјалне угрожености и изван институција, укупни социјални статус ромске етничке групе у реалном друштвеном простору, уз дубоко укоренење стереотипе већинских народа о овој етничкој групи и често, негативну медијску слику о њима, водили су константном дистанцирању од њених припадника каткад „исказаном и у отвореној агресивности“ (Митровић, 1996:815), иако су Роми током историје делили судбину већинских народа на Балкану, па и у Србији укључујући ту и судбину етничког чишћења Срба и Рома са Косова и Метохије 1999. године.

У погледу етничке дистанце према Кинезима, народу који се пријатељски и заштитнички односио према Србији, вероватно је да су недовољно међусобно познавање - култура, начина живота, обичаја и сл. допринели таквој високој етничкој дистанци, што свакако треба да буде предмет даљих проучавања.

ЛИТЕРАТУРА

- Баћевић, Љ.(1990): „Национална свест омладине“ у Михаиловић С. и др : *Деца кризе – Омладина Југославије крајем осамдесетих*, Београд: ИДН, Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење.
- Bogardus, E. S. (1925): “Measuring Social Distances”, *Journal of Applied Sociology*, 9
- Иванов, Ј. (2008): „Међуетнички односи на Балкану у светлу етничке и конфесионалне дистанце“, у *Квалитет међуетничких односа и култура мира на Балкану*, уред. Ђорђевић, Д, и Тодоровић Д., Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Центар за

социолошка истраживања

- Кузмановић, Б.(1994): „Социјална дистанца према појединим нацијама“, у Лазић, М. ур.*Разарање друштва*, Београд: Филип Вишњић
- Мантарова, А., Закхаријева, М. (2007): “Ethnic Tolerance in Bulgarian Society”, у: Митровић, Љ. ур., *Идентитети и култура мира у процесима глобализације и регионализације Балкана*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
- Миладиновић, С., (2007): „Национални идентитет у зони највеће дистанце“, у: Митровић, Љ. Ур., *Идентитети и култура мира у процесима глобализације и регионализације Балкана*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
- Милошевић, Л. (2004): „Срби о другима (Друштвена удаљеност срба од припадника других арода, националних мањина и етничких група у југоисточног Србији)“ у: *Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
- Милић, В. (1996), *Социолошки метод*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Миловић, Н. (2010), „Рат у Југославији из угла иностраних драмских писаца“, рад презентован на међународној научној конференцији „Медији и култура мира на Балкану“, Институт за социологију, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 11-12. јун 2010. године
- Милосављевић, С, Радосављевић, И. (2000), *Основне методологије политичких наука*, Београд: Службени гласник
- Митровић, А (1990), *На дну: Роми на границама сиромаштва*, Београд: Научна књига
- Митровић, А (1996), „Положај Рома у друштву – Могући приступ истраживању ромске популације“, у М. Маџура и В. Становчић, ур. *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, стр.807-818, Београд: САНУ
- Михајиловић, С.(1998): „Етнички стереотипи и хетеростереотипи на Косову“, *Социологија*, XL, 3
- Опачић, Г, Вујадиновић, Б. (2005), „Етничка дистанца и етнички

стереотипи као фактор одлуке о повратку“, у Г. Опачић, И. Видаковић, Б. Вујадиновић (ур.) *Живот у послератним заједницама*, Београд: IAN Међународна мрежа помоћи, стр. 115-143, доступно на:

<http://www.ian.org.rs/publikacije/posleratnezajednice/knjiga/09etnicka-distanca.pdf> [приступљено 30.08.2010.]

- Пантић, Д. (1989), „Друштвена дистанца“, у *Југословени о друштвеној кризи*, Београд: ИЦ Комунист;
- Пантић, Д. (1996): “Changes in ethnic stereotypes of Serbs”, *Социологија*, XXXVIII, 4
- Петровић, Ј. (2010), „Међуетнички односи на Косову и Метохији посматрани кроз призму етничке дистанце“, у Д. Маликовић (ур.) *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, међународни тематски зборник радова, Косовска Митровица: Филозофски факултет
- Супек, Р. (1968), *Испитивање јавног мнијења*, Загреб: Напријед
- Термиз, Ц, Милосављевић С. (2008), *Аналитика I*, Лукавац: НИК Графит
- Тодоровић, Д. (2007), *Друштвена удаљеност од Рома*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Нови Сад: STYLOS
- Трипковић, М. (2007) „Став“, у А. Мимица, М. Богдановић, ур. *Социолошки речник*, Београд: Завод за уџбенике
- Шуваковић, У. (2000), *Испитивање политичких ставова*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Шуваковић, У. (2010), „Културна политика бивших југословенских република Босне и Херцеговине и Хрватске у огледалу њихових националних кинематографија (1993-2008)“, у Б. Стевановић, А. Костић, Љ. Митровић (ур) *Медији и култура мира на Балкану*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Институт за социологију

Uros Suvakovic and Jasmina Petrovic
Faculty of Philosophy of the University in Pristine
With temporary Head Office at Kosovska Mitrovica

ETHNIC DISTANCE AMONG STUDENTS OF UNIVERSITY IN BELGRADE AND UNIVERSITY IN PRISTINE WITH TEMPORARY HEAD OFFICE IN KOSOVSKA MITROVICA

Summary: *Ethnic distance has a great importance for social dynamics, as the source of possible social conflicts, but also the potential source of social cohesion. Therefore, there is a need for constant research.*

Results of the research carried out among the students of the University in Pristine with temporary head office at Kosovska Mitrovica (May 2009) and the University in Belgrade (May 2010), with implementation of representative quota sample and questionnaire technique, with using Bogardus scale as the instrument modified for the needs of researching student population, have shown that the ethnic distance in average is considerably bigger among the questioned students in Kosovska Mitrovica, comparing to the students questioned in Belgrade. Considering the fact that Kosovska Mitrovica is a city divided on ethnic principle, at the edge of ethnic contact every day, this bigger ethnic distance in average is understandable then, the same that is understandable the smaller ethnic distance among the students in Belgrade, who have more cosmopolitan attitude regarding the case of nation, which can be explained by the size and the spirit of the city, but also with the fact that ethnic conflict is not taking place here – just in front their eyes. Regardless the difference in the result of ethnic distance, they both have the greatest distance towards Albanians, which can be explained by the fact that members of this nation are those who disintegrate the present state of Serbia, creating on its territory so called “independent Kosovo”.

Considering ethnic distance of students in Kosovska Mitrovica regarding those nations that live in the area of Autonomous Province Kosovo and Metohija, conclusion is imposed that Serbs and Montenegrins there are sufficient for themselves! This fact actually illustrates how much the society of Kosovo and Metohija is actually divided society, while the religion has an important influence in those divisions. Actually, it may be said that obtained results regarding the scale of ethnic distance indicate the results of confessional distance.

In case of students from both Universities, it is evident that significantly bigger ethnic distance is to those ex-Yugoslav nations with which wars were

waged (except Albanians, these are also Croatians, Muslims/Bosnians and little less Slovenians) and to those non-Yugoslav nations which had an unfriendly relationship with our country during the whole Yugoslav crisis, including the contemporary phase regarding Kosovo and Metohija (Americans, Germans, Englishmen, Dutchmen), while ethnic distance is considerably lower to those non-Yugoslav nations with friendly relationship, with which there is a high level of identification (Russians, Greeks). It is interesting that regardless not so friendly attitude of France to our country recently, ethnic distance to Frenchmen is lower than to the other mentioned western nations, which is probably the relict of the "traditional friendship". It is interesting to observe that in general the ethnic distance of students from both Universities is lower to those nations that have never lived in Yugoslavia, regarding those former Yugoslav nations, from which one may conclude that the joint living actually has deepened the ethnic distance.

Great ethnic distance has been recorded with students of both Universities to Gypsies and Chinese. Regarding Gypsies, it can be explained by many negative stereotypes that exist regarding this nation, and it is really the time that Serbs part with them finally, since during the history they have mostly share the faith of Serbian nation, including the ethnic cleansing of Serbs and Gypsies from Kosovo and Metohija in 1999. Regarding the ethnic distance to Chinese, the nation that has friendly and protective relationship with Serbia, it is probably insufficient knowledge on cultures, manner of life, habits and similar that contributed to such a great ethnic distance, which surely should be the subject of further researches.

Key words: ethnic distance, Bogardus scale, students, University in Pristine with temporary head office at Kosovska Mitrovica, University in Belgrade.

ПОЛИТИЧКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА ЖЕНА - ИСКУСТВА ЖЕНСКОГ ПОКРЕТА

Сажетак: У овом раду се покушало указати на облике и садржаје политичког ангажмана жена у оквиру женског покрета, класичног и новог, као и на савремене изазове, шансе и препреке у глобализирајућем свету. Значај женског покрета је не само у његовој трајности и успешности већ и у чињеници да је проширио хоризонте онога што сматрамо политичким и да је понудио другачији политички сензибилитет у оквиру којег су се активисткиње покрета али и шира јавност политички социјализовали.

Кључне речи: женски покрет, друштвени покрети, политичка социјализација, патријархат, маргинализација, ослобођење жена

УВОД

По неким становиштима, женски покрет спада у најзначајније друштвене покрете. Наиме, он је и класични (стари) и алтернативни (нови) друштвени покрет¹ те је један од најтрајнијих а по неким становиштима и најуспешнијих. На то указује чињеница да је женски покрет утицао на начине на које посматрамо само модерно друштво (Ferree, Mueller, 2006: 576), на редефинисање појмова и идеја класичне политике, позвао на буђење из либералне уравниловке, и што се у оквирима различитих политичких система борио за нови, другачији политички сензибилитет. Како друштвени покрети представљају колективне политичке актере- велике друштвене групе, мобилишуће се око тзв. родних питања женски покрет је уочио да родна подела на произлази искључиво из природе као што се здраворазумски сматра, и да то представља погрешно постављену апологију за искључење

¹ Подела на класичне и алтернативне друштвене покрете је једна од најзначајнијих типологија друштвених покрета. Класични покрети бујају у деветнаестом веку и окренути су освајању власти и борби за материјалне и друге ресурсе. Најтипичнији класични покрет је раднички. Нови или алтернативни покрети се јављају као отпор друштву обиља и његовој „репресивној толеранцији“, окренути су друштву и појединцу/ки а не власти, више се занимају за питања идентитета и квалитета живота а мање за материјалне вредности и наглашавају значај аутономије и самореализације.

жена из јавне сфере. Све је то помогло политизацији и тзв. приватне сфере, и демистификацији античких и модерних дихотомија попут оне на приватно и јавно. Значај покрета се огледа у томе што се није фокусирао само на тзв. родна питања, већ је узимао значајно учешће у мировним иницијативама, борбама против расизма, колонијализма, социјалне неправде, репресије, уништења и деструкције природе итд. Независно од различитих политичких циљева, идеја и вредности, покрет се базирао на мобилизацији жена као главној политичкој стратегији, и омогућио им да препознају репресивност постојећих родних односа и дао им снагу да се суоче са ограничењима која су им наметнута од стране традиционалних родних улога. Стога политичка социјализација активисткиња женског покрета, како класичног тако и новог представља изазов конвенционалним облицима политичке партиципације и критичким односом према институцијама омогућава различите облике деловања који превазилазе ограничења постојећег.

ЗА НОВУ ПОЛИТИЧКУ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈУ - КЛАСИЧНИ ЖЕНСКИ ПОКРЕТ

Једна од главних карактеристика женског покрета је да је он, било да је класични или нови, тежио новим вредностима и другачијој политичкој култури од доминантне, андроцентричне. Тако је и класични женски покрет представљао револт унутар револта, двоструки отпор (Павловић, 2006: 186) - према старом режиму базираном на сталешким привилегијама и неједнакостима, али и против новог које се рађа и уводи начела тзв. апстрактне једнакости градећи их конкретно на родној неједнакости. Наиме, модерно друштво које се покушава легитимизирати на принципима формално-правне једнакости свих грађана, родне односе ставља у предполитичку сферу за коју не постоји политички, јавни интерес и ово потискивање се изграђује на модификованом патријархализму. Наиме, ако је *L'Ancien Régime* по аналогији био описиван као власт оца- монарха, нови либерални поредак настаје као савез браће- грађана који „збацују“ оца и установљују међусобну једнакост (Пејтман, 2001: 86). То да нови режим почива на бројним неједнакостима- родним, класним, расним није пуно збуњивало припаднике либералне теорије и поретка да и даље заговарају овакав облик (не)једнакости. У таквом једном контексту, жене почињу да се мобилишу и боре за редефинисање постојећег и једну алтернативну политичку културу. Оквир настанка покрета настаје у вихорима Француске револуције која из грађанског статуса искључује жене. Иако су жене трећег staleжа дале живост а

и посебан радикализам револуционарним дешавањем, оне остају искључене из јавне свере те увиђају да представљају „трећи сталеж трећег сталежа“ (Бок, 2005: 67). Револуција им ипак даје посебан третман, славећи њихове мајчинске обавезе као изузетно важне будући да жене требају да одгајају врле синове Републике и пруже ослонац својим револуционарним мужевима (исто, 97). Овај амбивалентан однос пак пружа оквир за различите облике преплитања приватног и јавног кроз који жене стичу политичко искуство и значајне политичке вештине. Из тих разлога је боркиња за женска права током Француске револуције Олимпија де Гуж истакла да је жена која нуди само парадоске. Ова парадоксалност произлази из тежњи да се женама призна грађански статус те да постигну једнакост са мушкарцима-грађанима, али да притом сачувају властите особености које их чине другачијим од друге половине човечанства и понуде другачији политички квалитет. Упркос овим амбиваленцијама, жене су различитим облицима политичког ангажмана- протестима, писањем петиција, прогласа, теоријских расправа и анализа као и различитим формама директне акције знале зашта се боре- не само за учешће у јавну сверу, већ и за имовинска, породична и друга права. У својој Декларацији о правима жене и грађанке Олимпија де Гуж се залаже за заједничку имовину у браку, за права неударних мајки и ванбрачне деце, односно за све оно што је остало нетакнуто и невидљиво у политичкој револуцији коју су предводили мушкарци и који су остављали оно што се косило са њиховим слободама (у овом случају реч је о слободи од одговорности) ван јавне свере (тзв. негативна слобода- слобода од). Како је Револуција одмицала а револуционарни терор узимао маха, овакви гласови су систематски ућуткивани, тзв. женски клубови затварани а водеће боркиње осуђене на гиљотину.

Нови порив за ангажман жена настаје на новом континенту. Наиме, у оквиру тзв. Другог великог буђења (*Second Great Awakening*) када нови верски жар и ентузијазам у колонијама покушава да искорени бројне друштвене неправде и патолошке појаве, јављају се два значајна покрета у историји САД, Трезвењачки-покрет против алкохолизма и Аболиционистички- покрет за укидање ропства. Активним радом и бројним кампањама током борбе против алкохолизма, жене политизују проблем који се не сматра политичким (у овом случају алкохолизам) а како није било у складу са друштвеним конвенцијама да жене агитују у јавности и држе говоре оне наилазе у самом покрету на бројна ограничења и окрећу се властитим ресурсима и мобилизацијским стратегијама. Тако се и у класичном

покрету јављају вредности аутономије и само-одређења као једне од главних (Paletschek, Pietrow-Ennker, 2004: 14). У свом ангажману у аболиционистичком покрету жене су испољавале велику грађанску храброст, јер су многе од њих биле линчоване ако су се усудиле да говоре у тзв. мешовитој (и мушкој и женској) јавности (Jeydel, 2004: 40)². За њих је било резервисано место на галерији на бројним аболиционистичким конвенцијама те су имале функцију друштвеног декора. Стварањем властитих организација и мрежа ова искуства и ограничења ће им дати енергију да у тзв. *Декларацији о осећањима* изведу политички постулат: „Сматрамо ове истине очевидним: да су мушкарци и жене створени једнаки“ (Bryson, 2003: 32). Нови идеал једнакости (не више само формално правне) инаугурисан у покрету је представљао оквир деловања и социјализаторског искуства за велики број жена које су се почеле масовно окупљати око ових циљева.

Личне биографије бројних активисткиња тзв. класичног покрета указују како су оне градиле нови политички сензибилитет, и како су се њихове личне приче и ограничења која су доживеле преобриковале у нову енергију алтернативног политичког ангажмана кроз друштвене покрете. Многе од њих нису добиле подршку да се даље школују, а ако и јесу добиле ту могућност то није представљало оно што су желеле или су се пак у току свог школовања суочавале са различитим препрекама и двоструким стандардима³. По завршетку школовања најчешће су добијале послове који су се сматрали природно женским и представљале продужетак њихових традиционалних родних улога (нпр. у здравству, школству) и на тим пословима биле су мање плаћене него мушкарци. Осећај неправде и депривације које су искусиле омогућили су им да развију посебан вид саосећања са другим потлаченим или пак маргинализованим слојевима- робовима, обесправљеним радницима, затвореницима, сирочићима и да свој положај упореде са њиховим. Овакав њихов ангажман који се ослања на саосећању и емпатији је био у колизији са званичном реал-политиком. Јер, ако је званична политика била формализована, рационализована, фракционашка и интересијска делатност, жене су, суосећањем са положајем маргиналних друштвених слојева градиле нове хоризонте еманципације који се не могу дефинисати материјално-интересним

² Такву судбину су доживеле Сара и Ангелина Гримке, које су живеле на америчком Југу и поседовале плантаже. Пошто су ослободиле робове почеле су да агитују против ропства и да са верским жаром, позивајући се на Јеванђеље пишу политичко-таолошке трактате против ропства.

³ Боркиња Луси Стон нпр. иако је написала најбољи есеј није добила прилику да га прочита на једној свечаности иако је то био обичај на колеџу.

циљевима и вредностима. Упркос томе, неки скептици наводе да је овакав ангажман жена био у складу са улогама које им је доделило патријархално друштво. Рад у тзв. хуманитарним и филантропским организацијама (врло често под окриљем верских заједница)⁴ је ништа друго до еуфемизам за неплаћени рад и идеал жене викторијанског доба- тзв. „кућни анђео“⁵ не мења своје особине и функције већ их само обавља у ширим оквирима. Без обзира на наведене мањкавости оваквих облика изласка жена из приватне сфере, то им је омогућило да стекну важне политичке вештине и да увиде ограничења постојеће политичке и друштвене стварности. Наиме, жене нису имале статус правног субјекта- ако се удају нису могле да поседују имовину, да ступају у уговорне и правне односе, нити да имају старатељство над децом а у случају развода деца су по аутоматизму припадала оцу. Брачни завет их је обавезивао да ће волети, поштовати и слушати мужа (Valenze, 2004: 463). Боље могућности су имале неудате жене али су осуде јавног мњења и друштвене предрасуде сузиле могућности избора.

Неке од противречности и ограничења политичког ангажмана жена у покрету произлазе из самих обележја друштвених покрета као таквих. Они пак представљају лабаве мреже различитих група и нису хијерархијски уређени, не могу се прецизно одредити вредности и стратегије као и његови политички циљеви. Покрети нису фиксирани у времену, простору, чланству, и у сваком покрету се преплићу различите организације, мреже, заједнице и људи- активисти и активисткиње покрета (Whittier, 2002: 289). Боркиња Елизабет Кеди Стантон је тако наводила да су њихови састанци често били набрзину и незграпно организовани али их је водило интуитивно сазнање да су жене лишене својих права. Упркос томе, разматрања о класичном женском покрету се углавном фокусирају на борбу за право гласа и укљичивање жена у постојећи систем, али је овакво једно посматрање више него једнострано јер је у складу са америчким прагматским

⁴ Верске заједнице су тако подстицале тзв. хуманитарни ангажман жена али су и даље инсистирале на подељености мушких и женских улога. Чак се истицало да је, упркос једнакости мушких и женских душа, жена инфериорна на земљи. Међутим, ангажман под окриљем верских заједница- рад у библијским школама, групама за молитву, мисионарски рад итд. је омогућио женама да открију своје потенцијале и да их реализују.

⁵ Какав је био владајући *Zeitgeist* када је реч о положају и улози жена у друштву, најбоље се може сагледати анализама штампе која је доживела процват у том периоду. Новине и часописи који се почињу штампати и дистрибуирати у стотине хиљада примерака саветују женама да не противрече супругу, да никада не осуђују његове речи и понашање, да му никад не дају савете ако им их он не затражи итд.

приступом изучавања социјалних покрета. Пре свега, није постојала сагласност међу самим женама када је реч о праву гласа као политичком приоритету. Тако су нпр. Францускиње, а међу њима и књижевница Жорж Санд истицале да се жене не требају борити за право гласа док се радикално не измене породични односи и док се женама не омогући приступ образовању јер ће у противном жене само гласати као мушкарци (Бок, 2005: 152). Даље, деловањем у покрету и кроз покрет жене су дефинисале нове, другачије политичке вредности, а ослањањем на властите снаге достигле грађанску зрелост и самосвест. Жене тако нису инсистирале само на индивидуалистички схваћеним правима већ и на начелима мутуализма и међусобне привржености која је важнија од права на поседовање имовине и обављање јавних функција (исто, 82). Стога је значај класичног покрета не толико у циљевима која је остварио- јер се и угасио после добијања права гласа, већ управо у овом развоју самосвести која је постала значајни политички капитал за покрет који се јавио у другој половини двадесетог века и потпуно другачијем политичком сензибилитету у којем је нагласак на конкретној, а не апстрактној политичкој једнакости и правди.

НОВИ ПОЛИТИЧКИ ХОРИЗОНТИ - ИСКУСТВА НОВОГ ЖЕНСКОГ ПОКРЕТА

Као и класични женски покрет, и нови (алтернативни) настаје као двоструки протест. Наиме, покрет се поново буди у периоду успона Нове левице '60их година прошлог века, студентских немира и протеста, покрета за грађанска права и сл. Као што су се жене из тзв. класичног покрета суочиле са бројним препрекама у оквиру тог алтернативног и наизглед радикално новог који се покушава инаугурисати на место старог, исто се десило и са активисткињама у оквиру бројних покрета насталих на таласима Нове левице. У новим покретима жене су остале маргинализоване, наставиле да обављају традиционалне улоге (углавном су радиле помоћне послове) и већина називи еманципованих другова их је посматрала као сексуални објект и трофеј. Покушај да о томе јавно говоре је наишао само на подсмехање и звиждук, и на оптужбе да бављање овим „неважним питањима“ скреће пажњу са главних тема. Жене се тако почињу окретати себи, стварају мале групе у којима расправљају о владајућем сексизму и својим искуствима подређености, и ови сусрети су имали улогу конверзије која им је дала снагу да се окрену себи и са великом преданошћу боре за властито само-ослобођење и само-одређење (Feree, Hess, 2003: 43). Настао у оквиру овакавих малих

група за подизање свести покрет је остао веран начелима директне демократије и аутономије, антибироказијазма, антихијерархије и антиинституционалијазма и градио једну нову политичку симболику, што се нарочито огледа у методама борбе против патријархалних погледа на женску лепоту. Жене су тако спаљивале грудњаке, бацале штикле и шминку у слободарску канту за смеће (*Freedom trash can*) и крунисале овце на импровизованим изборима за мис. Нови женски покрет је стога, како наводи Гизела Бок био свесно ексцентричан, формулисао је своје циљеве са пуно маште, иронично и саркастично, у речи и слици, у поезији и прози, стављајући нагласак на спонтаност и директну акцију (Бок, 2005: 373-374). Иако су овакве акције биле у центру пажње јавности због својеврсног „медиијског воајеризма“ и своје контра-културне шароликости и маштовитости, дефинисани су и конкретнији, прагматски циљеви. Међу овим захтевима су једнако плаћање мушког и женског рада, једнаке шансе у образовању и професији, бесплатно и целодневно чување деце, свима доступни вртићи организовани на антиауторитарним основама, бесплатна и доступна контрацепција итд. Фокус је као такав био двострук: на жене као потлачену и маргинализовану социјалну групу и на проблем личне аутономије превасходно кроз призму женског тела и сексуалности. Тако у манифесту данске женске групе *Redstocking* стоји да су жене потлачена група над којом се спроводи тотална репресија, и да је тзв. мушка доминација основ из које се изводе други облици експлоатације као што су расизам, капитализам, колонијализам, империјализам. Постојећи модели сексуалног понашања у којима се жена третира као објект освајања се посматрају повезано са насиљем и милитаризмом у политици, и ово преплитање личних искустава са колективним искуствима различитих маргинализованих група и институционализованим облицима политичког деловања је понудио женама али и широј јавности увид у различите методе и облике репресије и доминације. Оваквим облицима деловања и ангажмана жене су створиле једну другачију политичку културу. Феминистичка теоретичарка Џулијет Мичел истиче да женску политичку културу карактерише везаност за личне односе, уже групе, колективизам насупрот егоизму лидерства, одбацавање конкурентских односа и свега онога што карактерише „мушки свет“ (Mitchell, 1971: 58-60). Поред оваквих облика ангажмана карактеристичног за тзв. радикалне групе покрета за ослобођења жена, постојале су и организације које су више биле хијерархијски организоване, са јасно дефинисаним правилима и надлежностима и које су се усмеравале према власти и

користиле лобирање као најважнију стратегију деловања. Међу њима је свакако најзначајнија National Organization for Women⁶ (NOW) коју је водила Бети Фридан, ауторка чувене *Женске мистике*, књиге која је у великој мери допринела буђењу и самоосвештавању жена. Антибироократизам и антиинституционализам покрета је такође дошао пред искушење како је расла подршка јавности и владе све више почеле да формирају органе које се баве женским питањима. Феномен тзв. фемократије, одн запошљавања жена феминистичке оријентације у администрацији државе благодестања је свакао био значајан показатељ успешности покрета али је такође довео до губљења аутономије и до успона каријеризма код самих активисткиња. Упркос овим противречностима, остаје чињеница да је нови женски покрет унео нешто сасвим ново и другачије у политичку стварност, да је надишао друге краткорочне покрете (нпр. студентски) и да његов успон заправо означава успостављање бројних нових друштвених покрета (Павловић, 2005: 186).

ИЗАЗОВИ И ПРЕКРЕКЕ У ГЛОБАЛИЗИРАЈУЋЕМ СВЕТУ И „НОВИМ ДЕМОКРАТИЈАМА“

Осамдесетих година се у науци а убрзо и у широј јавности почиње говорити о глобализацији, и случајно или не у том периоду долази и до слабљења и до замора женског покрета. Опада ентузијазам и нова генерација жена која касније улази у плаћени рад и заснива породицу је показала равнодушност за покрет (Павловић, 2005: 195). Упркос све већој повезаности света, глобализација пласира и један индивидуалистички па и егоистички поглед на свет који подрива различите колективне облике политичког деловања, међу којима су најзначајнији друштвени покрети. У том контексту се може посматрати и нова теоријска призма у оквиру феминизма која, да ли парадоксално, делује подривачки на сам феминизам и женски покрет и уз то се покушава приказати као једино исправна теорија и пракса женског ослобођења. Овај правац, познат као постфеминизам почиње најпра да се јавља у производима масовне културе (филмовима, музици, популаризаторској литератури...) да би убрзо нашао и своје теоријске заговорнице. Главни оквир овог правца и медијских порука које се пласирају је да је феминизам и покрет *passé*,

⁶ Будући да је била организација за жене (for Women), а не организација жена (of Women), чланство у NOW је било отворено и за мушкарце, док су се радикалне групе томе противиле јер би постојала опасност од репродуковања постојећих родних односа.

да је уместо да ослободи жене њима наметнуо терет и стигму жртве (виктимизацију). Тзв. покрет за ослобођење жена се у постфеминизму третира као тоталитаран и моралистички и прети да жене врати у тзв. викторијанско доба, а екстремизам радикалног феминизма се види као главни узрок опадању покрета јер заправо спутава индивидуално самоодређење и испуњење. Постфеминисткиња Наташа Волтер слави нову генерацију младих жена које живе један недогматски, слободан и прагматичан феминизам, које уживају у животу и имају моћ која је једноставно ту, само је треба узети (Genz, Brabon, 2009: 66-67).

Упркос неким корисним опаскама, може се рећи да је постфеминизам, као што примећује новинарка Сузан Фелуди саставни део контраудара (*backlash*) који је обележио осамдесете године, као што су успон неолиберализма, конзервативизма и религијског фундаментализма. По њој је постфеминизам само један добро упакован медијски производ, који од жена прави атомизоване самозадовољне потрошачице производа који им омогућају да уживају у својој индивидуализованој женскости (Gamble, 2001: 43). Такође, чињеница да многе постфеминистичке медијске поруке из тог периода наглашавају, имплицитно или експлицитно да жене треба да се врате из емотивне празнине урбаног живота свом правом сопству-тј. породици, али да притом могу да имају све (одн. и породицу и каријеру итд.) ствара додатан притисак на жене које не могу да остваре те циљеве и скреће им пажњу са и даље присутних системских облика подређености и експлоатације жена.

Индивидуалистичка логика глобализма представља заиста моћан зов те се на специфичан начин прелама и на живот жене, женски покрет и феминистичку теорију. Као што се у савременој епохи крајњи либерализам на чудан начин преплиће се крајњим конзервативизмом (о чему сведоче „преклапања“ неолиберализма и конзервативне нове деснице) на исти начин се и у постфеминизму спаја неспојиво али се иза тога заправо крију префињенији облици конзервативизма. Он као и сваки други сексистички конзервативизам заправо обезвређује теорију и праксу женског покрета и малициозно и тенденциозно га интерпретира као алтернативу „женствености“ (Томић, 2007: 67). Постфеминизам је и даље присутан у медијима и масовној култури (о чему сведоче популарни филмови и серијали као што су *Дневник Бриџит Џонс*, *Секс и град*, *Очајне кућанице* итд. и у начинима на који медији представљају сам покрет и феминизам) и остаје упитно у којој мери ће се наставити са подривањем темеља самог покрета, који је

изграђен на другачијим постулатима. На основу до сад виђеног, има се утисак да је егоизам и индивидуализам надвладао солидарност и емпатију али се на основу искуства из прошла два века такође видело да су бројни контраудари на остварене циљеве женског покрета и вредности које је он успео да дефинише и да у њих укључи ширу јавност праћени поновним буђењем покрета.

Ови специфични изазови у глобализирајућем свету по женски покрет, политичку социјализацију и партиципацију жена се на специфичан начин рефлектују у тзв. „новим демократијама“. Када је реч о пост-социјалистичким земљама, њих карактерише противречан однос према наслеђу тзв. социјалистичке еманципације жена. Ова је била више него половична, будући да је социјализам био „слеп за род“ јер је ове разлике посматрао искључиво као полне у оквиру свог рестриктивног поимања модернизације (Johnson, Robinson, 2007: 7-9). Занимљиво је при том да су многе дисидентске групе такође биле несензитивне према тзв. женском питању, а неке и отворено конзервативне (нпр. пољска Солидарност због својих отворених веза са Католичком црквом). Иако су чиниле значајан сегмент дисидентских група, жене су у њима биле маргинализоване и радиле репетитивне послове (Einhorn, Sever, 1999: 24). После пада режима, многе жене се окрећу феминистичком ангажману, добрим делом јер су званичне политичке институције функционисале око мушкарца-лидера а партије по принципима мушких политичких клубова. Нова тржишна економија, базирана на агресивности, рискантности и конкуритивности и осталим тзв. маскулиним особинама маргинализује жене и додатно отежава њихов друштвени положај (Marsch, 1998: 88). Такође, чињеница да у овим земљама женски покрет карактерише НГОизација те не постоји јак и масован женски покрет, вештине које се стичу ангажманом за жене подстичу конкуритивност, партикуларизам, локализам, сепаратизам уместо да настане један шири ангажман који би потпомогао промени социјализаторског оквира политичког деловања шире популације. Бројне промене које се покушавају инагурисати у овим земљама када је реч о родној политици део су површног прилагођавања стандардима развијених земаља (нпр. ради приступа Европској Унији и добијања помоћи и грантова) а мање представљају тежњу да се измене патријархалне вредности и односи у друштву.

НЕКОЛИКО ИМПРЕСИЈА УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

На основу овог суженог прегледа деловања женског покрета, можемо условно приметити да се политички ангажман жена и за жене кретао у оквиру другачије политичке парадигме од оне званичне, било да је ова била либералне, социјалистичке или неке друге идеолошке провинијенције. Жене су се ангажовале у оквирима начела социјалне правде, етике бриге, еманципације и укључивања различитих маргинализованих слојева из усуда невидљивости. Оне су се мање бориле за материјалне ресурсе, а више за изградњу властите дефиниције, аутономије, и идентитетног самоодређења. Користиле су различите репертоаре, од оних формално политичких до неконвенционалних и симболичких. Тиме су обогатиле не само властито већ и политичко-социјализаторско искуство читаве заједнице, понекад на помало ексцентричан начин преплићући своју приватну и јавну депривацију са депривацијом осталих маргиналаца. Као што примећује Маркузе феминизам представља отпор владајућим „принципима реалности“ који се базирају на принципу учинка, и сензибилишући разум еманципује ум и чулност од рационалности владања. Његов образац је стога креативна рецептивност насупрот репресивна продуктивност (Маркузе, 1987: 13). Стога се у оквиру овакве једне контра-културе родио другачији политички сензибилитет који је своју борбу градио у односу на али и против система, стварајући једну широку комуникациону заједницу у којој су се на дискурзиван начин градили обзори за једну нову политику и другачији политички квалитет.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бок, Г. (2005): *Жене у историји Европе: Од средњег века до данас*, Београд: Клио
- Bryson, V. (2003): *Feminist Political Theory: An Introduction*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York: Palgrave Macmillan
- Einhorn, B. and Sever, C. (1999) „Gender, civil society and women’s movements in Central and Eastern Europe“ in: *Organizing Women in Contemporary Russia: Engendering Transition*, Cambridge and New York: Cambridge University Press
- Ferree, M. M. and Hess, B. B. (2003): *Controversy and Coalition: The New Feminist Movement across Three Decades of Change*, New York and London: Routledge
- Ferree, M. M. and Mueller, M. C. (2006): „Feminism and the Women’s Movement: A Global Perspective“ in: *The Blackwell Companion to Social Movements*, Malden, Oxford and Carlton: Blackwell Publishing
- Gamble, S. (2001) „Postfeminism“ in: *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*, London and New York: Routledge
- Genz, S. and Brabon, B. A. (2009): *Postfeminism, Cultural Texts and Theories*, Edinburgh: Edinburgh University Press
- Jeydel, A. S. (2004): *Political Woman: The Women’s Movement, Political Institutions, the Battle for Women’s Rights Suffrage and the ERA*, London and New York: Routledge
- Johnson, J. E. and Robinson, J. C. (2007) „Living Gender“ in: *Living Gender After Communism*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press
- Маркузе, Х. (1987): *Мерила времена*, Београд: Графос
- Marsch, R. (1998) “Women in Contemporary Russia and the former Soviet Union“ in: *Women, Ethnicity and Nationalism*, London and New York: Routledge
- Mitchell, J. (1971): *Women’s Estate*, Middlesex and Hardmondsworth: Penguin Books
- Paletschek, S. and Pietrow-Ennker, B. (2004): *Women’s Emancipation Movements in the Nineteenth Century*, Stanford: Stanford University

---

Press, Stanford

Павловић, В. (2006): *Друштвени покрети и промене*, Београд: ЈИ Службени гласник

Пејтман, К. (2001): *Полни уговор*, Београд: Феминистичка 94

Томић, З. (2007): *Мушки свет*, Београд: Чигоја штампа

Valenze, D. (2004): „Gender in the Formation of European Power, 1789.-1914.“ in: *A Companion to Gender History*, Malden, Oxford and Melbourne: Blackwell Publishing

Whittier, N. (2002) „Meaning and Structure in Social Movements“ in: *Social Movements: Identity, Culture and the State*, Oxford: Oxford University Press

Zlatiborka Popov-Momcinovic

Faculty of Philosophy

Pale

POLITICAL SOCIALIZATION OF WOMEN- EXPERIENCES OF WOMEN’S MOVEMENT

Summary: *In this work it was tried to point out the forms and contents of political engagements of women within women’s movements both old and new, as well as the contemporary obstacles and challenges in globalizing world. The significance of women’s movement is not only in its endurance and successfulness, yet also in the fact that it expanded the framework of what is considered political and offered different political sensibility within the movement’s activists and general public were socialized politically.*

Keywords: *women’s movements, social movements, political socialization, patriarchy, marginalization, women’s liberation*

ЧОВЈЕК И ЗАЈЕДНИЦА ИЗМЕЂУ ТРАДИЦИОНАЛНОГ И САВРЕМЕНОГ

Сажетак: У овом раду тежиште анализе је у разумијевању односа два кључна феномена који су подједнако важни како за човјека тако посебно за друштвену заједницу: традиционалног као незамјенљивог супстрата на коме се заснива идентитет човјека и друштва и модерног (савременог) коме тежи и појединац и друштво. Гдје се ова два феномена преплићу, сучељавају и сукобљавају у сложеном процесу друштвеног развоја и развоја личности, кључно је питање које се поставља у овом раду. Какав је однос традиционалног и модерног у областима културе, умјетности, привреде, политике? У каквом је односу процес глобализације у свим областима са традиционалним, националним друштвима која постоје вјековима? Да ли друштвене промјене и промјене као посљедица брзог развоја науке и технике, саме по себи представљају негацију традиционализма?

Како социолошке дисциплине и науке које се баве човјековом личношћу посматрају и анализирају ове феномене и колико помажу да се човјек али и друштво сналазе у веома интезивним процесима, који се по правилу генеришу и осмишљавају највећим дијелом из САД? Глобализација, масовна култура, демократија и људска права (промовисање напр. хомосексуализма као нове „нормалне“ појаве у односу међу људима или феминизма као новог политичког покрета), идр. траже одговор и из угла односа ова два феномена.

Кључне ријечи: традиција, култура, модерно, глобализација, социјализација личности, држава, друштво.

ТРАДИЦИОНАЛИЗАМ КАО „КОЧНИЦА“ ДРУШТВЕНИХ ПРОМЈЕНА И РАЗВОЈА

Традиционално друштво и све његове институције су у кризи. Изазови са којима се човјечанство суочава данас отварају питање да ли ће та друштва уопште преживјети. То се прије свега односи на националне државе које вјековима гаје своје обичаје, традицију и

културу у којима је породица нуклеус развоја, које држе до традиције и у привреди па све до традиционалних стандарда у међународним односима. Нападнутост тих вриједности је тоталне природе и те нове (у доброј мјери) наметнуте вриједности постају саставни дио начина живота.

У овом раду сучељавање традиционалног и новог посматра се на нивоу глобалних друштвених и политичких процеса, важних институција и друштвених феномена са тежиштем на посљедице који ти процеси производе по њих и разумије се по човјека као основног субјекта тих процеса.

У новијој историји постоји више примјера (не)очекиваног, некада на драматичан и радикалан начин, наметања вриједности које су требале замијенити оне традиционалне. Радило се о покушајима који нису били производ унутрашњих, друштвених процеса који би по логици тежње ка бољем и савременијем, обезбеђивали складан развој једне заједнице. Управо због те чињенице такви покушаји без обзира на позитивне учинке су увијек мање или више доводили до сукобљавања новог са традиционалним било да се радило о политичким, културним, духовним, образовним или другим областима.

Сучељавање новог и старог одвијало се у различитим условима. Некада су те нове вриједности са собом доносили освајачи¹ и то би се могло дефинисати као наметање различитих образаца из вана, док са друге стране тзв. револуционарни догађаји из нутра (или као дио глобалних процеса) треба ли су довести до те нове супстанце као друштвене матрице на којој ће се изграђивати модерно, ново друштво.

На овим просторима, поред Османлијског царства, Аустроугарска монархија је вршећи окупацију и анексију туђих територија, читаво вријеме наметала своје моделе друштва. Трагови тих утицаја видљиви су и данас. „Бењаминизација“ као стандард у разумијевању и дефинисању, посебно нације али и других важних постулата има и историјску али и савремену димензију. То подржављење нације и језика које је промовисао Бењамин Калај послужило је као принцип и на крају двадесетог вијека, у изградњи постратног и посткомунистичког друштва.²

¹ Старе, велике цивилизације попут кинеске, египатске, римске оставиле су трагове на свим просторима који су били под њиховом контролом. Археолошка налазишта показују битне особине тих цивилизација.

² У читавој историји свог постојања БиХ је била заједница више народа од којих су Срби и Хрвати свој национални и сваки други идентитет везивали за своје матице ван БиХ. Калај је са промовисањем босанске нације покушао (безуспјешно) да ове

Модел наметања новог и потреба да се то ново супростави старом као његова негација посебно је дошао до изражаја у двадесетом вијеку. Промовисана је идеја социјализма као новог свјетског поретка која је почивала на постулату социјалне правде и марксизму као научној теорији. Марксизам је прихваћен као „наука доба“ и то посебно у Кини. Таква дефиниција марксизма, имајући у виду кинески културни контекст, подразумева прије свега конфучијевски прагматизам. Марксизам је дакле схваћен као доктрина коју људи у одређеном времену и на одређеном простору најспремније прихватају као идеал и кохезиону идеју, помоћу које владар може најлакше да влада. Велики комунистички владари попут Мао Це Тунга, Стаљина, Чаушевског, Јосипа Броза, су веома држали до те доктрине користећи је прије свега као средство манипулације са људима. Марксова идеја о друштву прихваћена је као ствар моде која се шири свијетом. Политичке идеје и идеологије смењују се и замјењују старе попут модних трендова, готово истом логиком којом је амерички џез смијенио италијанску забавну музику или француске шансоне а џинс и лежерно облачење, добро скројено и испеглао грађанско одијело.

О феномену моде и њене пролазности писао је у својој књизи „Моде и убјеђења“ Едуар Баладир. Баладир говори о пролазним идеолошким модама али и о дубље заснованим трајним политичким убјеђењима која често немају већу спектакуларну привлачност али без обзира на то, показују се као дјелотворнија и дубља и као таква пресуднија за развој људског друштва у дужим периодима. Са идеолошким модама дешава се дакле нешто слично као и са оним другим, па је стога могуће да оне трају дуже него што је то очекивано и да се одржавају упркос најезди других трендова као што је то данас случај у Кини. Два велика друштвена система у новијој историји промовисали два велика политичка идеала, који су као двије моде преживјели и у различитим друштвеним моделима присутне и данас. Мода демократије односи се на капитализам и почива на потенцирању максималне слободе појединца као врховном критеријуму његовог положаја у друштву. Неоспорно је да идеја потпуне слободе појединца стоји у основи свих демократских доктрина али њено враћање као моде са процесима глобализације има и друга обељежја. Демократија данас постаје

народе одвоји од својих матица и да припадност држави прогласи јединим важним критеријумом националне индетификације. Свакако да је промовисањем босанског језика у том погледу ту идеју покушао да учини одрживом. У процесима распадања бивше Југославије тај приступ поново је оживио Алија Изетбеговић и његови сљедбеници и он је и даље основа политичког пројекта од кога не одустају бошњачки политичари али и интелектуални кругови.

средство које се ефикасно користи у многобројним ситуацијама: као инструмент критике власти, као индикатор развијености друштва, као култура свакодневног понашања, као способност заједнице да прихвати нешто ново, као критериј и праг односа према ономе што је традиционално и превазиђено.

Друга мода односи се на социјализам а садржана је у појму социјална правда. Та мода посебно је била прусутна на почетку стварања новог друштва након социјалистичких револуција гдје је под паролом пролетерског интернационализма обећавано праведно друштво и друштво благостања.

За ову анализу интересантно је тај однос новог и старог посматрати на конкретном примјеру бившег југословенског и босанско-херцеговачког друштва и то како у периоду стварног (или привидног) складног функционисања заједничке државе, тако посебно у процесима њене дезинтеграције.

НАЦИОНАЛНИ ФЕНОМЕН У ПРОШЛОМ И САДАШЊЕМ ВРЕМЕНУ

Та „мода“ социјализма наметала је нове вриједности које је супроставила старим што се посебно манифестовало кроз негацију нације, вјере, обичаја.. Нове нације на идеолошкој основи биле су замишљене да замијене старе, нови комунистички празници да замијене традиционалне народне светковине. То је била фаза развоја друштва у којој је тражен раскид са прошлошћу која је по тим схватањима била најважнији ограничавајући фактор развоја. Та идеја имала је амбицију да постане „универзално и општељудски еманципаторска“ како су то сугерисали Марксови „Рани радови“. Та идеја је прогласила одсуство историје, цркве, родитеља, дједова и праједова, па тиме и одсуство идентификације по националној, духовној а дјелимично и социјалној припадности. У одсуству нечега што је истинско, стварно, што је укоријењено, наметала се, посебно младим, нека друга идентификација са крилатицама: „Ми градимо земљу, земља гради нас“, „Сви за једног, један за све“, „Чувајмо братство и јединство као зјеницу ока свога“. То су била нека начела новостеченог и муњевито саграђеног свијета. Радило се дакле о пројекту стварања новог друштва на темељима друштва које је било традиционално, неразвијено, конзервативно са већинским пољопривредним становништвом, са великим разликама у традицији, култури, вјери, обичајима. Илустрације ради, у бившој Југославији осамдесетих година прошлог вијека некако истовремено

се одржавао Конгрес хомосексуалацау Љубљани и судски процес у Титограду (Подгорици) због крвне освете. (данас имамо геј параде, или параде поноса, имамо промоције различитих врста феминизма)

Радило се о сучељавању идеологизираног и традиционалног друштва гдје се идеологија покушала наметнути као одлучујући фактор друштвеног развоја. Оштрица тих идеолошких стандарда била је усмјерена на уништење вјере као првог и најважнијег прага човјекове индетификације. У изградњи новог друштва главни пробелм се појавио на почетку: нове идеје имале су „старог човјека“, старо друштво, гдје је поштовање вјере била прва основа индетификације. Ти људи су се одједном умјесто у традиционалном нашли у новом друштву гдје су требали да прихвате оно што не разумију а да одбаце оно што су увијек упражњавали.

Ти покушаји да се једна идеологија наметне као нова религија или обичај били су врло озбиљни. Неки идеолошки празници скоро да су постали народне светковине (празновање 29. новембра напр. или окупљања народа на значајније датуме из НОБ-а скоро да су постали више народни а мање идеолошки празници). Осим тога у Црној Гори напр. на гробљима је било много петокрака и ако највећи број људи никада није био члан партије. Та нова мода и симболика била је видљива на јавним мјестима у градовима, на планинама исл.

У наметању тог новог и супростављања старом није небитно истаћи модел окупљања посебно младих кроз велике јавне радове, радне акције исл. У традиционалним, патријархалним друштвима постоје помагања у раду са израженим обичајним елементима, као што су напр. мобе приликом сакупљања љетине или изградњи објеката исл. Нови облик је међутим почивао на вјештачком друштвеном амбијенту гдје су довођени млади људи различитих вјера и нација, гдје су у строгом режиму радних и ванрадних активности имали специјално васпитање. Ту су им отварани нови видици, обећавано ново друштво благостања.. И тај експеримент је добро функционисао. Пробелми су настајали онда када су се ти млади људи вратили у своје патријархалне средине, породице, када су се након кратког времена индоктринације која се одвијала у вјештачком друштвеном амбијенту, поново сучелили са реалним животом и са упутама да учине радикалан раскид са „реакционарном“ прошлошћу.

Нове вриједности, нове идеологије и нове институције наспрам старих требале су да постану интегративни ,кохезиони фактор друштва. Ти модели су тестирани у вишенационалним,

традиционалним државама (Индија, Сојетски савез, Југославија). Идеолошки стратегији процјењивали су да федералне државе у којима постоји више нација могу складно функционисати и да ће свакодневни живот потирати разлике међу нацијама, религијама, обичајима, менталитетима, културама..У пракси је дакле тестиран модел како може функционисати федерална (сложена) држава.Ту моду федерализације државе у двадесетом вијеку установио је Совјетски савез и то на националном принципу.Тај модел односа државе и нације није издржао. Показало се то прво на примјеру Индије која је конституисана као федерална држава са предпоставкама да ће доћи до брзог сједињавања и асимилације различитих етничко-језичких групација.Ова држава морала је међутим, да спроводи реорганизацију којом су уставно и правно политички, значи институционално, потпуније дефинисане и профилисане изражене, постојеће етничке и језичке разлике.Тај однос новог и старог кроз примјер нације манифестовао се кроз два процеса: кроз националну асимилацију и националну диференцијацију. Ти процеси као заједнички резултат производе стварање нових националних индивидуалности или јаче и потпуније испољавање међусобног приближавања или сукобљавања већ постојећих. Нација је дакле брусни камен сударања новог и старог.

Други, карактеристичнији примјер у том смислу јесте искуство југословенског социјализма и његовог односа према нацији. Као што је то дејелимично објашњено, ново друштво, као негација оног традиционално, конзервативног, требало је да почива на новој нацији. Та нова, идеолошка нација требала је да настане на националној асимилацији,на негацији вјере и традиције. Мјешовити бракови,нови празници умјесто старих,нови обичаји (два пута љубљење при поздрављању без обзира што је то код православаца три пута, петокраке умјесто крстова или других вјерских симбола на споменицима), и др. требали су да буду потка нове нације.Тај појам југословенске нације некако се и могао разумјети ван Југославије али никако изнутра јер није имао своју укоријењеност у средини и човјеку. Југославија а ни Босна и Херцеговина нису имале изворну нацију.Национална изворност је припадала народима а не држави односно републици и зато је тај пројекат производио конфликте који ће на крају довести до нестанка Југославије. Изворна нација је дакле главни социјални супстрат сваке па и сложене државе и најважнија основа њеног легитимитета. Национални феномен у чврстој је вези са фундаменталним карактеристикама савременог друштва и његовог развоја и погрешан однос према њему производи лоше посљедице и

по друштво и човјека. Социјализам је покушао да тај феномен са свим својим измима учини политички ирелевантним. Зато се савремено посткомунистичко друштво суочило са проблемом нације, зато се поново поставило национално као универзално питање. Није стога случајно да је проф. Карл Фридрих у својој студији о федерализму утврдио следеће: „Опште је признато да је национализам вјероватно најмоћнија политичка сила савременог свијета...“ (C.J. Friedrich 1968: 30).

Крај идеологије социјализма наговештавао је враћање традиционалним друштвима и то се показало на просторима бивше Југославије. Колико је неканова држава у томе успјела може бити предмет посебне анализе. Кључно питање које се ту искристалисало је питања опстанка једног друштва као једнонационалног, вишенационалног, унитарног или децентрализованог. Како могу или дали уопште могу да опстану плурална друштва. Аренд Лајпхарт предлаже консочијацијску демократију која подразумева етичке квоте подјеле власти (ту можемо тражити везу традиционалног и новог друштва у контексту промјена које су неизбјегне). У књизи „Демократија у плуралним друштвима“ овај аутор образлаже три могућности избора са којима су суочена плурална друштва и њихове државе: „подијелити државу на двије или више засебних, хомогених држава, уклонити или ублажити плуралну природу друштва помоћу асимилиације и прихватити плурално друштво и успоставити консочијацијску демократију“ (А. Лајпхарт, 1997: 58) Тај модел демократије подразумева подијељену власт, подразумева федерализацију, децентрализацију те подјелу власти према етничким квотама као и право вета ради заштите етничких, националних интереса. Такви модели друштвеног уређења постоје у Швајцарској и Белгији и препоручују се као могуће рјешење у етнички подијељеним друштвима.

Национални феномен кроз историју показао се као веома комплексан и важан фактор друштвеног развоја и битна предпоставка складног функционисања заједнице без обзира да ли се ради о традиционалном или савременом друштву.

(НЕ)МОГУЋНОСТ ОПСТАНКА БРАКА И ПОРОДИЦЕ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Друга равна посматрања односа традиционалног и модерног је у свери важних друштвених институција: брака и породице.

Зашто је данас породица занемарена и изопштена из друштвеног дискурса? Да ли је породица (свакако и брак) превазиђен облик заједнице људи или је проблем у друштвено социјалном и моралном систему вриједности?

Неоспорне су чињенице да савремени човјек данас грца у егзистенцијалној самоћи (отуђење или изгубљеност у времену и простору), економској кризи (као глобалној свјетској појави), губитку смисла живота, безавичајности ..Негдје се затурио смисао живота, оргинална личност и права заједница и све је то замијењено виртуелним и споља дизајнираним и наметнутим животним стиловима. Паралелно са тим јавља се ново интересовање за традиционалне вриједности заједнице што показује да је укоријењеност традиције веома снажна а њена животност још увијек се показује и у овом новом времену. А шта је то непревазиђено када је ријеч о овим друштвеним творевинама? Прије свега природност љубави једино између мушкарца и жене, значај брака за човјека и друштво, снага породице за укупан друштвени развој, љепота дјетета од када се зачне у мајчином стомаку и посебно након рађања, богаство вишедјетних породица, смисао живота у вјери...Ту свакако долазе и оне вриједности као што су здрав начин живота, национална култура, родољубивост и патриотизам, национална државотворност. Све те вриједности нису без шанси у двадесет првом вијеку. Потребно је међутим ослободити се савременог ропства самога себе, технолошки и медијски дизајнираним навикама, непристајања на испразни свијет телевизије, видео игрица, естраде и других облика виртуелне реалности. То супростављање треба да постане друштвени тренд и да се на тај начин стекне кондиција за сваку врсту духовног и моралног животног квалитета.

Социолози породице и не само они слажу се у оцјени да је традиционална, патријархална породица у дубокој кризи и да је изгубила своје мјесто и улогу у друштву утемељену на традиционалном идентитету основне ћелије и нуклеуса друштвене структуре. Данас таква породица постаје све мање привлачно мјесто за живот и све мање пожељно уточиште за своје чланове. Умјесто тога породица је данас оптерећена себичношћу родитеља и дјеце, егоцентризмом, отуђеношћу, насиљем, борбом за превласт и премоћ, све чешћим бруталним сукобима родитеља и дјеце прије свега око схватања права на индивидуалност и слободу. Топлину дома у коме се некада развијала блискост и подршка више генерација, сада замјењује обезличен и хладан породични простор из кога већина жели што прије да побјегне.

Због чега се породица наша на „листи“ институција које је требало промијенити и чега ју је требало ослободити? Прво се десило ограничавање права породице на социјализацију потомства до кога је дошло посебно у социјализму отвореним проглашавањем излишним великог броја дјелатности традиционално везаних за породицу. Породица је постепено почела да се особађа функције посредника на релацији појединац- породица- друштво, што је требало да отвори већи спектар могућности за слободан избор, самореализацију и еманципацију чланова породице у спољнем свијету. Суштински овдје је отворан пут ка директнијем утицају друштва, односно државе на појединца. Породица се на том путу појавила као препрека коју је требало уклонити.

Како традиционалне вјерске заједнице гледају на улогу и стање брака и породице у савременом друштву?

Заједничко је стајалиште да је бог створио човјека и дао му задатак да продужи то божје стваралаштво. Човјек је створен за заједницу а основна ћелија те заједнице је породица. „Свето писмо“ почиње са браком и завршава се са браком. По том учењу здрава породица доприноси опстанку човјечанства. До тога посебно држи православна црква која сматра да данас живимо у савременом дехристијанизованом друштву у коме се духовно тежиште човјекових стремљења преноси на материјалне вриједности а служење истини и људима на сопствену каријеру и материјални статус. Од односа друштва према браку и породици зависи његово морално и духовно стање. Ово учење доводи у директну везу кризу и распад породице са порастом криминала, садизма, па све до распада и анархичности самог друштва и коначно до губљења смисла живота. То обезвјеђивање породице дошло је до изражаја у комунизму а западна, хедонистичка цивилизација довела је под знак питања Свету тајну брака а тиме и тајну Цркве и тајну Христа као њеног темеља и врховног критерија.

Све три данас велике религије, хришћанство, јудизам и ислам заговарају традиционалне вриједности и вриједносни систем који се не поклапа са вредносним системом савременог друштва. Патријархална породица своје постулате темељи на духовности и традиционалности док модерна породица их темељи на урбаним стварима, демократији и економији. Заједничко у овим погледима јесу констатације да је савремена породица дезорганизована, дезинтегрисна и дезорјентисана.

Брак и породица су поред нације најбољи показатељ шта је могуће а шта није у сучељавању старог и новог. Погрешан однос према

овим важним друштвеним постулатима производи озбиљне проблеме који битно утичу на даљи развој савременог друштва.

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ТРАДИЦИОНАЛНО ДРУШТВО

Данас је на сцени универзални процес глобализације који постепено подрива до сада недодирљиву сувереност националних држава. Тај процес сигурно води ка далекосежним промјенама у међународним односима што значи рађање неформалне глобалне заједнице. У основи појам глобализација има два значења: с једне стране означава појаву новог доба препознатљивог по све-свјетским доступностима, транспарентношћу и сарадњом а с друге, представља симбол моралне отупљености и безосјећајности на друштвене неправде које данас карактеришу најбогатије земље свијета. У изворном значењу термин глобализација био је кориштен као неутралан опис процеса подстакнутим глобалним учинцима технолошке револуције. Професор Чарлс Доран дефинисао је ову појаву као „интеракцију информатичке технологије и глобалне економије...“ (C.F.Doran 2000:98) Ради се дакле о процесу који се појављује упоредо са постојањем националних држава које се могу прилагодити притисцима глобализацији, односно одупирати. Шта је то што глобализација доноси националним државама? Она им нуди шансу за бржи економски раст и развој, осигурава им прилив страног капитала и обећава бржи излазак из сиромаштва. С друге стране овај процес потпуно дестабилизује традиционално друштво, и то како кроз губитак националне контроле над основним економским добрима и друштвеном експлоатацијом, тако посебно кроз наметање нових трендова у култури, разним покретима који промовишу нову филозофију људских права и слобода а што се манифестује кроз хомосексуализам, феминизам и др.³ За социолошку анализу посебно је интересантна друштвена прихватљивост тих нових трендова, да ли их друштво прихвата или улаже напоре да се њима супростави? Коју врсту друштвених конфликта производе ти долазни трендови? Покрет хомосексуализма који има политичку димензију (заочекивати је да тај покрет оснује и политичку партију) у патријархалном друштву производи два односа према њему: највећи број људи, институције

³ Наведени и други покрети изазивају противљење посебно у патријархалним друштвима. Они задиру у само биће неких друштвених група као што су брака и породица. Они су дијелом толико исполитизирани да потпуно занемарију специфичности полних разлика и склоности те способности које из тога произилазе. Зашто је данас (а и увијек) природније да жене имају више склоности ка фармацији а мушкарци ка машинству и требали ту специфичну природу оријентације гушити због политичког тренда равноправности полова.

породице, школе, цркве, том покрету енергично супростављају, а дио политичких и не владиних покрета сматра да је то нормалана појава савременог друштва. Супротности у вези ове појаве тиме се не завршавају. Конфликти који из тога проистичу доводе до сукоба, дјелимично и до насиља и то је озбиљан индикатор стања друштва. Дакле овдје се не ради о проблему самог постојања хомосексуализма него проблем настаје када тај покрет жели да се спољним, видљивим наметањем представи као нова друштвена вриједност.

Супростављање трендовима које најчешће доноси глобализација заправо је индикатор односа традиционалног и модерног друштва. Традиционална друштва посједују жилавост постојања без обзира на силину нових трендова. Да ли та прихватљивост новог, односно супростављање новом је резултат начина и стила како се тај процес одвија? Да ли дио тог проблема не лежи у чињеници да се ти нови трендови највећим дијелом појављују из Сједињених Америчких Држава? Чињеница је да се данас интернет највећим дијелом поистовјећује са Америком јер неких 70% веб страница долази из САД. Утицај америчке културе напр. протеже се чак и на прехранбене навике са нагласком на једноставности и практичности. Fast food индустрија проширила се на читав свијет а „Coca-Colonizација“ била је слоган европске љевице током педесетих година прошлог вијека. Прихватљивост ових и других трендова која је иначе неоспорна производи и дјелимично супростављање и то како због логике традиционализма тако и због тога што ти трендови долазе из Америке. Ова земља се налази у самом епицентру културолошког (и другог) вртлога који је највећим дијелом сама створила.

Америчко профилисање глобализације утиче чак и на мијењање политичких стилова у свијету. Имитација тог стила одражава се у ширењу и јачању демократије у односу на тоталитарне режиме. Тај утицај је посебно видљив у посткомунистичким и постратним друштвима као што је Босна и Херцеговина на чијем се примјеру може сагледати однос нових, увозних трендова и традиционалних вриједности.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 2009: С. Антонић, Идеологијом против друштва: Критика закона о равноправности полова, часопис Двери Српске, Београд
- Brzezinski 2004: Z. Brzezinski, Američki izbor: globalana dominacija ili globalno vodstvo, Politička kultura Zagreb i CID Podgorica
- Fridrich 1968: C.J. Fridrich, Friends of Federalism in Theory and Practice, New York
- Lajphart 1997: A. Lajphart, Demokratija u pluralnim društvima, New Haven, Yale University
- Павићевић 2009: А. Павићевић, Друштвена политика према породици, Гласник Етнографског института САНУ

Dragomir C Vukovic

Faculty of Philosophy

Pale

HUMAN AND COMMUNITY BETWEEN TRADITIONAL AND MODERN

Summary: *The focus of this paper is to analyze the relationship of two key phenomena that are equally important for both the man and the community: traditional, on which the identity of man and society is based and the modern (contemporary), which the individual and society is leaning towards. The overlap and the clash of these two complex processes of social and personal growth poses a key question in this paper: What is the relationship between traditional and modern in culture, art, business and politics? How does globalization affect the traditional society? Do the changes and social changes occurring due to development of science and technology, represent a negation of traditionalism?*

How do sociological disciplines and sciences observe and analyze these phenomena and how much help do they offer in understanding how the man and society cope with this very intensive process, which tends to be mainly generated from the USA? Globalization, mass culture, democracy and human rights (eg the promotion of homosexuality as a natural phenomenon and

feminism as a new political movement) need to be analyzed while taking into the regard the relationship between two phenomena.

Key words: *tradition, culture, modernity, globalization, socialization, state, society.*

СОЦИОЛОШКИ АСПЕКТ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ У СПОРТУ

Сажетак: *Сврха овог рада је да пружи сажету анализу социолошког аспекта социјализације у спорту. Рад започиње кратким прегледом неколико социолошких приступа, између осталог функционализма који фокус првенствено ставља на макро ефекте социјализацији у спорту као механизму друштвене репродукције, и симболичког интеракционизма као микро приступа. Аутори даље проширују анализу на агенсе социјализације у спорту, укључујући породицу, вршњаке, школу и спортске клубове. Једно од питања које се разматра је и одржавање интереса за свијет спорта кроз читав живот појединца.*

Кључне ријечи: *социолошки, социјализација, спорт, агенси социјализације, идентитет*

Социјализација је сложен и континуиран процес интеграције и прилагођавања појединца у различите контексте друштвене стварности. Током цијелог свог живота појединац интернализује односно усваја социокултурне садржаје које прима из окружења и на основу њих формира властити идентитет и постаје дјелатни члан друштва. За разлику од антропологије која социјализацију тумачи као интеграциону трансмисију културе, и психологије за коју је она развој импулса самоконтроле, социологија социјализацију првенствено одређује као процес учења друштвених улога. Најзначајнији елементи у том процесу су окружење, садржај, средства и методи, агенси, резултати и ефекти. Активна улога појединца у процесу социјализације се огледа у стварању личног идентитета као интеграције личног и друштвеног. Интегрисани појединац постаје дјелатни члан свог друштва чиме омогућава смјену генерација која је предуслов друштвеног континуитета односно социјалне репродукције.

Социјализацију у спорту можемо посматрати из више углова, као социјализацију преко спорта, социјализацију у спорт и социјализацију из спорта. Иако се учење спортских улога дешава на исти начин као и учење не-спортских улога, сложеност процеса у спортском контексту је често већа, првенствено због тога што су спортске активности

укључене у све фазе живота. Сложеност се огледа кроз разне димензије, од социјализације дјеце и адолесцената, социјализације спортиста аматера, професионалних спортиста, тренера, ресоцијализације након престанка бављења спортом која може имати смијер из спорта у спорт, из спорта у неке друге видове дјелатности, или из једне у другу улогу у оквиру истог спорта. Узимајући у обзир природу самог спорта и то да се главне карактеристике повезане са спортским улогама прихватају у дјетињству, за социолошко разматрање социјализације у спорту свакако треба узети у обзир и социолошке и психолошке варијабле. Три су значајна елемента у процесу социјализације у спорту: значајни други, друштвене ситуације, и личне особине. Значајни други то јест агенси социјализације преносе свој утицај у оквиру друштвених ситуација на оне који бивају социјализовани и које одликују разнолике личне особине (Kenyon and McPherson, 1973).

У разматрању социјализације у спорту са социолошког аспекта се може кренути и од теоретске анализе друштвеног система, и покушати да се покаже на који начин спорт може бити функционалан или дисфункционалан за одређени систем и последице које би из тог односа произашле на процес социјализације. Ипак циљ није да се објасни природа друштвеног система као таквог, него да се размотре они фактори који имају утицај на социјализацију у спорту. На који начин се утицај друштвених сила на учеснике у спорту, као и стварање и одржавање спортских институција осликава у савременим социолошким теоријама?

Функционализам (структурални функционализам) као макро теорија види друштво као организовани систем међусобно повезаних дијелова који су у сталној потражи за балансом који би омогућио правилно функционисање друштвеног система. Друштвене вриједности, обојене интересима појединаца, чине темељ стабилности друштвене структуре (Куљић, 2006: 31). Из ове перспективе индивидуе се социјализују тако да „урастају“ у друштво, учећи улоге које се од њих очекује. Процес социјализације је преузимање све већег броја улога преко којих се примају вриједносне поставке и норме социјалног свијета, тако да оне постају циљевима и мотивационим снагама личног дјеловања. Усклађивање односа између индивидуалности и друштва посредством подсистема какав је спорт за циљ има постизање равнотеже друштвеног система. Спорт као социјална институција се може посматрати као социјални систем са међусобно повезаним дијеловима и мноштвом индивидуалних улога које дјелују

једне на друге. Неке од друштвених функција спорта су манифестне, друге латентне, а његова позитивна функција у друштву се огледа у трансмисији друштвених вриједности, образовању, ослобађању од физичких и психичких тензија, стварању осјећаја групне припадности, омогућавању друштвене мобилности (Vogler and Schwartz, 1993: 6).

За разлику од функционалистичке теорије, теорија конфликта (марксистичка теорија) се ослања на сукобе и напетости који настају због неједнаке расподеле моћи унутар друштва. Они који имају моћ у друштву теже да је задрже, док они који је немају теже да је освоје. Појединци различито реагују на класне неједнакости, од отвореног непријатељства и побуне против тренутног друштвеног система, до једноставног прихватања тренутног стања – лажне свијести. Не може се оповргнути да су марксизму склони аналитичари у почетку приписивали спорту веома негативну улогу, говорећи за њега да је пуки одраз капиталистичких односа (Scambler 2007). Социјализација преко спорта је учење прихватања ауторитета и прихватања постојећих правила, а сам спорт је попут религије опијум за масе који им узима пажњу како се не би занимали за важније државне ствари. Из перспективе теорије конфликта професионални спорт доводи до отуђења спортиста и промовише материјализам и конзумеризам.

Симболички интеракционизам преусмјерава структурално-функционалистичку макроанализу према микронивоу и фокусира се на индивидуалну и групну интеракцију путем симбола. Језик је примарни метод симболичке комуникације. Ова теорија се базира на премиси да људи реагују на ствари (људе, институције, идеје, надражаје, друштвене ситуације) на основу значаја које они имају за њих. Људско понашање се заснива на избору који се врши на основу значења. Објекти у окружењу немају унутрашње значење, него људи имају способност да им додијеле значења. Спорт је испуњен симболичким значењима, од ритуала прије, за вријеме, и након такмичења, до реторике, костима и трофеја. Људска комуникација је заснована на релацији Ја (его) – други (алтер), а тиме што се Ја може ставити у положај другог и тако антиципирати гледишта алтера створена је могућност интерпретирања у интеракцији и одговарајућег дјеловања. Концепт социјализације полази од човјека као онога који креативно и продуктивно обликује и прерађује свој социјални свијет. На одговарајући начин его обликује своју улогу према зацртаном плану властитог идентитета, истовремено гради и преузима улогу (Жугић, 1996). Због своје микро оријентације симболички интеракционизам у анализи социјализације у спорту

често прелази на поље психолошких теорија, али се и даље већина проблема разматра у друштвеном контексту.

Социјализација је процес, а не стање. Развијајући идеје о самом себи, свом личном идентитету, појединац учи и о другим појединцима и друштву које га окружује и са којим је у цјеложивотној интеракцији. Она је активан однос у коме учествују како онај који социјализује, тако и онај који бива социјализован. За сваког човјека социјализација је, у већој или мањој мјери, двосмијеран и континуиран процес. Ипак, најважнији дио тог процеса је рана примарна социјализација која се одвија у дјетињству, када реагујући на понашање родитеља и осталих особа из непосредног социјалног окружења дијете учи језик и вриједносне и нормативне обрасце околине и друштва коме припада (Gudjons, 1993). Социјализација у детињству представља друштвено оријентисање детета и његову енкултурацију односно усвајање образаца културе у којој живи, прво у оквиру малог социјалног свијета породице и сусједства, а затим у односу на шире друштво и културу (Bakić, 1975: 51).

Уколико дијете идентификује спорт као најбољи пут за напредак у свом окружењу, трудиће се да оствари спортску каријеру. Спортиста се не рађа, спортистом се постаје. Сваки спортиста, чак и онај најбољи, се првенствено ослања на своју упорност и личне напоре, а много мање на биолошку и генетску предиспозицију за неки спорт. Представа о рођењем предодређеним спортистима је заблуда која превиђа чињеницу да појединац мора стећи много социјалних, психолошких и кинетичких вјештина које су везане уз одређене активности у неком спорту. Када за неког појединца кажемо да је „рођени“ спортиста, првенствено се мисли на то да он посједује основне „алате“ за бављење неким спортом (снагу, брзину, издржљивост, покретљивост) које ће му омогућити основу за бављење спортом са одређеном лакоћом (Leonard, 1988: 112). Посједовање одређених физичких атрибута (као што је висина и величина шаке у кошарци) је важно, али су много важнији социо-психолошки аспекти као што су жеља, прилика, окружење, подучавање и охрабрење.

Групе особа које су нам најближе и које имају највећи утицај на нашу социјализацију, у теорији социјализације се означавају као примарне групе. Могу се дефинисати као релативно мале групе људи чији припадници дијеле осјећај заједништва, интимности и заједничке идентификације. Симболички инеракционисти описују примарну групу као ону коју карактерише интимно удруживање и сарадња

„лицем у лице“. Резултат је фузија индивидуалности у једну заједничку цјелину, тако да појединац идентификује неке аспекте свог живота са групом. У спорту се то, између осталог, огледа честом употребом језичких конструкција као што су „Ми смо учествовали на турниру.“, „Ми смо победили.“. За већину људи, прва примарна група у животу је породица, а иза ње слиједе вршњаци с којима појединац покушава успоставити пријатељске везе. У идеалној ситуацији, појединац ће с временом научити да успоставља бројне односе који укључују везе са школом, сусједима и на крају наравно с друштвом као цјелином. Примарне групе чине значајни појединци чије мишљење веома цијени онај који бива социјализован.

Кроз живот, упоредо с односима у оквиру примарних група, успостављамо интеракцију која је у мањој или већој мјери безлична. Појединци с којима се само поздрављамо без успостављања дубљих веза, као што су продавци у тржним центрима или поштари у нашем насељу, спадају у секундарне групе, а односи са њима у секундарну социјализацију. Из овога закључујемо да секундарне групе чине они с којима комуницирамо на релативно формалан и безличан начин, без обзира колико та комуникација била честа.

Спортски клубови би се могли сврстати у примарне групе социјализације јер се састоје од, за оног који бива социјализован кроз њих или у њих, од одређеног броја веома значајних појединаца. Спортисти у принципу цијене мишљење својих суиграча, тренера и осталог особља повезаног са њиховим клубом. Тренери планирају и прате систематски рад спортиста, а њихова систематичност, упорност и објективност развијају ове особине и код спортиста.

Џорџ Херберт Мид (George Herbert Mead, 1934) је увео термин „значајни други“ (significant others) да би означио оне који играју главну улогу у обликовању личног идентитета оног који бива социјализован. Значајни други се такође могу посматрати и као агенси социјализације. Укратко, агенси социјализације су појединци, групе или институције од којих учимо оно што треба да знамо да би смо на прави начин функционисали у друштву. Према Дилејнију и Медигану (Delaney and Madigan, 2009) у најважније агенсе социјализације спадају:

- *Родитељи и фамилија* - Пружају рану припрему за живот, примарну социјализацију.
- *Вршњаци* - Пријатељи приближно истих година, чији су врједносни ставови и мишљење од посебног значаја за

дјецу школског узраста.

- *Школа и обданиште* - Ниво родитељског утицаја обично опада након дјететовог поласка у школу. Овај период означава почетак процеса секундарне социјализације.
- *Масовни медији* – Телевизија, радио, магацини, филмови, видео игре, Интернет и слично.
- *Религија* – Важност религије у социјализацији варира од особе до особе. Многи спортисти приписују своје успјехе утицају „виших сила“, док други свој успех приписују напорном вјежбању, одлучности, и понекад срећи.
- *Радно окружење* – Животи многих људи су диктирани њиховим радним окружењем, које може дјеловати спутавајуће или стимулативно на бављење спортом.
- *Држава* – Социо-политичка структура друштва има велики утицај на ниво, врсту и облик спортских активности.

Ово су само неки од примера агенаса социјализације. Ниво њиховог појединачног утицаја у току живота варира од особе до особе, али узети као цјелина, као што је раније наведено, агенси социјализације омогућавају трансмисију културе и смјену генерација која је предуслов друштвеног континуитета односно социјалне репродукције.

Људи у току цијелог свог живота црпе велики дио свог личног идентитета из група којима припадају. Идентитет појединца се развија у групном и друштвеном контексту. У складу с тим, да би неки идентитет опстао мора бити одржаван у групном контексту (Berger, 1963). У спорту, неко може преузети идентитет капитена, али тај идентитет се може одржати само у контексту односа и околности у тиму (групи). Појединац који себе види у некој улози, са неким идентитетом, мора испунити очекивања те улоге. Капитен мора преузети лидерску улогу и бити примјер очекиваног понашања, чиме он интегрише групни у лични идентитет.

Идентитет појединца је „сигуран“ све док је одржив одређени ниво интеракције са примарном групом из које се тај идентитет црпи. Ако појединац напусти ту групу и прикључи се другој, сусреће се са новим људима и принуђен је да прилагоди свој лични идентитет у складу са новим окружењем. На примјер, ако капитен и звијезда средњошколског кошаркашког тима, који је био веома успјешан лидер и на основу тога градио дио свог идентитета, након уписа на факултет почне да игра кошарку у студентском тиму биће шокиран

улогом новајлије која ће захтијевати радикално прилагођавање личног идентитета новим условима. У тимским спортовима веома је важно да сви појединци играју своје улоге и прихвате одговорности које доносе те улоге. Новајлија у тиму ће бити прихваћен све док је његово понашање у сладу са очекивањима групе и док је спреман да интернализује вредности и норме групе. Развој његовог личног идентитета није условљен само утицајем значајних других него и утицајем групе као цјелине.

Социјализација у спорт и преко спорта су две димензије процеса у којем је спортска активност, иако с различитим структуралним обиљежјима, у првом плану. Као што постоје значајне разлике у социјализацији, на примјер, жена које су у дјетињству биле укључене у спортске активности и оних које нису биле под тим утицајем, тако постоје и разлике у разумијевању суштине спорта али и интерперсоналних односа у животу код дјеце која су искусила надметање кроз спортске активности и оне која то нису.

Учешће у спортским активностима се у друштву, углавном, препознаје као позитиван напор због најмање два разлога:

- Спорт пружа могућност за развој физичких вјештина и кондиције чиме позитивно утиче на здравствено стање и физичку спремност појединца,
- Спорт је моћан агенс социјализације који промовише вриједности и норме које превладавају у друштву.

Иако учесници у спортским активностима носе заједничку идентификацију спортисте, могу се разликовати бројне подкатегије идентитета базираних на критеријима као што су успјех (елитни или маргинални), професионални статус (професионалац или аматер), индивидуални или тимски спортови, статус у тиму (капитен или резервни играч). Елитни спортисти су они који достигну највиши ниво успјеха у такмичењима. Већина их се укључује у спортске активности у дјетињству, и углавном имају изразиту подршку и ослонац од значајних других у току спортске каријере.

Већ у раној младости дјечаци науче да је мишићавост повезана са успјесима у спорту, и да више успјеха у спорту за резултат има већу мишићавост тјела, а то је директно повезано са бољим статусом у друштву вршњака. Шта више, у многим друштвима дјечаци се вреднују на основу њиховог успјеха или неуспјеха у такмичарским спортовима. Дечаци који су успешни у спорту свакако имају користи

у стварању личног идентитета који је базиран на прагматичним принципима и који им помаже у постизању циљева касније у животу у другим дјелатностима. С друге стране, они који нису толико успјешни у спортским активностима траже друге начине за развој идентитета. Идентитет спортског потрошача (свако ко купује производе везане за спорт, укључујући и улазнице за такмичења) је прихваћен од стране милиона људи, много више него идентитет спортисте. Спортски потрошачи (навијачи) који имају висок ниво идентификације са спортским тимовима имају такође чврсте везе са другим навијачима истог тима.

Због чега неки људи воле спорт а други га потпуно игноришу? Како је могуће да вршњаци из истог окружења не дијеле исти ниво страсти за спорт, и због чега сви не навијају за исти тим? Између осталог, објашњења се могу тражити у социјализацији, животном искуству, приликама и индивидуалној мотивацији. Индивидуална мотивација за или против учешћа у спортским активностима је под великим утицајем агенаса социјализације. Агенси социјализације припремају појединца за многе животне улоге које имају мало или никакве везе са спортом, али такође играју и значајну улогу у социјализацији за спорт.

Најважнију улогу у социјализацији дјеце за спорт имају чланови породице као примарног агенаса. Пресудна улога породице је у раној социјализацији и развијању психичких особина личности, те њихово припремање за живот (Куљић, 2006: 147). Дјеца бивају много заинтересованија за спорт уколико имају охрабривања од стране родитеља. Дјечаци се, готово увјек, охрабрују да се укључе у активности с лоптом са почетним циљем развоја координације, баланса и основних моторичких вјештина. Меснерово (Messner, 2002) истраживање о мушкарцима бившим спортистима је показало да су њихова најранија искуства у спорту дошла управо од стране мушких чланова породице, укључујући стричеве и ујаке, који су служили као спортски узори и извори конкуренције за пажњу и статус у оквиру породице. Дјецу која се рано науче да уживају у надметању ће више привлачити спортска такмичења и учешће у спортским активностима. Полазећи од њене унутрашње структуре, једна те иста породица се мијења зависно од броја дјеце, нпр. Доласком другог дијетета успоставља се нов однос, однос измешу дјеце (Куљић, 2006: 149).

Старосна доб и физичка спремност родитеља и ближих сродника могу такође утицати на социјализацију дјеце у спорт и из њега. У породицама у којима су родитељи активни спортисти, спорт је

наглашено средство социјализације. Култ физичке спремности и такмичарски дух формирају се и његују још од раног дјетињства. За тако социјализовано дијете спорт постаје и остаје његов живот, а не само вид рекреације. Родитељи који нису „у кондицији“ или су особе са инвалидитетом вјероватно неће бити у могућности пружити свом дјетету довољно шанси за заједничке спортске активности. Старији родитељи такође. Економски статус породице и географска локација живљења, су додатна два фактора која утичу на социјализацију дјецe у спорт. Породице са нижим животним стандардом ће, углавном, ограничити спортске активности свог дјетета на оне спортове који су мање финансијски захтјевни. Вјероватније је да ће се дјеца из имућнијих породица бавити спортовима као што су тенис и голф, док ће сиромашнији бити усмјеравани на фудбал и кошарку. Мале су шансе за дијете које живи у некој екваторијалној држави да постигне значајан успјех у зимским спортовима.

Етничка припадност породице се често наводи као једна од варијабли која утиче на ниво социјализације у спорт. Филипс (Philips, 1993) је проучавао овај утицај на веће присуство дискримисаних мањина у аматерском и професионалном спорту. Црнци у САД на примјер, већ деценијама постижу најбоље резултате у многим спортовима јер спорт виде као један од малобројних начина за вертикално напредовање у друштву. Утицај етничке припадности на социјализацију у спорт је примјетан и у одабиру спорта којим ће се неко бавити. Родитељи са снажним осећајем етничке припадности ће вјероватно своју дјецу усмеравати према спортовима који су „национални“. У Србији и Републици Српској су то првенствено фудбал и кошарка, а све више и тенис захваљујући добрим резултатима које постижу национални спортски узори.

Свакако, не треба занемарити ни утицај вршњака на социјализацију у спорт. Дјечаци из сусједства и другови из разреда су у млађем узрасту основни референтни оквир за доказивање. Што је већа важност спорта међу вршњацима, већи је и ниво посвећености спорту. Кроз такмичење дјеца упоређују своје таленте, такмиче се, добијају награде и виши статус са бољим резултатима. Исто тако ако су резултати слаби ствара се одбојност према спорту која ће за резултат имати мању вјероватноћу стварања спортске каријере. Подсмјех, презир или чак изоловање из групе за младог човјека представља прекид комуникације са његовим друштвеним окружењем. Ипак, већина дјеце остаје у зони између елитног спорта и одбацивања спорта, то јест настављају се

бавити спортом све док им он представља забаву и задовољство. Они ће вјероватно остати навијачи, спортски потрошачи чија ће се социјализација кроз спорт наставити јаким везама са навијачима истог тима. Млади људи (навијачи) идентификују се са својом групом, која наглашава мужевност и обрасце насиља (Куљић и Коковић, 2009).

Школа је, у већини случајева, први институционални амбијент у коме млади човјек долази у непосредан додир са спортом. У идеалном случају, школа има могућности да дјечи пружи правилно физичко васпитање. Она треба да им омогући шансу да се укључе у спорт и развију страст за игром. Спортске сале, реквизити и наставници физичког васпитања треба да служе мотивацији дјеце за укључивање и развој у спорту. Школа има могућности да идентификује појединце са највећим потенцијалом и да им пружи интензивнији и напреднији тренинг. Похвале од вршњака, наставника и другог особља школе могу позитивно утицати на развој спортског идентитета, што води у повећану посвећеност појединца спорту. У реалности, већина школа нема довољно добре услове за физичко васпитање младих и њихову социјализацију у спорт и кроз спорт, нити се овом питању посвећује довољно пажње.

Агенси социјализације поплочавају пут за социјализацију у спорт, а она је најнефективнија када започне у раном дјетињству. Без обзира на пол дјетета, уобичајено је да отац има највећу улогу у социјализацији у спорт. Очеви су ти који усмјеравају дјецу ка спортовима који су „прихватљивији“ за одређени пол. Историјски гледано дјечаци се више усмјеравају на бављење спортом него дјевојчице. Социјализација у спорт је прва од великог броја препрека које жена мора да превазиђе како би постигла успјех у свијету спорта. Спорт је био доминантно мушки свијет још од првих античких Олимпијских игара када женама није било дозвољено учешће, а иста ситуација је била и са првим модерним Олимпијским играма 1896. године. Тек са развојем покрета за права жена шездесетих година двадесетог вијека отварају се нове могућности за учешће жена у спорту. Ипак, још увек није непозната узречица „игра као дјевојчица“ која се користи да би се означио лош играч у неком спорту. Повећан ниво социјализације дјевојчица и жена у спорт мијења традиционалну идеју о жени као крхком, слабом и беспомоћном бићу.

Поставља се питање шта задржава интерес када се једном уђе у свијет спорта? Из функционалистичке перспективе, одржавање укључености у спорт је повезано са индивидуалним способностима,

утицајем породице и пријатеља на појединца, доступношћу ресурса, и тиме да ли је преовладао ојсећај успјеха и позитивног искуства због бављења спортом. Према Дилејнију и Медигану (Delaney and Madigan, 2009) развој посвећености за спорт је под утицајем многих фактора, укључујући:

Спремност за прихватање улоге спортисте и односа који су у вези с њом, укључујући повиновање правилима,

Континуирани развој мреже личних односа са другим учесницима у спорту,

- Личну процјену потенцијала за постизање успјеха,
- Степен учешћа у спорту,
- Ниво добровољности укључивања у спорт,
- Престиж и моћ који су повезани са бављењем одређеним спортом,
- Прихватање личне репутације и идентитета спортисте.

Са прихватањем улоге и положаја спортисте, прихватају се и особине које се приписују тој улози. С позитивне стране истичу се атрибути као што су напоран рад, посвећеност, оданост, тимски рад (у тимским спортовима), а с негативне склоност преварама (прљавој игри), употреби допинга, менталитет „побједе по сваку цијену“. Одлука да се посвети спортској каријери носи и велика одрицања. Слободно вријеме се проводи у вјежбању, исхрана је углавном на посебном режиму без обзира да ли се ради о потреби са смањењем или повећањем тјелесне масе, прихватање правила која намећу тренери и клубови се не смије доводити у питање, мало времена се проводи са породицом и пријатељима.

Напуштање спорта је социјализација из спорта, то јест ресоцијализација у ново окружење и редефинисање идентитета. Престанак спортске каријере може бити добровољан (пензионисање) или невољан (повреде, забране такмичења). За разлику од већине људи који се престају бавити спортом када им он престане бити привлачан, процес ресоцијализације је много комплекснији за професионалне спортисте. Они се након пензионисања које је углавном већ у трећој деценији живота често враћају спорту који су напустили, било као играчи или тренери, или траже начин да започну каријеру у неком другом спорту. Успореној социјализацији из спорта професионалних спортиста доприноси и притисак пријатеља, чланова породице и менаџера који имају своје финансијске као и емоционалне интересе

за наставак његове спортске каријере. Бивши спортиста је принуђен да прихвати нове улоге и да редефинише свој идентитет, првенствено на тржишту рада. Многи од њих оснивају сопствена предузећа а неки прихватају каријеру спортских коментатора у медијима или тренера. Кључ ресоцијализације бивших спортиста је у редефинисању осјећаја „себе“ и прихватању новог идентитета и улоге у друштву.

Социјализација је двосмјерни пут којим постајемо друштвена бића, без ње не би могли да се развијемо у дјелатне чланове друштва. Са социолошког аспекта људско понашање се првенствено одређује кроз процес социјализације, а спорт је један од важних фактора у развоју личног идентитета кроз интеракцију са агенсима социјализације који дјелују у друштвеном контексту. Иако се првенствено одвија у дјетињству, то је ипак процес који траје читав живот (прелазак на друго радно мјесто, у други клуб, уклапање у нови друштвени амбијент итд.) (Куљић и Коковић, 2009). Социјализација у спорту не фокусира пажњу само на опште карактеристике понашања које се уче у дјетињству, него се протеже кроз читав живот. Кроз спорт се човјек учи фер-плеју и подједнаком односу према противнику у случају побједе или пораза (Коковић, 2000).

ЛИТЕРАТУРА

- Bakić, S. 1975. Sport i socijalizacija. *Sociološki pregled* 9(1): 49-61.
- Berger, P. 1963. *Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective*. New York: Doubleday.
- Vogler, C. and Stephen Schwartz. 1993. *The Sociology of Sport: An Introduction*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Gatz, M. J. and Messner M. A. 2002. Paradoxes of youth and sport. Albany, New York: State University of New York Press.
- Gudjons, H. 1993. *Pedagogija, temeljna znanja*. Zagreb: Educa.
- Delaney, Tim and Tim Madigan. 2009. *The Sociology of Sports: An Introduction*. Jefferson, NC: McFarland & Company.
- Žugić, Z. 1996. *Uvod u sociologiju sporta*. Zagreb: Fakultet za fizičku kulturu.
- Kenyon, G. S. and McPherson B. D. 1973. Becoming Involved in Physical Activity and Sport: A process of Socialization. In *Physical Activity: Human Growth and Development*, edited by Rarick G. L., 303-332. New York: Academic Press.
- Koković, D. 2000. *Sociologija sporta*. Novi Sad: FB print.
- Kuljić, R. i Dragan Koković. 2009. *Društvo i Sport*. Novi Sad: Old komerc.
- Kuljić, R. 2006. *Uvod u sociologiju*. Beograd: MB Press
- Leonard, Wilbert M., III. 1988. *A Sociological Perspective of Sport*. New York: Macmillan
- Mead, George Herbert. 1934. *Mind, Self & Society*, edited by Charles W. Morris. Chicago: University of Chicago Press.
- Philips, J. 1993. *Sociology of Sport*. Boston: Allyn & Bacon.
- Scambler, G. 2007. *Sport i društvo: istorija, moć i kultura*. Beograd: Clio.

Mile Vukajlovic and Bojan Corluka

Faculty of Philosophy

Pale

SOCIOLOGICAL ASPECT OF SOCIALIZATION IN SPORTS

Summary: *The purpose of this paper is to provide concise analysis of sociological aspect of socialization in sports. The paper begins with short review of several sociological approaches, among others functionalism that focus on more macro effects of sport socialization as a mechanism of social reproduction, and symbolic interactionism as micro approach. Further, the authors extended analysis to agents of socialization in sports, including family, peers, school, and sport teams. One of the considerations discussed in the paper is maintenance of interest in sports world throughout one's life.*

Key words: *sociological, socialization, sports, agents of socialization, identity*

САДРЖАЈ

Милан Брдар ЗНАЧАЈ И ДОМЕТ ФУНКЦИОНАЛИСТИЧКОГ КОНЦЕПТА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ	7
***	
Ненад Сузић СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА У БУДУЋНОСТИ КОЈА ЈЕ ПОЧЕЛА	23
***	
Драган Коковић СУКОБ ПРОЦЕСА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ И ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЈЕ	41
***	
Божо Милошевић и Марица Шљукић УЛОГА ДРУШТВЕНОГ И КУЛТУРНОГ КАПИТАЛА У ПРОЦЕСУ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ	51
***	
Зоран Аврамовић СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И АНТИПАТРИОТИЗАМ	65
***	
Слободан Антонић СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И ФЕМИНИЗАМ: ПОГРЕШКЕ ЈЕДНОГ ПРОЈЕКТА	83
***	
Лазо Ристић ТЕОРИЈСКО-ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ ПОЛИТИЧКЕ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ МЛАДИХ	101
***	
Брацо Ковачевић КОНТРАКУЛТУРНА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА	119
***	

Гордана Вуксановић НАСИЉЕ У ШКОЛИ - ЈЕДАН ВИД АСОЦИЈАЛНОГ ПОНАШАЊА МЛАДИХ	129
***	
Милош Марјановић и Ката Марјановић СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И КУЛТУРАЛИЗАЦИЈА ЗА ИНОВАТИВНА И АЛТЕРНАТИВНА ПОНАШАЊА	143
***	
Срђан Шљукић МИТ, СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И ДЕМИТОЛОГИЗАЦИЈА	161
***	
Данијела Д. Здравковић и Драгана Љ. Станојевић НАСИЉЕ, ШКОЛА У ПРИРОДИ И ПРОТИВУРЕЧНОСТ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ ШКОЛСКЕ ДЕЦЕ	175
***	
Милојица Шутовић МЕСТО СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ У ДРУШТВЕНОМ СИСТЕМУ ТАЛКОТА ПАРСОНСА	195
***	
Урош Шуваковић и Јасмина Петровић ЕТНИЧКА УДАЉЕНОСТ СТУДЕНАТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ И УНИВЕРЗИТЕТА У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ	213
***	
Златиборка Попов-Момчиновић ПОЛИТИЧКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА ЖЕНА - ИСКУСТВА ЖЕНСКОГ ПОКРЕТА	229
***	
Драгомир Ћ Вуковић ЧОВЈЕК И ЗАЈЕДНИЦА ИЗМЕЂУ ТРАДИЦИОНАЛНОГ И САВРЕМЕНОГ	243
***	
Миле Вукајловић и Бојан Ђорлука СОЦИОЛОШКИ АСПЕКТ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ У СПОРТУ	257

**СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК
БРОЈ 5**

РЕЦЕЗЕНТИ

Брацо Ковачевић, Факултет политичких наука Бања Лука
Драган Коковић, Филозофски факултет Нови Сад
Драгана Стјепановић-Захаријевски, Филозофски факултет Ниш
Зоран Аврамовић, Филозофски факултет Пале
Зоран Јефтовић, Филозофски факултет Ниш
Јасмина Петровић, Филозофски факултет Косовска Митровица
Лазар Жолт, Филозофски факултет Нови Сад
Лазо Ристић, Факултет политичких наука Бања Лука
Љубинко Милисављевић, Филозофски факултет Ниш
Љубиша Митровић, Филозофски факултет Ниш
Милован Митровић, Правни факултет Београд
Рајко Куљић, Филозофски факултет Пале
Слободан Антонић, Филозофски факултет Београд
Слободан Вуковић, Институт за друштвена истраживања Београд
Срдјан Шљукић, Филозофски факултет Нови Сад

UDK 316

СОЦИОЛОШКИ годишњак: Часопис Социолошког друштва Републике Српске / Социолошко друштво Републике Српске; Главни и одговорни уредник Зоран Аврамовић.- Пале: Социолошко друштво Републике Српске, 2010, бр. 5 (Пале: Dis-Company).- 24 cm

Илази годишње.

ISSN 1840-1538

Број 5: 273 стр.

Тираж 200.